

ΕΠΑΝΕΝΤΑΞΗ

ΑΝΟΙΚΕΙΟ

ΕΝΔΙΑΜΕΣΕΣ ΔΟΜΕΣ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΔΟΜΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΑΣΥΛΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΤΕΡΟΤΟΠΙΑ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΑΝΑΜΕΣΗ
ΠΟΙΗΣΗ
ΤΕΡΟΤΗΤΑ ΑΣΤΙΚΟΣ ΙΣΤΟΣ
ΣΥΛΛΑΒΗ
ΦΟΥΚΑΥΛΤ
ΑΝΑΛΛΑΓΕΣ
ΠΟΚΕΙΜΕΝΟ
ΑΥΤΟΝΟΜΟ
ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ
ΦΛΙ
ΑΥΤΟΝΟΜΟ
ΖΩΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΕΝΕΡΓΕΙΑ
ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ
ΡΕΥΜΑΤΟΙΔΙΑ
ΘΕΡΑΠΕΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ_ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ ΔΗΜΗΤΡΑ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΔΟΜΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΑΣΥΛΟ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΖΩΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ ΔΗΜΗΤΡΑ

Στη Λένη

10 00 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

01 ΧΩΡΟΣ, ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

14 **A** Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΧΩΡΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΕΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

A1. Ο εγκλεισμός στην πειθαρχική κοινωνία

16 A.1.1 Η ανάδυση της πειθαρχικής κοινωνίας

18 A.1.2 Τα πειθαρχικά ιδρύματα: χώροι εγκλεισμού, κατανομής
και επιτήρησης

A2. Η απο-εδαφικοποίηση της εξουσίας στη σύγχρονη εποχή

22 A.2.1 Οι κοινωνίες της πληροφορίας και του ελέγχου

24 A.2.2 Το ψηφιακό Πανόπτικον

28 A.2.3 Η σύγχρονη αρχιτεκτονική και αστική συνθήκη

33 **B** ΟΙ ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΕΣ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΤΟΠΟΘΕΣΙΕΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

34 B1. Η φουκωική ετεροτοπία

38 B2. Η επανεγγραφή της ετεροτοπίας στη σύγχρονη εποχή

40 B3. Η ετεροτοπία ως κατώφλι: από το ανοίκειο στο οικείο

02 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟΥ

47 **Γ** ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

48 Γ1. Ο «Μεγάλος Εγκλεισμός»

52 Γ2. Η γέννηση του ασύλου

56 Γ3. Η εξέλιξη και παρακμή του ασύλου

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ

Δ.1 Η αποϊδρυματοποίηση και η ένταξη στην κοινότητα	61
Δ.2 Εναλλακτικές δομές και πρακτικές ψυχικής φροντίδας	62
Δ.2.1 Κέντρα ψυχικής υγείας	64
Δ.2.2 Κέντρα ημέρας	65
Δ.2.3 Ξενώνες και ημιαυτόνομες μονάδες διαβίωσης	65
Δ.3 Σύγχρονες παράμετροι σχεδιασμού	66
Δ.4 Παραδείγματα αρχιτεκτονικής αντι-ιδρυματικού χαρακτήρα	68
Δ.4.1 Το ορφανοτροφείο στο Άμστερνταμ, A.Van Eyck	70
Δ.4.2 Γηροκομείο στο Alcacer do Sal, F.&M. Aires Mateus	74
Δ.4.3 Βιβλιοθήκη, κέντρο ημέρας για ηλικιωμένους και σχεδιασμός ακάλυπτου χώρου οικοδομικού τετραγώνου, RCR	80
Δ.5. Παραδείγματα σύγχρονων ψυχιατρικών δομών	
Δ.5.1 Κέντρο Ψυχικής Υγείας Sowa Unit, Kensuke Watanabe Architecture Studio	86
Δ.5.2 INTRAS Center for the mentally disabled, Amas4arquitectura	92
Δ.5.3 Residence & day center for the mentally handicapped, Aldayjover Arquitectura	98

03 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

106

04 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

110

05 ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

118

Η ψυχιατρική, από την πρώτη οργανωμένη εμφάνισή της, ανταλλάσσει ισχυρές συνδέσεις με την αρχιτεκτονική, καθώς το θεραπευτικό άσυλο αποτέλεσε τον κατ' εξοχήν τόπο πρακτικής άσκησης και θεωρητικής εξέλιξής της, ως διακριτού επιστημονικού πεδίου. Η δομή και η χωρική οργάνωση του ασύλου, ως ενός ιδρύματος εγκλεισμού και τόπου άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας, εξασφάλισαν για αιώνες την απόκλιση, τον περιορισμό και τον έλεγχο του διαφορετικού, καθώς και την ενδελεχή παρατήρηση του ανθρώπινου σώματος για τη σύσταση πεδίων γνώσης, νομιμοποιώντας τις ισχύουσες πρακτικές εξουσίας. Ωστόσο, η σύγχρονη απεδαφικοποίηση της εξουσίας και της οικονομίας από στατικούς, εντοπισμένους οριοθετημένους χώρους, καθώς και η αμφισβήτηση της καταλληλότητας του ασύλου ως θεραπευτικού χώρου, στο πλαίσιο της ευρύτερης ψυχιατρικής μεταρρύθμισης, οδήγησαν αναπόφευκτα στη μετάθεση της ψυχιατρικής θεραπευτικής πράξης από το κλειστό, στο ανοιχτό κοινωνικό περιβάλλον και στην κατάργηση του ιδρυματικού θεσμού.

Η παρούσα ερευνητική εργασία, διερευνά τη σύνδεση ανάμεσα στην εξέλιξη της χωρικής οργάνωσης του ασύλου με την αντίστοιχη της χωρικής διευθέτησης της εξουσίας, παρακολουθώντας παράλληλα τη μεταστροφή στη θεραπευτική διαδικασία της ψυχιατρικής πρακτικής. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και στόχο θέτει τα εξής βασικά ερωτήματα:

-Πώς η σύγχρονη απεδαφικοποίηση της εξουσίας και της οικονομίας επηρεάζει την αρχιτεκτονική θεωρία και πρακτική, προκειμένου να εστιάσει στο νέο ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν ο αρχιτεκτονικός και αστικός σχεδιασμός στην υλοποίηση του μοντέλου της κοινοτικής ψυχιατρικής;

-Ποια είναι τα εργαλεία και οι στρατηγικές που επινοεί ο σχεδιασμός για τη χωρική έκφραση του εν λόγω μοντέλου, ανταποκρινόμενος στις ανάγκες τόσο της ψυχικής αποκατάστασης των ασθενών, όσο και αντιμετώπισης σύγχρονων κοινωνικών ζητημάτων που αφορούν στη διαχείριση των αποκλινουσών κοινωνικών ομάδων, και εν γένει της ετερότητας;

Η προσέγγιση των παραπάνω ερωτημάτων πραγματοποιείται τόσο μέσω θεωρητικών αναφορών όσο και μέσω της μελέτης συγκεκριμένων υλοποιημένων παραδειγμάτων. Το σύνολο της εργασίας βασίζεται στην οπτική του Γάλλου διανοητή Michel Foucault. Το έργο του για την σχέση του χώρου με τη λειτουργία της εξουσίας, και ειδικότερα οι μελέτες του για την σκοπιμότητα της επιπόνησης και του τρόπου διαχείρισης της ψυχικής ασθένειας από τον δυτικό πολιτισμό, έθεσαν σε εφαρμογή αλυσιδωτές αντιδράσεις για την τροποποίηση της εξέλιξης της ψυχιατρικής επιστήμης και τον μετασχηματισμό της έννοιας της ψυχικής ασθένειας.

Η ερευνητική εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη:

Στο πρώτο μέρος (Χώρος, εξουσία και αντίσταση) εξετάζεται η μετεξέλιξη των πρακτικών εξουσίας και των συστημάτων γνώσης κατά τον 17ο αιώνα, περίοδο μετάβασης από τη φεουδαρχική στην καπιταλιστική κοινωνία, η οποία αποτέλεσε το πλαίσιο ανάδυσης του φαινομένου του εγκλεισμού. Η οργάνωση των πειθαρχικών ιδρυμάτων, ως χώρων εγκλεισμού, επιτήρησης και αποκλεισμού του διαφορετικού, εξασφάλιζε τις απαραίτητες προϋποθέσεις για το νέο τρόπο οργάνωσης της παραγωγής και της οικονομίας. Ο Φουκώ

σε αυτούς του χώρους άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας, εναλλακτικά, αποδίδει τον όρο ετεροτοπίες, ενώ ταυτόχρονα τους συνδέει με κοινωνικούς χώρους στους οποίους αποτυπώνονται εν δυνάμει μορφές αντίστασης απέναντι στην κυρίαρχη τάξη που ορίζει την κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, η επικράτηση της παγκοσμιοποίησης και του νεοφιλελευθερισμού αποσύνδεσαν την άσκηση της εξουσίας από τον φυσικό χώρο. Ως αποτελέσματα αυτού, προκύπτουν τόσο ο μετασχηματισμός παραδοσιακών εννοιών με τις οποίες είχε συνδεθεί ο χωρικός σχεδιασμός, όσο και η διαχείριση νέων, πιο πολύπλοκων και δυναμικών φαινομένων.

Στο δεύτερο μέρος (Η εξέλιξη της δομής του ψυχιατρείου) παρουσιάζονται πιο συγκεκριμένα οι συνθήκες που όρισαν τη δομή του ασύλου ως το γενέθλιο τόπο της ψυχιατρικής επιστήμης. Η διαμόρφωση των εκάστοτε αντιλήψεων για τη λογική, την ψυχική ασθένεια και τη θεραπεία υποβάλλουν τη χωρική του οργάνωση σε διαδοχικές μεταλλάξεις, οι οποίες παραμένουν στενά συνδεδεμένες με την κλινική παρατήρηση, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ιδεολογία της διατήρησης και της εξυπηρέτησης της «κοινωνικής τάξης». Στα τέλη της δεκαετίας του '60, η ανάπτυξη της κοινοτικής ψυχιατρικής, αμφισβητώντας την καταλληλότητα του ασύλου, έθεσε τη θεραπευτική πράξη σε άμεση συνάρτηση με ένα χώρο απαλλαγμένο από ιδρυματικά χαρακτηριστικά, ικανό να αναγνωρίσει και να κατανοήσει τη διάσταση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, διερευνώνται οι σύγχρονες τάσεις σχεδιασμού των δομών ψυχικής υγείας, ως ανοικτών, ευέλικτων περιβαλλόντων, κατάλληλων για την ομαλή επανένταξη των ασθενών στην κοινωνική πραγματικότητα και την άρση του στίγματος που συνοδεύει την ψυχική ασθένεια.

ΧΩΡΟΣ, ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

01

Στην ενότητα αυτή εξετάζονται οι μετασχηματισμοί στους οποίους έχουν υποβληθεί οι σχέσεις μεταξύ της εξουσίας και του χώρου από τα τέλη του 17ου αιώνα μέχρι σήμερα, καθώς και ο βαθμός στον οποίο επηρεάστηκε ο χωρικός σχεδιασμός. Ο Γάλλος διανοητής Μ. Φουκώ διαπιστώνει την μετεξέλιξη των πρακτικών εξουσίας και των συστημάτων γνώσης κατά την μετάβαση από την φεουδαρχική στην καπιταλιστική κοινωνία (17ος-18ος αι.), ενώ επισημαίνει την κομβικής σημασίας θέση που καταλαμβάνει ο χώρος στην κατανόηση της λειτουργίας του πλέγματος γνώσης και εξουσίας. Ο καπιταλισμός απαιτεί την πλήρη υποταγή της καθημερινής ζωής, πρώτον για να συγκροτηθεί το εργατικό δυναμικό που έχει ανάγκη και δεύτερον για να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις για υψηλή αποδοτικότητα της παραγωγής. Για την πραγματοποίηση αυτών, απαιτούνταν αφενός η σύσταση πεδίων γνώσεων, όπως η επιστημονική και κλινική γνώση, με σκοπό την αναγωγή τους σε φυσικούς κανόνες, σε «νόρμες», αφετέρου την οργάνωση χώρων εγκλεισμού, ελεγχόμενων δηλαδή περιβαλλόντων στα οποία θα μετέβαινε το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του, όπως το σχολείο, ο στρατός, το εργοστάσιο, το νοσοκομείο, αλλά και θα αποκλειόταν το μη κανονικό, όπως στην περίπτωση του ασύλου ή της φυλακής. Μέσα από μια συστηματική άρθρωση των χώρων και των χρόνων της καθημερινότητας, οργανώνεται ο έλεγχος, η κατανομή και η επιτήρηση των σωμάτων-μηχανών των υποκειμένων και των ομάδων, παγιώνοντας έτσι νοηματικά καθεστώτα. «Στην αδιάφορη, συλλογική και ασυνείδητη επαναληπτικότητα των χωροχρονικών συσχετίσεων, η εξουσία φυσικοποιείται» (Γιαννακόπουλος, Γιαννιτσιώτης, 2010:21).

Ο Πολωνός κοινωνιολόγος Zygmunt Bauman χαρακτηρίζει την περίοδο αυτή ως εποχή της «στέρεας» νεωτερικότητας, καθώς ήταν η στιγμή της πρόσωπο με πρόσωπο, επιτόπιας, διαρκούς επιτήρησης εντός ενός οριοθετημένου εδαφικού χώρου αλλά και της δύναμης να ασκήσει κανείς πίεση ή να αντισταθεί βάσει των κτήσεων του. Εναλλακτικά, κάνει λόγο για την εποχή της εμπλοκής, της από-πάνω-προς-τα-κάτω διαχείρισης, μέσω της συνήθειας και της επαναληψιμότητας των δραστηριοτήτων (Bauman, 2003). Στο πλαίσιο αυτό, οι σχεδιαστές του χώρου, εφοδιασμένοι με τα «σίγουρα» εργαλεία της επιστημονικής ανάλυσης του ορθού λόγου και της δέσμευσης στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος, λειτουργούσαν ως κοινωνικοί μεταρρυθμιστές και αναμορφωτές της κοινωνικής ζωής στο χώρο των πόλεων και των περιφερειών, με τη βοήθεια θεσμοθετημένων μηχανισμών ρύθμισης και ελέγχου της χωρικής ανάπτυξης, της κατανομής των δραστηριοτήτων και των χρήσεων εδάφους (Βασενχόφεν, Κουρλιούρος, 2007).

Από τη δεκαετία του 1970, με την ανάδυση του νεοφιλελευθερισμού και την επικράτηση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, αυτή η «στερεότητα», με την έννοια της σύνδεσης της εξουσίας με τον φυσικό χώρο, αντικαθίσταται από την ολόενα και αυξανόμενη απόσταση μεταξύ της δύναμης και πολιτικής, που παραμένει, όπως και τους προηγούμενους αιώνες, τοπική, δεσμευμένη σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Αποτέλεσμα αυτού είναι η απο-εδαφικοποίηση της εξουσίας, καθώς παύει τόσο να διαμένει σε χώρους εγκλεισμού όσο και να απεικονίζεται σε ιεραρχημένα κέντρα. Είναι άμορφη, ανοιχτή, εξαιρετικά επιλεκτική, διαφανής αλλά αδιαπέραστη, κινητική στις διασταυρώσεις των δικτυακών γραμμών. Υπό αυτές τις νέες συνθήκες, καλείται να επινοήσει νέους τρόπους επιτήρησης και ελέγχου (Sola Morales, 1994, Χατζησάββα, 2009).

Η αντικατάσταση του «ευκλείδειου κόσμου» των σταθερών οιοτήτων και των

προβλέψιμων αλλαγών, από έναν «μη- ευκλείδειο», ρευστό κόσμο, όπου τα διακυβεύματα είναι πολλαπλά και όλα τα ενδεχόμενα ανοιχτά, δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστα αφενός την σύγχρονη πόλη, αφετέρου το χωρικό σχεδιασμό. Η πρώτη, «ως πεδίο μάχης παγκόσμιων δυνάμεων, όπου τα τοπικά νοήματα και οι ταυτότητες συναντιούνται, συγκρούονται, και αναζητούν μια ικανοποίηση ή απλά ένα διακανονισμό»(Bauman, 2003:18), αναπόφευκτα δομείται από ασυνεχείς και ετερογενείς χώρους και σχέσεις. Κατ' επέκταση ο σύγχρονος χωρικός σχεδιασμός, οφείλει να διευθετεί αυτή την πολλαπλότητα και την ετερογένεια των οικονομικό-κοινωνικών φαινομένων στο χώρο, διαχειριζόμενος την αλληλεξάρτηση, τη διαφορετικότητα, την πολυπλοκότητα, τη μεταβολή και όχι τη «στατική» προβολή, ταξινόμηση και τακτοποίηση των δραστηριοτήτων στο χώρο.

A1 Ο ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

A.1.1 Η ανάδυση της πειθαρχικής κοινωνίας

Στο έργο του Φουκώ, εντοπίζεται και αναλύεται η εξέλιξη των πρακτικών εξουσίας κατά τον 17ο-18ο αιώνα, περίοδο μετάβασης από την φεουδαρχική στην καπιταλιστική κοινωνία. Μέχρι το 17ο αιώνα, ο τρόπος με τον οποίο ασκούσαν την εξουσία μπορούσε να οριστεί με όρους της σχέσης Υπέρτατου Αρχοντος-υπηκόου. Από τον 17ο-18ο αιώνα και μετά, έχουμε την επινόηση ενός νέου μηχανισμού εξουσίας, προικισμένου με νέες τεχνικές, εξοπλισμούς και όργανα, ο οποίος είναι απολύτως ασυμβίβαστος με τις σχέσεις Υπέρτατης εξουσίας. Ο νέος αυτός μηχανισμός εξαρτάται περισσότερο από τα σώματα και από αυτό που κάνουν, παρά από την γη και τα προϊόντα της, επιτρέπει να αποσπαστούν από τα σώματα χρόνος και εργασία, παρά πλούτος και εμπορεύματα, ασκείται σταθερά μέσω της επιτήρησης, παρά με έναν ασυνεχή τρόπο μέσω ενός συστήματος φόρων και υποχρεώσεων και προϋποθέτει ένα πλέγμα υλικών καταναγκασμών παρά τη φυσική ύπαρξη του Υπέρτατου Αρχонта(Φουκώ, 1989, Μεταφάς, 2010). Τώρα σε πλήρη αντίθεση με τη θεωρία της Υπέρτατης Εξουσίας, εισάγεται μία νέα οικονομία της εξουσίας: «πρέπει κανείς να είναι ικανός να αυξάνει τις υποταγμένες δυνάμεις και συγχρόνως να βελτιώνει τη δύναμη και την αποτελεσματικότητά εκείνου που τις υποτάσσει»(Φουκώ, 2005:113).

Πιο αναλυτικά, η ιστορική ιδιαιτεριότητα αυτού του νέου κοινωνικού καθεστώτος της πειθαρχίας, βρίσκεται στο ότι το σύστημα διαφοροποιήσεων πάνω στο οποίο αρθρώνονται οι σχέσεις εξουσίας φτάνει στην οριακή μοριακότητα της εξατομίκευσης. Η εξουσία, στην πειθαρχική κοινωνία, εξασφαλίζει τη δράση πάνω στη δράση των ατόμων προσδιορίζοντας τα ως υποκείμενα-σώματα, πάνω στα οποία ασκείται μια «μικροφυσική της εξουσίας»¹, με κυρίαρχο σκοπό την αύξηση της παραγωγής με το ελάχιστο δυνατό κόστος. Αντί για κέντρα εξουσίας, πλέον αναφερόμαστε σε τόπους άσκησης αυτής, οι οποίοι στην οριακή διαφοροποίησή τους είναι τα ίδια τα σώματα των ατόμων της κοινωνίας.

Ταυτόχρονα, ενώ στην φεουδαρχική κοινωνία ο ηγεμόνας δεν μπορούσε να σφραγίσει την εξουσία του πάνω στην ζωή παρά μόνο με τον θάνατο που ήταν σε θέση να απαιτήσει, «πώρα η εξουσία ρίχνει τα πλοκάμια της μέσα στη ζωή και σε όλη τη διάρκεια ανάπτυξής της, με τον θάνατο να είναι το όριο της»(Φουκώ, 2003:169). Αυτήν την νέου τύπου εξουσία, ο Φουκώ την ονομάζει «βιοεξουσία». Οι δύο κατευθύνσεις που ακολουθεί η ανάπτυξη της βιοεξουσίας κατά τον 18ο αιώνα είναι σαφώς διαχωρισμένες: από την πλευρά της πειθαρχίας έχουμε θεσμούς όπως το σχολείο και ο στρατός, καθώς και προβληματισμούς σχετικά με την τακτική, την μαθητεία, την ανατροφή, το καθεστώς των κοινωνιών, ενώ από την πλευρά των πληθυσμιακών ρυθμίσεων έχουμε τη δημογραφία, το ισοζύγιο πλουτοπαραγωγικών πηγών και κατοίκων, την καταγραφή σε πίνακες του πλούτου και της κυκλοφορίας του, των ανθρώπινων ζώων και της πιθανής διάρκειας τους κ.λπ.(Μεταφάς, 2010, Λέκκα, 2012).

Οι σχέσεις εξουσίας παράγουν με αυτόν τον τρόπο γνώση, γνώση όχι μόνο χρήσιμη για την εφαρμογή τους, αλλά και ταυτόχρονα αποτέλεσμα της εφαρμογής τους. Αντίστροφα, ο Φουκώ υποστηρίζει πως οι ίδιες οι πρακτικές παραγωγής γνώσης επιτελούνται ως επί το πλείστον σε οριοθετημένο πλαίσιο σχηματισμών λόγου, μέσα σε συγκεκριμένα πολιτικά,

¹ «...οι συσχετισμοί εξουσίας ασκούν πάνω του άμεσο έλεγχο: το επενδύουν, το σημαδεύουν, το δαμάζουν, το βασανίζουν, το υποβάλλουν σε αναγκαστική εργασία, το υποχρεώνουν σε συμμετοχή σε τελετουργίες, απαιτούν από αυτό σήματα»(Φουκώ, 1976:395)

οικονομικά και θεσμικά καθεστώτα παραγωγής αλήθειας. Συνιστούν επομένως εξ αρχής ελεγχόμενες και «πειθαρχικοποιημένες» πρακτικές, με τον ίδιο τον κόσμο της επιστημονικής γνώσης να είναι ένας κόσμος εξουσίας, που διέπεται από ιστορικά διαμορφωμένα σύνορα, διαιρέσεις, κανόνες, απαγορεύσεις, ιεραρχίες και ελέγχους. Έτσι εξουσία και γνώση αλληλοθεμελιώνονται, δεν πρόκειται για μια σχέση βάσης και εποικοδομήματος².

Προκύπτει με αυτόν τον τρόπο, μία αυξανόμενη τακτοποίηση σε όλες τις σφαίρες επιρροής της ζωής με το πρόσχημα της βελτίωσης, της ευημερίας του ατόμου και του πληθυσμού. Το άτομο δεν σταματά να περνά από τον έναν κλειστό χώρο στον άλλο, που ο καθένας έχει τους δικούς του νόμους: κατ' αρχάς η οικογένεια, μετά το σχολείο, μετά ο στρατώνας, μετά στο εργοστάσιο, κάθε τόσο το νοσοκομείο (Deleuze, 2009). Αυτή η τακτοποίηση αποκαλύπτεται τελικά να είναι μια στρατηγική που δεν την καθοδηγεί κανείς, αλλά εμπλέκονται ταυτόχρονα όλοι σε αυτήν, και που τελικός της σκοπός είναι η αύξηση της εξουσίας.

² «Δεν υπάρχει σχέση εξουσίας χωρίς συσχετισμένη σύσταση ενός πεδίου γνώσης, ούτε και γνώση που να μην προϋποθέτει και να μην αποτελεί ταυτόχρονα σχέσεις εξουσίας». (Φαυκώ, 1976:14)

A1 Ο ΕΓΚΛΕΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

A.1.2 Τα πειθαρχικά ιδρύματα: χώροι εγκλεισμού, κατανομής και επιτήρησης

Με τον όρο «πειθαρχικοποίηση των κοινωνιών», ο Φουκώ προσδιορίζει την αναζήτηση, από τον 18ο αιώνα και έπειτα, μιας συναρμογής όλο και καλύτερα ελεγχόμενης, περισσότερο ορθολογικής και οικονομικής, ανάμεσα στις παραγωγικές δραστηριότητες και στις σχέσεις επικοινωνίας, γνώσης και εξουσίας. Ο συντονισμός αυτών των τριών τύπων σχέσεων δεν είναι ούτε ομοιόμορφος, ούτε σταθερός. Δεν υπάρχει γενικός τύπος ισορροπίας ανάμεσά τους, αλλά υπάρχουν «μπλοκ» μέσα στα οποία η συναρμογή των ικανοτήτων, τα δίκτυα επικοινωνίας και οι σχέσεις εξουσίας συνιστούν συστήματα ρυθμισμένα και ενορχηστρωμένα. Αυτά τα «μπλοκ» ο Φουκώ τα ονομάζει «πειθαρχίες» ή αλλιώς «πειθαρχικά ιδρύματα», και αποτελούν στην ουσία, τους διαδοχικούς χώρους εγκλεισμού, στους οποίους μεταβαίνουν τα σώματα, όπως το σχολείο, ο στρατώνας, το εργοστάσιο, το νοσοκομείο, το ψυχιατρείο, το μοναστήρι κ.λπ.(Φουκώ, 1991).

Βασικό χαρακτηριστικό αυτών των χώρων αποτελεί η πειθαρχική επιτήρηση, η οποία επιτυγχάνεται καταρχάς με την κατανομή των ατόμων στο χώρο. Η κατανομή πραγματοποιείται μέσω διαφόρων τεχνικών, οι οποίες συνοψίζονται σε τέσσερις:

α) Η περιήφραξη, ο καθορισμός δηλαδή ενός χώρου, διαφορετικού από τους άλλους.

β) Η διαίρεση του χώρου σε τόσα τεμάχια όσα και τα σώματα που πρέπει να κατανεμηθούν, προκειμένου να είναι δυνατός ο εντοπισμός της θέσης του κάθε ατόμου.

γ) Ο κανόνας των λειτουργικών θέσεων, δηλαδή η κατανομή των σωμάτων στον χώρο πραγματοποιείται με γνώμονα τις δραστηριότητες, τα στάδια αυτών και τις ικανότητες των ατόμων.

δ) Η ταξινόμηση, καθώς για κάθε άτομο ορίζεται μία θέση, οι οποία σχετίζεται με τις υπόλοιπες μέσω της απόστασής της από αυτές.

Ο χώρος μετατρέπεται έτσι σε ένα πίνακα με «κελιά», «θέσεις» και «σειρές». Ο πίνακας τον 18ο αιώνα, είναι τόσο μία τεχνική εξουσίας όσο και μια διαδικασία γνώσης. Το ζητούμενο είναι η οργάνωση του πολλαπλού, η απόκτηση ενός μέσου για την επισκόπηση και την εξουσίασή του, η επιβολή σε αυτό μιας τάξης(Φουκώ, 1976).

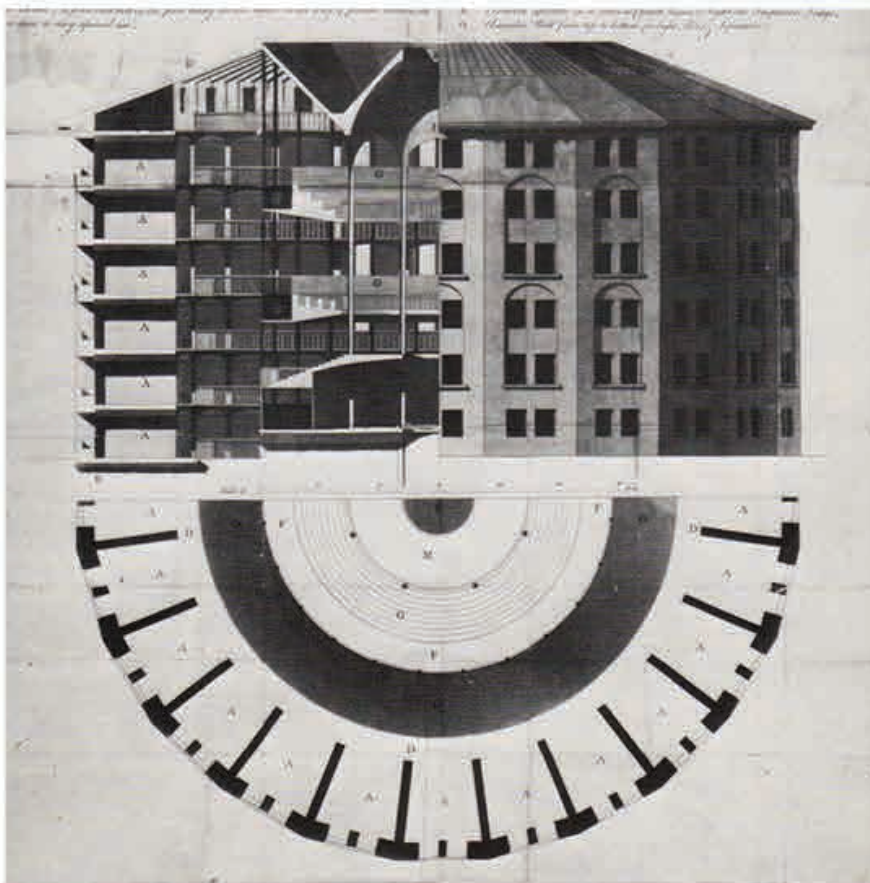
Παρακολουθώντας τη γέννηση της φυλακής στην ιστορία της Δύσης, ο Φουκώ εντοπίζει την ανάδειξη μιας σειράς πρακτικών εγκλεισμού, στις οποίες αναζητά ένα μοντέλο, το οποίο μπορεί να αναδείξει τα κοινά γνωρίσματα τόσο του συνόλου των σχέσεων εξουσίας που φτιάχνουν την πειθαρχική κοινωνία, όσο και την άρθρωση αυτών των σχέσεων. Το μοντέλο αυτό, βρέθηκε σε μια χωρική διάταξη, ένα ιδεατό αρχιτεκτόνημα, ένα σύστημα χωρικών σχέσεων, το οποίο οραματίστηκε ο Τζ.Μπένθαμ ως το τέλειο σύστημα επιτήρησης μιας πρότυπης φυλακής. Βασική ιδέα ήταν να αυτοματοποιηθεί το σωφρονιστικό σύστημα, να ενισχυθεί η αυτό-επιτήρηση στους φυλακισμένους και να καταστήσει τους φύλακες περιττούς(Reebs,1988).

Το οικοδόμημα αποτελείται από ένα δακτυλιοειδές οικοδόμημα, στην περιφέρεια και ένα πύργο στο κέντρο. Ο πύργος αυτός έχει δύο μεγάλα παράθυρα που βλέπουν προς το εσωτερικό του δακτυλίου(Φουκώ, 1976). Τα κελιά διατάσσονται, καταλαμβάνοντας το σύνολο του πλάτους του δακτυλίου. Κάθε κελί έχει δύο παράθυρα, ένα προς την εξωτερική

Εικ.1,2_ Πειθαρχικά ιδρύματα

περίμετρο και ένα προς τον πύργο. Ουσιαστικά ένας παρατηρητής στον κεντρικό πύργο μπορεί να βλέπει στο εσωτερικό κάθε κελιού, χωρίς να είναι ο ίδιος ορατός. Στο κελί αρκεί να τοποθετηθεί ένας τρελός, ένας άρρωστος, ένας εργάτης ή ένας μαθητής και οι δραστηριότητες του καθίστανται έκθετες σε όποιον βρίσκεται στον πύργο. Η σημασία αυτής της χωρικής διάταξης που ενέπνευσε ένα μεγάλο φάσμα από συγκεκριμένα κτήρια, όπως φυλακές, άσυλα, κ.λπ., βρίσκεται στο ότι ο επιτηρούμενος αναγκάζεται να συμμορφώνεται ρυθμίζοντας τη συμπεριφορά του, εξαιτίας της αίσθησης που έχει ότι κάθε στιγμή μπορεί να είναι ορατός από τον πύργο, χωρίς να ξέρει όμως πότε αυτό είναι αλήθεια. Έτσι, η επιτήρηση καθίσταται εσωτερικός νόμος του επιτηρούμενου που εγγράφεται στο σώμα του.

Εικ.3_ Panopticon, J.Bentham

Εικ.4_ Φυλακές Presidio Modelo, Κούβα, 1926-1928

A.2.1 Οι κοινωνίες των δικτύων και του ελέγχου

³ «Ο Αμερικανός επιχειρηματίας Henry Ford (1863-1947), εισήγαγε ορθολογικούς τρόπους παραγωγής με τους οποίους πέτυχε χαμηλές τιμές με σταθερή ποιότητα των τελικών προϊόντων και χωρίς αυξημένες αποδοχές των εργαζομένων. Αυτές οι μέθοδοι παραγωγής, που ονομάστηκαν ιδίως από μαρξιστές μελετητές, φορντισμός, διαδόθηκαν κυρίως μετά τον Α. Παγκόσμιο πόλεμο και αποτέλεσαν τον τυπικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70. Βασικά χαρακτηριστικά του φορντισμού είναι οι μεγάλες αγορές, η επεξεργασία των πρώτων υλών, η συνεχής μαζική παραγωγή των προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα σε συνδυασμό με τη μαζική κατανάλωση, η χρήση μηχανημάτων για την κατασκευή τυποποιημένων προϊόντων, η διοίκηση της παραγωγής σε πολλά προκαθορισμένα μέρη (καταμερισμός εργασίας σε ημι-ειδικευμένους, διαίρεση χρονοακτικής και πνευματικής εργασίας) και σε προκαθορισμένο ρυθμό, η επιδίωξη μείωσης του κόστους των εργατών και της παραγωγής, η ύπαρξη ενός θεσμικού δικτύου οικονομικών ρυθμίσεων και κανονισμών με όμοιο στόχο την επίτευξη ισορροπίας ανάμεσα στη μαζική παραγωγή και την κατανάλωση» (Allen, 2003:270, 311-315)

⁴ «Από τις αρχές της δεκαετίας του '70 άρχισε να κλονίζεται το οικονομικό σύστημα του φορντισμού. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι ξεκινά μια μετάνεωτική εποχή, κατά την οποία οι τεχνολογίες της πληροφορίας αποκτούν σημαντικό ρόλο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σημεία συνέχειας με το φορντισμό. Σύμφωνα με άλλους αναδύεται η βιομηχανική οργάνωση της οποίας κύρια χαρακτηριστικά είναι οι ευέλικτες μορφές παραγωγής, που προσαρμόζονται στις αλλαγές της ζήτησης, σε αντίθεση με την ακαμψία του φορντικού μοντέλου. Βασικά χαρακτηριστικά του μεταφορντισμού είναι οι μικρότερες αγορές με διαφορετικές προτιμήσεις, ο κυρίαρχος ρόλος της γνώσης και των τεχνολογιών της πληροφορίας, η ανάπτυξη του τομέα υπηρεσιών, η οργάνωση της οικονομίας γύρω από ευέλικτες μορφές και μεθόδους παραγωγής, η εξειδίκευση και επαγγελματισμός του εργατικού δυναμικού, η μείωση της χειρωνακτικής εργασίας, η χρήση μηχανών για κατασκευή ποικιλίας προϊόντων, η έννοια της ευελιξίας στα προϊόντα, η αποκέντρωση της παραγωγής, η αυξανόμενη σημασία των υπεργολαβιών, η νέα ανταγωνιστική στρατηγική» (Allen, 2003:254-263, 297-305)

Στο έργο του Φουκώ, εντοπίζεται, από τον 18ο αιώνα και έπειτα, η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ του χώρου και της άσκησης εξουσίας. Η έννοια του χώρου που χρησιμοποιεί ο Φουκώ, ταυτίζεται με αυτήν του φυσικού χώρου, όπως την αναλύει ο Άγγλος κοινωνιολόγος John Urry. Σύμφωνα με αυτόν, ο φυσικός χώρος ορίζεται ως το σύνολο των περιοχών που καθορίζονται από τις τρεις ορθογώνιες συντεταγμένες και εντός των οποίων ομαδοποιούνται τα αντικείμενα. Με βάση την παραπάνω θεώρηση, κάθε κοινωνία αποτελεί μία περιοχή με διακριτά σύνορα (boundaries), τα οποία χαράσσονται γύρω από κάθε συγκεκριμένο θύλακα (cluster). Καθένας από τους πολλούς διαφορετικούς κοινωνικούς θύλακες, έχει τους δικούς του κοινωνικούς θεσμούς και αυστηρά προσδιορισμένα τα όριά του (Urry, 2004).

Ωστόσο, την δεκαετία του '70 ο φυσικός χώρος, λόγω της αλματώδους ανάπτυξης της τεχνολογίας και των τηλεπικοινωνιών, μετασχηματίζεται σε χώρο των δικτύων. Ο φορντικός τρόπος οργάνωσης³ της παραγωγής και το κράτος πρόνοιας, ως κυρίαρχος θεσμός στη βιοπολιτική οργάνωση των πληθυσμών, αμφισβητούνται πλέον σε διεθνές επίπεδο. Μεταβαίνουμε έτσι, στην εποχή του λεγόμενου μεταφορντισμού και τις κοινωνίες της πληροφορίας, με βασικό χαρακτηριστικό της την ανάπτυξη νέων μορφών οργάνωσης της κοινωνικής ζωής, η οποία πλέον υπερβαίνει τα παραδοσιακά εθνικά σύνορα. Προκύπτει έτσι, η θέσμιση ενός νέου χώρου και χρόνου, οργανωμένων μέσα από τη τεχνολογία των δικτύων, η οποία μετατρέπει τις αλληλοδράσεις των ατόμων και των ομάδων σε πληροφορίες που διαχέονται σε πλανητικό επίπεδο. Με τη διάχυσή τους αυτή, διαμορφώνεται ο χώρος των ροών (Σαραφίδης, 2009). Ο M.Castells, ορίζει τις ροές ως «σκόπιμες, επαναληπτικές, προγραμματισμένες ακολουθίες συναλλαγής και αλληλοδράσης ανάμεσα σε φυσικά συνεχείς θέσεις που κρατούνται από τους κοινωνικά δρώντες στις οικονομικές, πολιτικές και συμβολικές δομές της κοινωνίας» (Castells, 1991:126). Ο χώρος των ροών υπερβαίνει τα παραδοσιακά σύνορα των εθνικοκρατικών κοινωνικών σχηματισμών χωρίς όμως να τα καταργεί. Διαμορφώνονται έτσι νέοι χωροχρονικοί τόποι δράσης, με τις ισχύουσες σχέσεις να μετασχηματίζονται χωρίς ρωγμές.

Ο νέος τρόπος σύλληψης και μετάδοσης της πληροφορίας, ως στοιχείου χωρίς διαστάσεις και υλικότητα, οδήγησε στον μετασχηματισμό της έννοιας του ανθρώπινου σώματος, καθώς πλέον παύει να ταυτίζεται αποκλειστικά με την φυσική του υπόσταση, μέσω της οποίας λαμβάνει χώρα η κοινωνική αλληλεπίδραση. Τα δίκτυα μεταφορών και επικοινωνίας επέτρεψαν στα σώματα να πραγματοποιούν ενέργειες από απόσταση, με αποτέλεσμα η υλική τους υπόσταση να εξαφανίζεται και να μετασχηματίζεται σε μια διακριτή υβριδική σύνθεση δυνατότητων που υπερβαίνουν το περιγράμματό του. Εισάγεται με αυτόν τον τρόπο, μία νέα οντολογία, αποτελούμενη από αποσπασματικές και υβριδικές οργανώσεις ανθρώπινων και μη ανθρώπινων οντοτήτων που ευνοούν τη δυνατότητα διασύνδεσης, και επιτρέπουν την πρόσβαση σε άλλα τοπία της ύπαρξης και της εμπειρίας (Γιαννούδης, 2012, Χατζησάββα, 2009). Για τους Γάλλους διανοητές Deleuze, Guattari, το σώμα, ως οριοθετημένος τόπος άσκησης πρακτικών εξουσίας και καταγραφής κοινωνικών κωδικών,

αντικαθίσταται από το «σώμα χωρίς όργανα», χωρίς περίγραμμα και ουμανιστική κανονιστική, το οποίο συνιστά ένα πεδίο αντιπιθέμενων ροών και δυνάμεων, που το υποβάλλουν και τις υποβάλλει σε μια αέναη αλλαγή.

Τη μετάβαση από το χώρο των τόπων στον χώρο των ροών, από το βιομηχανικό στον χρηματιστικό καπιταλισμό, ο G.Deleuze τη μεταφράζει ως το πέρασμα από την πειθαρχική κοινωνία, την οποία ανέλυσε ο Φουκώ, στην κοινωνία του ελέγχου. Η εξέλιξη αυτή, εκφράζεται σύμφωνα με τον Deleuze, με αντίστοιχες αλλαγές που αφορούν, αρχικά, στην γενικευμένη κρίση των χώρων εγκλεισμού, αφού το εργοστάσιο παραχωρεί τη θέση του στην επιχείρηση ως ηγεμονεύων σχήμα, σύμφωνα με το οποίο αντιλαμβανόμαστε την οργάνωση και τη διαχείριση της παραγωγής. Κύριος στόχος δεν είναι πλέον η αγορά πρώτων υλών και η παραγωγή προϊόντων αλλά η αγορά και η πώληση μετοχών και υπηρεσιών. Ο εγκλειστος άνθρωπος επομένως των πειθαρχικών κοινωνιών δίνει τη θέση του στον άνθρωπο-χρεώστη, καθώς η διακυβέρνηση πλέον δεν πραγματοποιείται μέσω του εγκλεισμού, αλλά μέσω του χρέους.

Ταυτόχρονα, αλλάζουν οι παράγοντες συγκρότησης του υποκειμένου. Στις κοινωνίες της πειθαρχίας, το υποκείμενο ορίζεται από δύο πόλους, την υπογραφή και τον αριθμό ταυτότητας, ενώ στην κοινωνία του ελέγχου αυτά που έχουν σημασία είναι το όνομα και ο κωδικός πρόσβασης(username, password). Οι κωδικοί πρόσβασης, σε συνδυασμό με την αποτύπωση και αποθήκευση των βιομετρικών χαρακτηριστικών του φυσικού σώματος του ατόμου(μάτια, παλάμη, αποτύπωμα δακτύλου, πρόσωπο, φωνή κ.λπ.), μετέτρεψαν σταδιακά το σώμα σε κωδικό εισόδου για τις μηχανές. Με τον τρόπο αποκτά μία ψηφιακή αναπαράσταση(προσομοίωση), η οποία ταυτίζεται με την ελευθερία πρόσβασης/ αποκλεισμού του ατόμου, αλλά και την κατανομή αρμοδιοτήτων και εξουσιών στα πλαίσια των ρόλων που αναλαμβάνει.

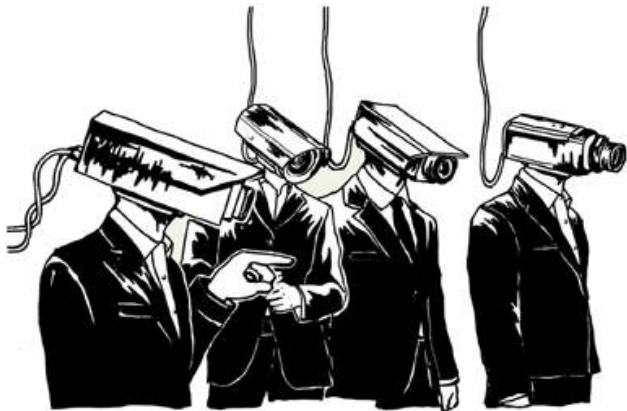
Τέλος, αντιστοιχεί σε τύπους κοινωνιών, τύπους μηχανών, καθώς εκφράζουν τις κοινωνικές μορφές που είναι ικανές να τις παράγουν και να τις χρησιμοποιήσουν. Έτσι από τις μηχανές της ενέργειας της πειθαρχικής κοινωνίας, με κινδύνους την εντροπία και το σαμποτάζ, περάσαμε σε αυτές της διαχείρισης της πληροφορίας, με αντίστοιχους κινδύνους τους ιούς και το hacking. Ο ασυνεχής παραγωγός ενέργειας της πειθαρχικής κοινωνίας, στην κοινωνία του ελέγχου μεταλλάσσεται σε «κυματοειδή αγγελιοφόρο πληροφορίας, σε τροχιά συνεχούς φάσματος, σε συνεχή δικτύωση»(Deleuze, 2001, Lyon, 2001).

A.2.2 Το ψηφιακό Πανόπτικον

«Δεν είναι ο Μεγάλος Αδερφός, αλλά ένα πλήθος από μικρές αδερφές υπηρεσίες επιτήρησης και επεξεργασίας πληροφοριών, οι οποίες καταγράφουν τη συμπεριφορά μας για τα πάντα, σε βάσεις δεδομένων, οι οποίες μας περικυκλώνουν σε ολόκληρη τη ζωή μας, αρχίζοντας από το DNA και τα προσωπικά χαρακτηριστικά μας (αμφιβληστροειδή, ο αντίχειρας ως ψηφιοποιημένα σημάδια)»(Castells, 2002)

Στις σύγχρονες δικτυακές κοινωνίες, ο μετασχηματισμός των εννοιών του χώρου και του σώματος, αναπόφευκτα συνοδεύτηκε από αντίστοιχους των μηχανισμών επιτήρησης, με αποτέλεσμα την εφαρμογή πρακτικών της «νέας» παρακολούθησης. Με τον όρο «νέας» παρακολούθηση νοείται η παρακολούθηση αυτή, που περιλαμβάνει μια διασύνδεση τεχνολογίας και υλικότητας και συντίθεται από επαφές μεταξύ οργανικών και μη οργανικών λειτουργιών, μεταξύ μορφών ζωής και δικτύων πληροφόρησης ή μεταξύ μερών του σώματος και συστημάτων προβολής. Η συλλογή προσωπικών δεδομένων συνοδεύεται από την «αυτόματη (ψηφιακή) επεξεργασία τους, για διάφορους σκοπούς πρόσβασης ή αποκλεισμού, με δυνατότητες εξόρυξης δεδομένων, διασταύρωσης στοιχείων από βάσεις ή τράπεζες δεδομένων, σύνθεσης διαφόρων προφίλ, με ενδεχόμενη ταξινόμηση και κατηγοριοποίηση»(Σαματάς, 2010). Το διαδίκτυο, το τηλέφωνο, οι κάμερες παρακολούθησης, η πιστωτική κάρτα είναι μερικά μόνο από τα σύγχρονα μέσα, η χρήση των οποίων αυτόματα μάς καθιστά αντικείμενα παρακολούθησης, ενώ συνθέτουν το νέο «ψηφιακό υπερπανόπτικο», αντικαθιστώντας τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του πανόπτικον του Bentham. Οι K.Haggety-R.Ericson εντοπίζουν μία προσδευτική «εξαφάνιση της εξαφάνισης», δηλαδή μία διαδικασία κατά την οποία γίνεται όλο και πιο δύσκολο για τα άτομα να διατηρήσουν την ανωνυμία τους ή να ξεφύγουν από την επιτήρηση των κοινωνικών θεσμών.

Πιο συγκεκριμένα, η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία ροών δεδομένων αποτελεί το πολύπλοκο περιβάλλον στο οποίο προσαρμόζουν τις λειτουργίες τους οι μηχανισμοί επιτήρησης. «Ωτις παγκόσμιες καταστάσεις η επιτήρηση απλώνεται, ώστε να γίνονται ολοένα και περισσότερα πράγματα από απόσταση. Αντιπροσωπεύει ένα είδος απομακρυσμένου ελέγχου που είναι έμφυτος στην παγκοσμιοποίηση. Όσο οι παγκόσμιες ροές της τεχνολογίας, της πληροφορίας, των ανθρώπων, των εικόνων και των συμβόλων αυξάνεται σε όγκο, τόσο η επιτήρηση αναπτύσσεται για να ιχνηλατεί και να παρακολουθεί αυτές τις κινήσεις»(Lyon, 2001:89). Οι σύγχρονοι μηχανισμοί επιτήρησης έτσι, δρουν τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε τοπικό επίπεδο, με στόχο τόσο την ιχνηλάτηση των παρελθοντικών κινήσεων των υποκειμένων, όσο και την πρόβλεψη των μελλοντικών ροών της πληροφορίας. Με αυτόν τον τρόπο δεν οδηγούμαστε σε ένα παγκόσμιο πανόπτικον, αλλά αντίθετα «η παγκόσμια επιτήρηση υπάρχει στους νέους χώρους των ροών, στα κανάλια και τα δίκτυα. Η εξουσία είναι ζωτική σε μια τέτοια επιτήρηση, αλλά είναι αποκεντρωμένη»(Lyon, 2001:90). Ουσιαστικά ο Lyon, υποστηρίζει πως αν στο πανόπτικον οι μηχανισμοί επιτήρησης και οι σχέσεις εξουσίας οργανώνονται σε ένα τερματικό σημείο, οι σύγχρονοι μηχανισμοί επιτήρησης οργανώνονται σε κόμβους στα πλαίσια των δικτυακών οργανώσεων.

⁵ «Για παράδειγμα, η Νέα Υόρκη είναι η κυρίαρχη παγκόσμια αγορά, για να ανταλλάξει κάποιος ποσότητες καφέ ακόμη κι αν εκεί δε φυτρώνει ούτε σπόρος. Αλλά κάποιο μακρινό λιγότερο ισχυρό οικονομικό κέντρο, το Μπουένος Άιρες, είναι η κύρια παγκόσμια αγορά για την ανταλλαγή σπόρων γλιανθων. (Sassen, 2006:27)

⁶ «Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει την αλλαγή της φύσης της ποινής εγκλεισμού είναι η υιοθέτηση από πολλά ευρωπαϊκά κράτη του ηλεκτρονικού βραχιολού ως ποινικού μέτρου ή μέτρου ασφαλείας. Η υπό ηλεκτρονική παρακολούθηση θέση του κρατούμενου διαχέει τον έλεγχο και την παρακολούθηση σε όλους τους χώρους κίνησης και διαβίωσης του. Δεν υπάρχει πλέον κλειστός, προδιαγεγραμμένος, σωφρονιστικός χώρος, καθώς ο σωφρονισμός μεταφέρεται στο σύνολο του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου. Ο τόπος έκτασης της ποινής μεταφέρεται με την κίνηση του σώματος του κρατουμένου, στο ανοιχτό περιβάλλον, συνδυάζοντας ποινικότητα, κοινωνική ζωή, εργασία, προσωπικές σχέσεις, ηλεκτρονικό στίγμα και γενετικό αποτύπωμα σε ένα αποπροσωποποιημένο και οδικοίετο σύνολο. (Θέμελη, Κοράμπελας, 2011:95)

Η κοινωνιολόγος S.Sassen, θίγοντας το ζήτημα της χωρικής έκφρασης της εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία και αναλύοντας την επίδραση της παγκοσμιοποίησης στον οικονομικό τομέα, κάνει λόγο για μία διασπορά από πόλεις υπερτοπικού οικονομικού ενδιαφέροντος, τις λεγόμενες «παγκόσμιες πόλεις». Αυτές συνθέτουν δίκτυα στρατηγικών γεωγραφικών τόπων, η ιεράρχηση των οποίων προκύπτει από το βαθμό σημασίας των λειτουργιών και των υποδομών του παγκόσμιου οικονομικού και εμπορικού συστήματος που φιλοξενούν (αερολιμένες, χρηματοπιστωτικές, εμπορικές και νομικές υπηρεσίες κ.α.). Τα δίκτυα αυτά σχηματίζουν ένα νέο τύπο διαπολιτειακών γεωγραφιών (inter-city geographies), ο οποίος συμπληρώνεται τόσο από αναμενόμενους όσο και από απροσδόκητους, τόπους-κόμβους, οι οποίοι συγκεντρώνουν τις απαραίτητες υποδομές για την παραγωγή και την κινητικότητα των παγκόσμιων ροών⁵. Κατά συνέπεια, τα παραδοσιακά κέντρα των εθνικών πόλεων παύουν να ταυτίζονται με την οικονομική ή θεσμική αναπαράσταση της εξουσίας. Η εξουσία απο-εδαφικοποιείται, με αποτέλεσμα η επιτήρηση και ο έλεγχος να μην απαιτούν τον καθορισμό οριοθετημένων περιοχών, αλλά την εφαρμογή αόρατων, μη εντοπίσιμων χειρισμών.

Οι παραπάνω μετασχηματισμοί της επιτήρησης, στο πλαίσιο αποδέσμευσης της εξουσίας από τον φυσικό, υλικό χώρο, αναπόφευκτα επαναπροσδιόρισαν την έννοια της τιμωρίας. Στην παραδοσιακή πανοπτική εξουσία, μέσω της ταξινόμησης, του ελέγχου και της επιτήρησης, οι παραβάτες εξαναγκάζονται σε συμμόρφωση και αποκλείονται εντός συγκεκριμένων ορίων, που διαφοροποιούν το κανονικό από το μη-κανονικό. Η νέα παρακολούθηση, αυτόματα προβαίνει σε κατηγοριοποιήσεις και ταξινόμήσεις ευνοίας ή αποκλεισμού, σε περίπτωση που το υποκείμενο δεδομένων εμπίπτει σε ύποπτες κατηγορίες ομάδων. Η «τέχνη της τιμωρίας» μετατρέπεται σε τέχνη της πρόληψης των δυνητικών κινδύνων και αποτροπής των υποκειμένων από την παραβατική συμπεριφορά, με το υποκείμενο να είναι εν δυνάμει ύποπτος. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, τον αδιάκοπο έλεγχο του υποκειμένου, αλλά και την νομιμοποίηση της ανεξέλεγκτης λήψης μέτρων ασφαλείας, για την αντιμετώπιση σεναρίων, που αφορούν σε υποτιθέμενους πιθανούς κινδύνους (Σαραφίδης, 2009, Σαματάς, 2010).

Γίνεται άρα κατανοητό, πως πλέον η εξουσία δεν ασκείται βάσει της λογικής διαίρεσης του δημόσιου από τον ιδιωτικό χώρο ή του διαχωρισμού των υποκειμένων σε νόμιμα και παράνομα. Με τα νέα τεχνολογικά μέσα στην υπηρεσία της επιτήρησης και της τιμωρίας⁶, οι χώροι εγκλεισμού χάνουν την ανάγκη για την υλική τους έκφραση, καθώς ο ο έλεγχος επεκτείνεται στο σύνολο τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής σφαίρας, με αποτέλεσμα τη μετάβαση από την κρατική επιτήρηση (surveillance), στην επιτήρηση των πάντων από τους πάντες (omniveillance).

A.2.3 Η σύγχρονη αρχιτεκτονική και αστική συνθήκη

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, σε συνδυασμό με την αναδυόμενη ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού από τη δεκαετία του 1970, συνιστά το καθοριστικό πλαίσιο των διεργασιών που μεταλλάσσουν την αστική γεωγραφία και δημιουργούν νέους συσχετισμούς, μεταξύ του χώρου και των ανθρώπων που τη βιώνουν. Η κλασική έννοια της μητρόπολης του 20ου αιώνα αδυνατεί να δηλώσει τη νέα διάρθρωση των αστικών χώρων, την εμφάνιση ενός νέου χώρου οικονομικών και κοινωνικών καθημερινών δραστηριοτήτων και να συγκρατήσει την έκρηξη και την εξάπλωση του αστικού σε παγκόσμια κλίμακα. Έτσι, σύμφωνα με τον M.-Castells, οδηγούμαστε σε ένα νέο είδος πόλης, διευκρινίζοντας πως «λόγω της φύσης αυτής της νέας κοινωνίας, βασισμένης στη γνώση, οργανωμένης γύρω από τα δίκτυα, και εν μέρει, κατασκευασμένης από ροές, δεν πρόκειται για μία μορφή αλλά για μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται από τη δομική κυριαρχία του χώρου των ροών» (Castells, 2002:333). Η διαδικασία αυτή ουσιαστικά περιγράφει την εξάπλωση της διάχυτης πόλης με βάση τα δίκτυα μεταφορών, τηλεπικοινωνίας και πληροφόρησης και όχι με βάση την ως τώρα ανάπτυξη με τη μορφή συνεχώς διευρυνόμενων κύκλων γύρω από το ιστορικό κέντρο.

Με βάση λοιπόν, την τεχνητή εγγύτητα, αποσπασματικά και κατακερματισμένα αστικά τμήματα αναπτύσσονται κατά μήκος των εκτεταμένων κυκλοφοριακών δικτύων και βασιζούν τη βιωσιμότητά τους στις άυλες υποδομές. Η εξάπλωση της αστικής κατάστασης, πέρα από τα αναγνωρίσιμα όρια των πόλεων ισοδυναμεί με τη μείωση της σημασίας των πυκνοδομημένων αστικών κέντρων, των «μητροπόλεων», και την εξάπλωση, σε παγκόσμια κλίμακα, νέων μορφών αστικών συγκεντρώσεων, που περιγράφονται με πολλούς διαφορετικούς όρους⁷ και όλοι μαζί αναφέρονται στο φαινόμενο μιας διαρκούς εξαπλωνόμενης πόλης, μιας διάχυτης, ρευστής πόλης που ενσωματώνει τις εκτάσεις των μητροπόλεων αλλά και τμήματα αστικοποιημένου αγροτικού και φυσικού τοπίου⁸. «Πρόκειται για ένα τόπο που το κέντρο του βρίσκεται παντού και η περιφέρεια του πουθενά, για ένα τόπο υπερκειμενικό, διάσπαρτο, ζωντανό, ταχέως πολλαπλασιαζόμενο, ατελείωτο, δυνητικό, ένα τόπο Βαβέλ για την ίδια τη μητρόπολη» (Levy, 1999:61).

Ο κοινωνιολόγος F.Ascher, για να περιγράψει τη σύγχρονη αστικότητα, χρησιμοποιεί τον όρο «μετάπολη»⁹ ή αλλιώς «μετά- μητρόπολη», καθώς αυτό που περιγράφεται είναι «μητροπολιτικοποιημένο» χώροι των οποίων το άθροισμα ξεπερνά και εμπεριέχει τις μητροπολιτικές ζώνες. Στη σύγχρονη μετάπολη, συσσωρεύεται ένα πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό μίγμα ανθρώπων, με διαφορετικές νοοτροπίες, κουλτούρες, θρησκείες, που αναπτύσσουν μεταξύ τους πολύπλοκες κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες υπό την επίδραση των κοινωνικών δικτύων του διαδικτύου γίνονται ολοένα και περισσότερο απροσδιόριστες. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα, οι διαλεκτικοί όροι παραδοσιακών διπόλων, όπως ο συλλογικό και το ιδιωτικό, η κοινωνία και το άτομο, το όλο και το επιμέρους, στην προσπάθειά τους να συγκροτηθούν, να αντιμάχονται και να συγχέονται, δημιουργώντας συστήματα πολλαπλών υποστάσεων (Αϊσώπος, 2006).

Κάτω από αυτή την οπτική, το αρχιτεκτονικό κτήριο, προκειμένου να ανταποκριθεί στην ταχύτητα μεταβαλλόμενη φύση των σύγχρονων πόλεων, παύει να ταυτίζεται με μία

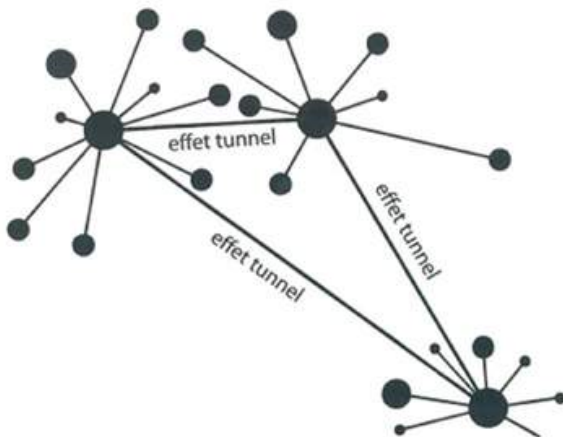
⁷ όπως μετάπολη, edge-city, ville emergente, citta diffusa, γενική πόλη κ.ά.

⁸ «Η διαφορά ανάμεσα στη μητρόπολη και τη διάχυτη πόλη μπορεί εύκολα να εικονογραφηθεί με την αντιπαράθεση δύο διαγραμμάτων: από τη μία πλευρά, αυτού που στην αστική γεωγραφία συνοψίζει τη θεωρία των κεντρικών τόπων του Christaller και αναπαριστά τη χωρική και ιεραρχική κατανομή των πόλεων, και από την άλλη πλευρά, εκείνου που δείχνει την εμφάνιση ενός αστικού συστήματος με σημεία πόλωσης γύρω από τις μητροπόλεις, που λειτουργούν σε δίκτυο και σε διεθνή κλίμακα, με επίκεντρα (hubs) και ακτίνες (spokes). Ενώ στο αστικό δίκτυο τύπου Christaller, οι πόλεις οργανώνονται ιεραρχικά και η επιρροή τους και η σχέση τους (ανενδότηση της γεωγραφικής απόστασης), έχουν να κάνουν με το μέγεθος τους, στο «μεταπολιτικό» αστικό δίκτυο με ακτίνες και επίκεντρα, μόνο οι μεγαλύτερες πόλεις έχουν άμεσες σχέσεις με πολλές άλλες πόλεις, ενώ αντίθετα, οι μικρότερες σχετίζονται μόνο με μία μεγαλύτερη πόλη» (Αϊσώπος, 2006:108)

⁹ Κατά τον Ascher, μια μετάπολη: «είναι ένα σύνολο χώρων των οποίων οι κάτοικοι ή τμήμα αυτών, οι οικονομικές δραστηριότητες και τα εδάφη είναι συνολικά ή εν μέρει ενσωματωμένα στην καθημερινή (συνεχισμένη) λειτουργία μιας μητρόπολης. Μια μετάπολη αποτελεί γενικά μία και μοναδική δεξαμενή εργασίας, κατοίκησης και δραστηριοτήτων. Οι χώροι της είναι ιδιαίτερα ετερογενείς και όχι απαραίτητα συνεχόμενοι» (Ascher, 1995:34)

Εικ.9_ Δίκτυο τύπου Christaller με
ιεραρχική δομή των πόλεων

Εικ.10_ Μεταπολιτικό δίκτυο πόλεων
με επίκεντρα και ακτίνες

ανεξάρτητη, αυστηρά οριοθετημένη οντότητα ή ένα περίβλημα, εντός του οποίου διατάσσεται ένα λειτουργικό πρόγραμμα, αλλά αποτελεί μια διαδικασία ανοιχτή και ευέλικτη. Πρόκειται για μία αντιμετώπιση χωρίς προτάγματα γενικευμένης κοινωνικής ρύθμισης, με το ενδιαφέρον να μετατοπίζεται από την οπτική και αναπαραστατική ιδιότητα της αρχιτεκτονικής μορφής, στην ικανότητα της αρχιτεκτονικής χειρονομίας να ενεργοποιήσει την εμφανή και λανθάνουσα δυναμική ενός συγκεκριμένου περιβάλλοντος, μέσω των συγκεκριμένων χωρικών καταστάσεων, δράσεων και συμβάντων που εισάγει.

Στην προσπάθεια αυτή αποφυγής εγκλωβισμού της αρχιτεκτονικής σε αναπαραστατικές μορφές και υπέρβασης των διαλεκτικών διπόλων και των πολωτικών αντιθέσεων, η σύγχρονη αρχιτεκτονική επιχειρεί, μέσω στρατηγικών απομορφοποίησης αφενός την ουδετεροποίηση των παραδοσιακών μορφών και κατηγοριών της αρχιτεκτονικής αφετέρου τον ανοιχτό μετασχηματισμό τους. Έτσι, ο σχεδιασμός των κλειστών, ανεξάρτητων μεταξύ τους αντικειμένων αντικαθίσταται από τον σχεδιασμό ευρύτερων επιφανειών, ικανών να συνδέσουν διάσπαρτα, ετερογενή στοιχεία και να συμφιλιώσουν ασύμβατα προγράμματα, διευκολύνοντας την προσοδευτική ενσωμάτωση μιας ευρύτερης τάξης σταθερών και μεταβλητών στοιχείων μιας περιοχής. Τροφοδοτείται συνεπώς, η συνέχεια ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και την πόλη, ανάμεσα σε κτήριο, υποδομή και τοπίο. Από την άλλη, ενθαρρύνεται η συνεχής ανάπτυξη και διευθέτηση της δυναμικής του χρόνου που υπεισέρχεται στα διαφορετικά χρονικά στάδια ενός ανοιχτού αρχιτεκτονικού έργου. Ο χώρος και ο τόπος αντιμετωπίζονται ως κατασκευές ανοιχτές σε αλλαγή, απεγκλωβισμένες από ένα πρότερο νόημα οντολογικό ή κοινωνικό, αλλά τα νοήματα τους κατασκευάζονται μέσα από τις πρακτικές που ασκούνται σε αυτούς. Οι νέες χωρικές τυπολογίες απελευθερώνουν ταυτόχρονα πολλαπλές επιλογές κίνησης, χωρίς προδιαγεγραμμένες διαδρομές, με αποτέλεσμα να υπερθεματίζεται η ρευστότητα και η αδιάκοπη συνέχεια στη χωρική εμπειρία(Χατζησάββα, 2009).

Στην ενότητα αυτή, αρχικά εξετάζεται η έννοια της ετεροτοπίας, ξανά υπό το πρίσμα του Φουκώ, ο οποίος απέδωσε τον όρο αυτό σε εκείνους τους ξεχωριστούς κοινωνικούς χώρους, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερες λειτουργίες και πρακτικές, διαφορετικές ή ακόμη και αντιθετικές, σε σχέση με τους άλλους κοινωνικούς χώρους του «κανονικού». Οι χώροι εγκλεισμού, που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, εμπίπτουν στην πρώτη από τις έξι κατηγορίες ετεροτοπιών που διακρίνει ο Φουκώ και συγκεκριμένα στις ετεροτοπίες της απόκλισης. Η άσκηση της εξουσίας στην πειθαρχική κοινωνία, η οποία διαμένει στους χώρους εγκλεισμού, δε μπορεί να υπάρξει παρά μόνο σε συνάρτηση με μια πολλαπλότητα σημείων αντίστασης¹⁰. Έτσι, οι ετεροτοπίες αναπόφευκτα συνδέονται με κοινωνικούς χώρους στους οποίους αποτυπώνονται εν δυνάμει μορφές αντίστασης, όχι με την έννοια της προοπτικής μιας «μεγάλης άρνησης», προς μια προσοδευτική ή επαναστατική κατεύθυνση, αλλά συνιστώντας τοπικά, περιφερειακά πλέγματα εξουσίας που φτιάχνουν νέους όρους και συνθήκες για τη διαπραγμάτευση του νοήματος και αφήνοντας περιθώρια για τομές, αμφισβητήσεις και αμφιθυμίες. Μέσω της χωροχρονικής τους δυναμικής και εξέλιξης, παρέχουν ευκαιρίες για αποδόμηση κυρίαρχων προτύπων συμπεριφοράς και την πρόσβαση σε εναλλακτικούς κοινωνικούς ρόλους που υπερβαίνουν καθιερωμένες νόρμες της οικογένειας, του σχολείου και της εργασίας.

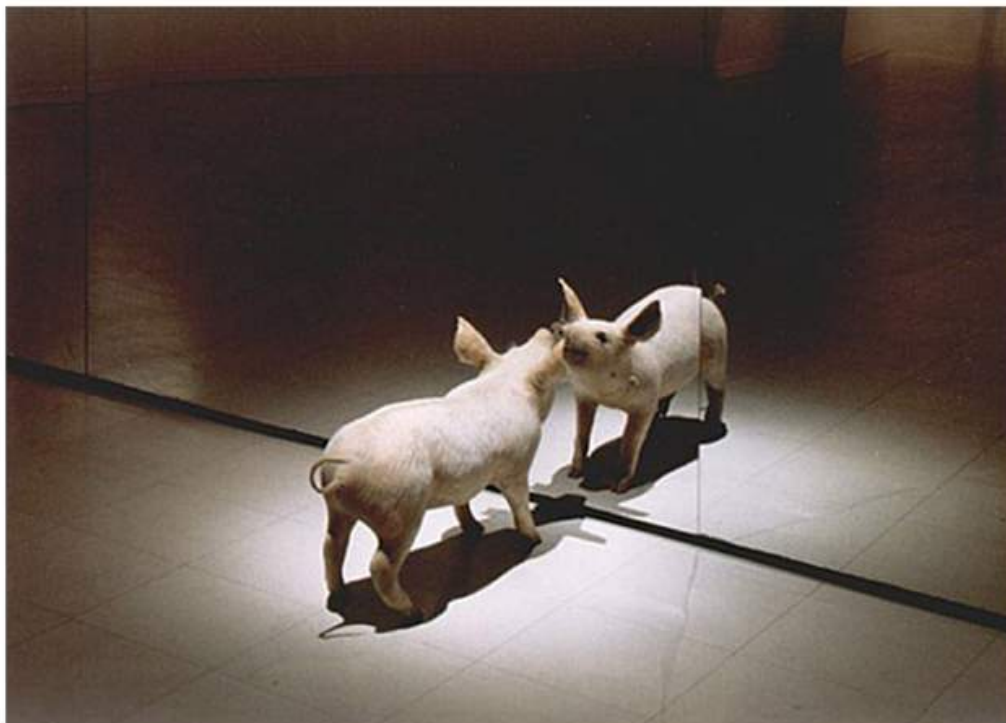
Στη συνέχεια, η έννοια της ετεροτοπίας, ενταγμένη στο σύγχρονο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο, εμπλουτίζεται μέσα από νέες ερμηνείες, οι οποίες την απεγκλωβίζουν από την ταύτισή της με αυστηρά οριοθετημένες χωρικές ενότητες. Αντιθέτως, τονίζεται ότι ακριβώς επειδή οι ετεροτοπίες συγκροτούνται μέσα από μία σύζευξη εμπειρικών, νοητικών και βιωματικών διαδικασιών περισσότερο συνδέονται με δυναμικές σχέσεις του χώρου, παρά με στατικούς εντοπισμένους χώρους. Πάνω σε αυτή τη προβληματική, παρουσιάζεται, τέλος, η αναγωγή της ετεροτοπίας σε κατώφλι, καθώς η πρώτη δεν αποτελεί εν τέλει το υλοποιημένο «διαφορετικό», αλλά τα εν δυνάμει περάσματα προς αυτό, μέσω της διάνοιξης πεδίων δράσης, σχέσεων και ενδεχομένων, που αναδιατάσσουν και επερωτούν την τάξη που ορίζει την κοινωνική πραγματικότητα.

¹⁰ Πρόκειται για σημεία «κινητά και μεταβατικά που εισάγουν σε μια κοινωνία σχέσεις που μετατοπίζονται, που σπάζουν τις ενότητες και προκαλούν ανασυντάξεις, που αυλακώνουν τα ίδια τα άτομα, τα διαμελίζουν και τα ξαναπλάθουν, χαράζοντας μέσα στη ψυχή και το σώμα τους περιοχές απόρθητες».(Φουκώ, 2003:121)

Σε ένα μικρό κείμενο που παρουσίασε το 1967, ο Φουκώ παρουσιάζει μία περιοδολόγηση της ιστορίας του χώρου στη δυτική κοινωνία, ως εμπειρία και έννοια που τροφοδοτεί τη σκέψη. Εκκινώντας από το Μεσαίωνα, διακρίνει τον «χώρο του εντοπισμού» (localization), ο οποίος προέκυψε από την ιεράρχηση και ανάμειξη χώρων, βάσει της ιερής ή κοσμικής σημασίας τους. Από τον 17ο αιώνα και μετά, με τη θέσπιση ενός «χώρου άπειρου και άπειρα ανοικτού» από το Γαλιλαίο, τη θέση του εντοπισμένου χώρου καταλαμβάνει «ο χώρος ως έκταση» (etendue), ο οποίος στη συνέχεια αντικαθίσταται από τη χωροθεσία ή τοποθεσία (emplacement). «Ζούμε σε μια εποχή, όπου ο χώρος προσφέρεται σε εμάς υπό τη μορφή σχέσεων χωροθεσίας» (Φουκώ, 2012:257), δηλαδή σχέσεων γειννίαςσης μεταξύ μορφών ή στοιχείων. Οι τοποθεσίες αυτές, όντας απόλυτα διακριτές και μη αναγώγιμες η μία στην άλλη, θεσπίζουν μία θεμελιώδη ετερογένεια στο χώρο της σύγχρονης ζωής, με την παραγωγή εναλλακτικών διατάξεων των κοινωνικών σχέσεων. Βάσει αυτών, το κείμενο του Φουκώ, εστιάζει σε ένα συγκεκριμένο είδος χώρων, που μοιάζει να αποτελεί κρίσιμο πεδίο διαχείρισης αυτής της ετερογένειας και της ταξινομητικής ταυτοποίησης, κρίσιμο πεδίο των σχέσεων εξουσίας.

Αυτούς τους χώρους ο Φουκώ τους ονομάζει ετεροτοπίες και τους περιγράφει σαν «πραγματικούς χώρους, ενεργούς χώρους, χώρους εγγεγραμμένους στην ίδια την θέσμιση της κοινωνίας, οι οποίοι συνιστούν ένα είδος ενεργά πραγματωμένες ουτοπίες, όπου οι πραγματικές χωροθεσίες, όλες οι άλλες πραγματικές χωροθεσίες που μπορούν να βρεθούν στο εσωτερικό του πολιτισμού, αντιπροσωπεύονται, αμφισβητούνται και αντιστρέφονται, ενός είδους τόποι που βρίσκονται έξω από όλους τους τόπους, μολονότι είναι πραγματικά εντοπίσιμοι» (Φουκώ, 2012:260). Σε αντίθεση με την ουτοπία, που παραπέμπει στη διανοητική σφαίρα και δεν έχει ορατό εμπειρικό πλαίσιο αναφοράς, η ετεροτοπία αφορά κάτι που ενυπάρχει στην κοινωνία, μία δυνητική ετερότητα στο κυρίαρχο σύστημα νοήματος και αξιών. Είναι λοιπόν χώροι που διαφέρουν, χώροι που στεγάζουν το έτερο, το οποίο έχει εξοριστεί στο εσωτερικό όμως της κοινωνίας, με αυστηρά χαραγμένη την περίμετρο του αποστήματος (Wearing, 1998, Σταυρίδης, 2006).

Ταυτόχρονα στο ίδιο κείμενο, εντοπίζει, στην προοπτική μιας πιθανής ετεροτοπολογίας, την εξής αρχή: «Η ετεροτοπία έχει την ικανότητα να συμπαραθέτει σε έναν μόνο πραγματικό τόπο, περισσότερους χώρους, περισσότερες χωροθεσίες, οι οποίες είναι μεταξύ τους ασύμβατες» (Φουκώ, 2012:264). Για τον Σταυρίδη, η αρχή αυτή διαμορφώνει ένα διαφορετικό ορίζοντα για το ρόλο των ετεροτοπιών στην άρθρωση χώρου και εξουσίας, καθώς δεν προσεγγίζονται αποκλειστικά ως ο αρνητικός πόλος της δεσποζουσας τάξης, ενός έξω που τις διακρίνει και τις ξεχωρίζει, αλλά από μέσα, σαν κόσμοι με τη δική τους λογική οργάνωση. Η τελευταία διαφεύγει μιας ταξινομητικής πειθαρχίας και προκύπτει κυρίως από την υπέρθεση από διαφορετικά σύμπαντα ταξινόμησης, με αποτέλεσμα εσωτερικές ασυμβατότητες και εντάσεις. Έτσι στα όρια μιας αταξίας γεμάτης από ενδεχόμενα τάξης, η ετεροτοπία γίνεται ένας τόπος εκρηκτικά ετερόκλητος, τόπος μη δυνάμενος να προσδιοριστεί, παρά μόνο ως καθαρός αναβρασμός, παράλληλη γέννηση και αλληλοαναιρέση τάξεων. Και όπως τονίζει στη συνέχεια, απέναντι στην ταξινόμηση που ταυτοποιεί και εντοπίζει, η ετεροτοπική αταξία ως πολλαπλότητα δυνητικών τάξεων διαφοροποιεί (Σταυρίδης, 2006). Τα παραδείγματα που επικαλείται ο Φουκώ προκειμένου να αναδείξει αυτή τη δυναμική της ετεροτοπίας είναι το

Εικ.11_ «ο καθρέφτης είναι μία ουτοπία, αφού πρόκειται για έναν άτοπο τόπο. Στον καθρέφτη βλέπω τον εαυτό μου εκεί που δεν είναι...πρόκειται όμως και για μία ετεροτοπία, στον βαθμό που ο καθρέφτης υπάρχει πραγματικά, και έχει στη θέση που κατέχω, ενός είδους αναδρομική επένεργεια. Καθιστά αυτή τη θέση που καταλαμβάνω, τη στιγμή που κοιτάζω τον εαυτό μου στο γυαλί απολύτως πραγματική, και συνάμα απολύτως εξωπραγματική, επειδή είναι αναγκασμένη, για να γίνει αντιληπτή, να διέλθει από αυτό το εικονικό σημείο που βρίσκεται εκεί μέσα.» (Foucault, 2012:260.261)

θέατρο, όπου εναλλάσσονται χώροι μεταξύ τους διαφορετικοί, την κινηματογραφική αίθουσα με την ιδιότυπη υπέρθεση του δισδιάστατου χώρου της οθόνης και του τρισδιάστατου χώρου της προβολής και τέλος τον κήπο, «το πιο μικρό θραύσμα του κόσμου και ταυτόχρονα ο κόσμος στο σύνολο του».

Ακόμη η δυναμική της ετεροτοπίας ενισχύεται από το γεγονός πως ορίζεται μέσα από μια σχέση σύγκρισης με τους άλλους τόπους μιας κοινωνίας, ενώ η ιστορικότητά της έγκειται στις μεταμορφώσεις της, πάντα ως ετεροτοπίας, στο πέρασμα του χρόνου. «Μια κοινωνία μπορεί να θέσει σε λειτουργία με τρόπο πολύ διαφορετικό μια ετεροτοπία που υπήρχε και που δεν έπαψε να υπάρχει» (Φουκώ, 2012:263). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αντίστοιχης ετεροτοπίας αποτελεί το κοιμητήριο. Πρακτικά, το νεκροταφείο υπήρχε πάντα στο πλαίσιο του δυτικού πολιτισμού. Η χωροθέτησή του όμως υπέστη σημαντικές μεταβολές, λόγω των διαφορετικών αντιλήψεων γύρω από τον θάνατο. Μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, μια εποχή που οι άνθρωποι πίστευαν πραγματικά στην ανάσταση των σωμάτων και την αθανασία της ψυχής, το νεκροταφείο είναι τοποθετημένο στο κέντρο της πόλης, καθώς δεν είχε αποδοθεί κεφαλαιώδης σημασία στη σωρό των νεκρών. Αντίθετα, από τον 19ο αιώνα, γεννήθηκε μια έμμονη ιδέα για τον θάνατο ως «αρρώστια», με αποτέλεσμα να μεταφερθεί στα περιχώρα της πόλης.

Επιμένει ταυτόχρονα ο Φουκώ, ότι οι ετεροτοπίες χειρίζονται ένα χρόνο αλλιώτικο από τον κανονικό, παραβιάζοντας τη ροή, το ρυθμό ή τη φορά του. Αντιστοιχούν έτσι οι ετεροτοπίες σε ετεροχρονίες, σε ετεροχρονισμούς, είτε με τη ρήξη του παραδοσιακού χρόνου μέσα από χρονική συσσώρευση, π.χ. το μουσείο, η βιβλιοθήκη, είτε με τον εφήμερο χρόνο, π.χ. η γιορτή, παραβιάζοντας εκτός από την τάξη του χώρου, και την τάξη του χρόνου. Μια μορφή χωρικής ή χρονικής κανονικότητας είναι που μπορεί να προσδιορίσει ετεροτοπίες και ετεροχρονισμούς. Όταν μια τέτοια κανονικότητα αναιρείται ή αμφισβητείται πολλαπλά, τότε ο ετεροτοπικός χαρακτήρας ακυρώνεται, και όπου πριν διακρίναμε ετεροτοπίες, ίσως μετά να διακρίνουμε τους νέους πρότυπους χώρους που θα δώσουν το μέτρο νέων κανονικοτήτων. Η ετεροτοπία είναι διπλά ανοιχτή στη δύναμη του χρόνου. Πρώτα γιατί αλλάζει στο πέρασμα του χρόνου, καθώς αλλάζουν τα μέτρα της σύγκρισης με τον περίγυρο της, αλλά και γιατί η ίδια μεταμορφώνεται στο χρόνο, συμπίεζοντας ή εκτείνοντάς τον (Σταυρίδης, 1998).

Αυτή τη χωροχρονική δυναμική ίσως περιγράφει το σχήμα που προτείνει ο K.Hetherington. Σύμφωνα με την άποψή του, οι ετεροτοπίες δεν είναι τόποι μόνιμα αποκλεισμένοι από την κοινωνική τάξη, αλλά χώροι στους οποίους διαμορφώνονται νέες συμπεριφορές και αξίες, νέα υποκείμενα δράσης, οργανώνονται νέα κέντρα αναφοράς και εξουσίας. Αυτό που προσθέτει ο Hetherington στον ορισμό της ετεροτοπίας είναι ο εγγενής συσχετιστικός της χαρακτήρας. Η τύχη της αποτελεί ένα συνεχές διακύβευμα, ορίζοντας την ως ένα τόπο μεταβατικό, στον οποίο αδιαμόρφωτες ακόμη αξίες, συμπεριφορές και συσχετισμοί προβάλλουν, ώσπου να παγιωθούν, συμπυκνωθούν και αποκτήσουν την δύναμη να κυριαρχήσουν. Σαν παράδειγμα χρησιμοποιεί αυτό του εργοστασίου, το οποίο δεν θεωρεί απλά μία παραγωγική μονάδα, αλλά εργαστήριο επεξεργασίας και διάταξης νέων κοινωνικών σχέσεων στην περίοδο της πρώιμης βιομηχανικής επανάστασης. Όταν ακόμη το εργοστάσιο αποτελεί ένα ιδανικό μοντέλο της τάξης του χώρου και του χρόνου, η πραγματικότητά του λειτουργεί ως ετεροτοπία σε σχέση με τον ακόμη φεουδαρχικό περίγυρο.

Ταυτόχρονα στο εσωτερικό του, οι συγκρούσεις και ανακολουθίες γεννούν εντάσεις που κάνουν αβέβαιο το χρόνο και τον τόπο της αποκρυστάλλωσης του χαρακτήρα του. Πριν να γίνει ο κυρίαρχος τόπος παραγωγής λοιπόν, το εργοστάσιο είναι μια υλοποιούμενη καπιταλιστική ουτοπία που βρίσκεται μπροστά στα εμπόδια που ορθώνουν παλιές συνήθειες και αξίες (Hetherington, 1997, Σταυρίδης, 1998).

B2 Η επανεγγραφή της ετεροτοπίας στη σύγχρονη εποχή

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, στις συνθήκες της ύστερης νεωτερικότητας η έννοια του κοινωνικού χώρου τείνει να αποσυνδεθεί από τις οντολογικές προσεγγίσεις που επικεντρώνονταν στις σταθερές δομές και ιδιότητες του χώρου, προς όφελος περισσότερο ανοιχτών επιστημολογικών οπτικών που τον βλέπουν ως ένα ρευστό και δυναμικό πεδίο κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Αυτός ο αναπροσδιορισμός της έννοιας του χώρου, οδήγησε στην ανάπτυξη νέων ερμηνειών και αναλύσεων για την ετεροτοπία, κοινός τόπος των οποίων αποτελεί ο απεγκλωβισμός της, από τα όρια συγκεκριμένων τόπων και η αντιμετώπιση της, ως κάτι διάχυτο και δυναμικό στην κοινωνική πραγματικότητα. Ωστόσο, οι περισσότερες από αυτές επιμένουν, σε αντιστοιχία με το Φουκώ, στην σύνδεση της ετεροτοπίας με χώρους ή καταστάσεις, όπου αποτυπώνονται μορφές δυνητικής αντίστασης, κυρίως υπό την έννοια της αποδόμησης όψεων, των κυρίαρχων νοηματικών και αξιακών συστημάτων (Ζαϊμάκης).

Ο φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Henri Lefebvre στα έργα του «La revolution urbaine», «Δικαίωμα στην πόλη» και «La production de l' espace», χρησιμοποιεί την ετεροτοπία ως το αντίθετο της ισοτοπίας, δηλαδή της κυρίαρχης μορφής οργάνωσης του χώρου που ταυτίζεται με το κέντρο και το «κανονικό». Πιο συγκεκριμένα, στον αντίποδα της ομοιογενούς και ολοκληρωτικής παραγωγής του καπιταλιστικού χώρου, προκύπτουν θραύσματα του διαφορετικού (differential space), δηλαδή χώροι, στους οποίους δεν εντοπίζουμε την ηγεμονία της εμπορευματοκεντρικής ιδεολογίας αλλά διαφορετικές μορφές κοινωνικών σχέσεων. Επομένως, ο χώρος δεν αποτυπώνει απλώς τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις, αλλά αποτελεί ένα συνεχές διακύβευμα, ένα πεδίο, όπου πέρα από την κυριαρχία της αστικής τάξης, υπόκειται σε αντιτιθέμενες δυνάμεις και συσχετισμούς, με αποτέλεσμα να συναντάμε την αμφισβήτηση, την αντίσταση και το διαφορετικό ή αλλιώς το έτερο (Μάνος, 2012, Σταυρίδης).

Ο γεωγράφος E.Soja, επιχειρεί μία διαφορετική θεώρηση του χώρου, καθώς υποστηρίζει πως ο τρόπος αντιμετώπισης και ανάλυσής του, στο επίπεδο της θεωρίας, εγκλωβιζόταν ως τώρα στο παραδοσιακό δίπολο υποκείμενο/αντικείμενο ή αντίστοιχα πνεύμα/ύλη. Σηριζόμενος στη διαίρεση της παραγωγής του χώρου σε τρεις κατηγορίες από το Lefebvre¹¹, εισάγει τη λογική του «Thirdding as Ordering». Βάσει αυτής, ερμηνεύει το «χώρο των αναπαραστάσεων» του Lefebvre ως Thirdspace, δηλαδή τον βιωμένο χώρο που ανταλλάσει νοήματα σε μια ισότιμη και αμφίδρομη σχέση, φιλοδοξώντας την υπέρβαση των διαλεκτικών διπλών αντιληπτού/εμπειρικού (Firstspace) και του νοητού/επιστημολογικού (Secondspace) χώρου. Ενώ προτρέπει σε μία ισότιμη αντιμετώπιση των τριών προτεινόμενων κατηγοριών για το χώρο, αναφέρει ως πολιτική του επιλογή να εστιάσει στην τρίτη (Thirdspace), λόγω της λανθάνουσας δυναμικής της για εκδήλωση ριζικών αμφισβητήσεων και επαναδιαπραγμάτευσης του νοήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, καλεί στην θεώρηση της ετεροτοπίας ως Thirdspace, δηλαδή όχι απλά σαν άλλους/διαφορετικούς οριοθετημένους χώρους, αλλά ως ένα ριζικά διαφορετικό τρόπο να σκεφτόμαστε χωρικά (Soja, 1996, Μάνος, 2012).

Ο αρχιτέκτονας M.Cenzatti, αντίστοιχα με το Soja, συνδέει την ετεροτοπία με τον «χώρο των αναπαραστάσεων» του Lefebvre, ενώ βασιζόμενος στην πρώτη αρχή της ετεροτοπολογίας του Foucault, όπου μιλάει για τις ετεροτοπίες της κρίσης των πρωτόγονων κοινωνιών και τις ετεροτοπίες της απόκλισης των σημερινών, συμπληρώνει μία νέα

¹¹ ««χωρικές πρακτικές» (spatial practices): ο χώρος ως υλική/εμπειρική πραγματικότητα, διαμορφωμένη σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων, αναγκών και συσχετισμών

-αναπαραστάσεις του χώρου (representation of space): ο χώρος των επιστημόνων και των τεχνοκρατών, η νοητική αναπαράσταση του χώρου, η γνώση για το χώρο

-χώροι των αναπαραστάσεων (space of representation): ο χώρος βιωμένος ως αδιαμεσολάβητη εμπειρία, μετασχηματισμένος από την οικειοποίηση και την κατοίκηση» (Μάνος, 2012)

κατηγορία, ως εξέλιξη των προηγούμενων, τις ετεροτοπίες της διαφοράς. Για τον Cenzatti, στα σύγχρονα κοινωνικά, πολιτισμικά και οικονομικά δεδομένα, οι ετεροτοπίες της απόκλισης είναι ξεπερασμένες, καθώς από τη μία οι νόρμες με βάση τις οποίες ορίζεται η απόκλιση, έχουν γίνει πολύ πιο ευέλικτες και δυναμικές, ενώ από την άλλη οι ταυτότητες(εθνικές, φυλετικές, φύλου, κοινωνικές) δεν θεωρούνται προκαθορισμένες και μόνιμες, αλλά δυναμικά μεταμορφώνονται στο χώρο βάσει συστημάτων αναπαράστασης και των κοινωνικών πρακτικών. Για παράδειγμα, ο αγώνας που δόθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και μετά, από διάφορες κοινωνικές ομάδες(μαύροι, ομοφυλόφιλοι, γυναίκες κ.λπ.), οι οποίες διεκδικούσαν το δικαίωμα στη διαφορά, όρισε μία νέα κοινωνική κατάσταση, ένα νέο τρόπο κοινωνικής αναπαραγωγής. Ο καπιταλισμός, ωστόσο, δεν ηττήθηκε, αλλά αναδιοργανώθηκε, προσπαθώντας να ενσωματωθεί σε αυτές τις νέες συνθήκες. Ο μεταφορντισμός, που αντικατέστησε την κυρίαρχη μορφή της μαζικής ομογενοποιημένης παραγωγής, αποδείχτηκε ένα ευέλικτο, προσαρμοστικό, παραγωγικό μοντέλο, ικανό τόσο να παρακολουθήσει αυτή τη νέα δυναμική κοινωνική πραγματικότητα, όσο και να επωφεληθεί από αυτή. Σε αυτά τα νέα δεδομένα, οι κοινωνικές ταυτότητες που μένουν έξω από το «κανονικό» μπορούν πιο εύκολα και γρήγορα να αφομοιωθούν, ενώ παράλληλα γεννιούνται νέες που είναι αποκλεισμένες(Μάνος, 2012, Χατζησάββα, 2004).

Επομένως, στη λογική του Cenzatti, οι ετεροτοπίες δεν αποτελούν πλέον συγκεκριμένους οριοθετημένους χώρους(φυλακή, κλινική κλπ) που περιέχουν/αποκλείουν συγκεκριμένα κοινωνικά υποκείμενα με σταθερά χαρακτηριστικά. Ζητούμενο, στην εποχή των πολλαπλών ταυτοτήτων, υποστηρίζει πως είναι η αντιμετώπιση τους, ως ένα είδος πρακτικών, μία μορφή οικειοποίησης ορισμένων χώρων σε συγκεκριμένες στιγμές από εναλλασσόμενες ομάδες, καθώς όταν οι κοινωνικές σχέσεις που ορίζουν ένα χώρο ως ετεροτοπία παύουν να υπάρχουν, αυτός ο χώρος παύει να αποτελεί ετεροτοπία. Τέλος, τονίζει ότι δεν θεωρεί πως οι άλλες μορφές ετεροτοπίας(κρίσης, απόκλισης) παύουν να υπάρχουν, αλλά πλέον πως η κυρίαρχη μορφή ετεροτοπίας είναι αυτή της διαφοράς, οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελούν εφήμερες χωρικό-κοινωνικές καταστάσεις σε εναλλάξιμους τόπους, με εναλλάξιμα κοινωνικά υποκείμενα(Μάνος, 2012).

B3 Η ΕΤΕΡΟΤΟΠΙΑ ΩΣ ΚΑΤΩΦΛΙ:ΑΠΟ ΤΟ ΑΝΟΙΚΕΙΟ ΣΤΟ ΟΙΚΕΙΟ

«Το κατώφλι είναι ένας πολλά υποσχόμενος χώρος. Είναι ο τόπος προτάσεων. Εκεί τα πράγματα συμβαίνουν μόνο κατά το ήμισυ. Ο τόπος όπου το ηθικό και το ανήθικο, το νόμιμο και το παράνομο, η αλήθεια και ο μύθος δεν ξεχωρίζουν. Ο τόπος όπου τα πάντα είναι πιθανά μέχρι να τον διασχίσουν»(Cros, 2003:623)

Την έννοια του ανοίκειου διερεύνησε σε βάθος ο S.Freud, έχοντας ως αφετηρία την πραγματεία του ψυχολόγου Ernst Jentsch με τίτλο *On the Psychology of the Uncanny*(1906). Όντας ο μόνος, που ως τότε είχε ασχοληθεί με την έννοια του ανοίκειου, υποστηρίζει ότι η θεμελιώδης προϋπόθεση για τη γένεση αυτής της αίσθησης του ανοίκειου και φρικώδους, είναι η αβεβαιότητα στο επίπεδο της λογικής. Πιστεύει ότι ανοίκειο και αλλόκοτο, φρικιαστικό, είναι πάντα κάτι εντός του οποίου δεν αναγνωρίζει κανείς τον εαυτό του, ενώ ο καλύτερος προσανατολισμός στο περιβάλλον, η μεγαλύτερη εξοικείωση με τα πράγματα και τις καταστάσεις είναι ικανά να μειώσουν την πιθανότητα να δημιουργηθεί μια αίσθηση ανοίκειου. Ο Freud προσεγγίζει την έννοια του ανοίκειου μέσω του οικείου, τονίζοντας την μεταξύ τους αλληλεξάρτηση. Σύμφωνα με τον ορισμό του Γερμανού φιλόσοφου του 19ου αιώνα, Schelling, ότι *unheimlich* είναι καθετί που αναδύεται στην επιφάνεια των πραγμάτων, ενώ όφειλε να παραμένει στην αφάνεια, κρυφό, ο Freud διαπιστώνει μία πιθανή εννοιολογική ταύτιση του ανοίκειου με το οικείο. Το ανοίκειο είναι κατά μία έννοια το οικείο, το οποίο υπέστη μια απώθηση, απ' όπου αναδύεται εκ νέου. Η απώθηση ενός γεγονότος που συνέβη στο παρελθόν μπορεί να τοποθετείται χρονικά στην παιδική ηλικία του ανθρώπου(προσωπικό απωθημένο) ή την παιδική ηλικία του ανθρώπινου είδους(ιστορικό απωθημένο) (Freud, 2009).

Δεδομένου ότι οι ετεροτοπίες σχετίζονται με εναλλακτικές κοινωνικές οργανώσεις και σχέσεις, αντίθετες με τις ισχύουσες αντιλήψεις για το «κανονικό», θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως παράδειγμα ανοίκειου χώρου, εφόσον αντανάκλουν την μετάβαση από το γνωστό και οικείο, στο ξένο και ανοίκειο. Η σύγχρονη ψυχανάλυση συνδέει την αίσθηση του ανοίκειου με την περιοχή εκείνη του μη απωθημένου ασυνείδητου, όπου δεν υπάρχει αναπαράσταση, που προκαλεί άγχος, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί πηγή δημιουργικότητας. Το ανοίκειο «διαρρηγνύει, απεδαφικοποιεί, θα έλεγε ο Deleuze, ένα οργανωμένο σύστημα σημειωτικών, επιτρέποντας τη δυνατότητα σύστασης νέων πεδίων, νέων συναρμογών, εμπειρίας, αίσθησης, σκέψης»(Χατζησάββα, 2010:249). Γι' αυτό το λόγο, ο Σ.Σταυρίδης υποστηρίζει πως «η ετεροτοπία με μία έννοια είναι ένα διευρυμένο κατώφλι, ταυτόχρονα χωρικό και χρονικό, ένας μεταβατικός χώρος στον οποίο συντελείται με όλες τις αντιφάσεις της η γέννηση κάποιας νέας κοινωνικής συνθήκης, γέννηση ούτε απαραίτητα εξασφαλισμένη, ούτε απαραίτητα ολοκληρωμένα εχθρική προς το προηγούμενο, γέννηση παρ' όλα αυτά με όλη τη δύναμη και την ένταση που μπορεί να παράγει μια κοινωνική πρακτική στο όριο»(Σταυρίδης, 1998:59).

Η χωροχρονική δυναμική που χαρακτηρίζει την ετεροτοπία, εντοπίζεται και στην έννοια του κατωφλιού. Στη διάσταση του χώρου, ενυπάρχει ένας νέος τρόπος χωρικής αντίληψης, που βασίζεται στη βίωση του κατωφλιού όχι τόσο ως διαμόρφωση χώρου αλλά ως εμπειρία

Εικ.12_ Y.Derkel, Coppelius chair

(αριστερά) Εικ.13_ K.Edmier, Benerly Edmier(1967,1998)

(δεξιά) Εικ.14_R.Gober, Untitled, 1989-1992

Εικ.15_H.Bellmer, La Bouche(1935)

μετεωρισμού ανάμεσα στο πριν και στο μετά, στο εδώ και στο εκεί, στο γνωστό και στο άγνωστο. Ο χωρικός και ποιοτικός πλουραλισμός που αρθρώνει δομικά το μεταβατικό χώρο καθορίζει τη συνεκτικότητα στη σχέση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις δύο επικράτειες. Όσον αφορά στη χρονική του διάσταση, κατά το Σταυρίδη αποτελεί «ένα τρόπο κατανόησης του κοινωνικού χρόνου», όπως αυτός βιώνεται μέσα από τις διάφορες κοινωνικές εμπειρίες και πρακτικές, ατομικές ή συλλογικές (Σταυρίδης, 1998:59). «Το κατώφλι είναι σημείο συνάντησης, σημείο στάσης, αλλά ποτέ τέρμα. Είναι αρμός του χρόνου ανάμεσα στο δρόμο και το σκοπό, εκεί που διαφορετικοί προορισμοί συναντιούνται, τέμνονται, συγκρούονται και συγκεντρώνουν το πλήθος, συμπυκνώνοντας την αστικότητα» (Κυριάκου, 2008:40).

Στη φουκωική ετεροτοπία, το κατώφλι χάνει το μεταβατικό του χαρακτήρα, καθώς εκφυλίζεται σε σύνορο, σε όριο που σκοπό έχει να ορίζει και ως εκ τούτου να ελέγχει με σαφή τρόπο δύο διακριτές επικράτειες. Το όριο ως διάταξη που αποτρέπει ή εκτρέπει με μονοσήμαντο και οριακό τρόπο την υπέρβασή του, σηματοδοτεί μια απαραβίαστη εχθρότητα ανάμεσα σε ένα χώρο προέλευσης και σε ένα χώρο προορισμού, σε αντίθεση με το κατώφλι που αποτελεί το πεδίο επαφής και συνδιαλλαγής μεταξύ ετεροτήτων, εγκαθιδρύοντας μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε δύο ετερότητες και στα φυσιογνωμικά τους χαρακτηριστικά.

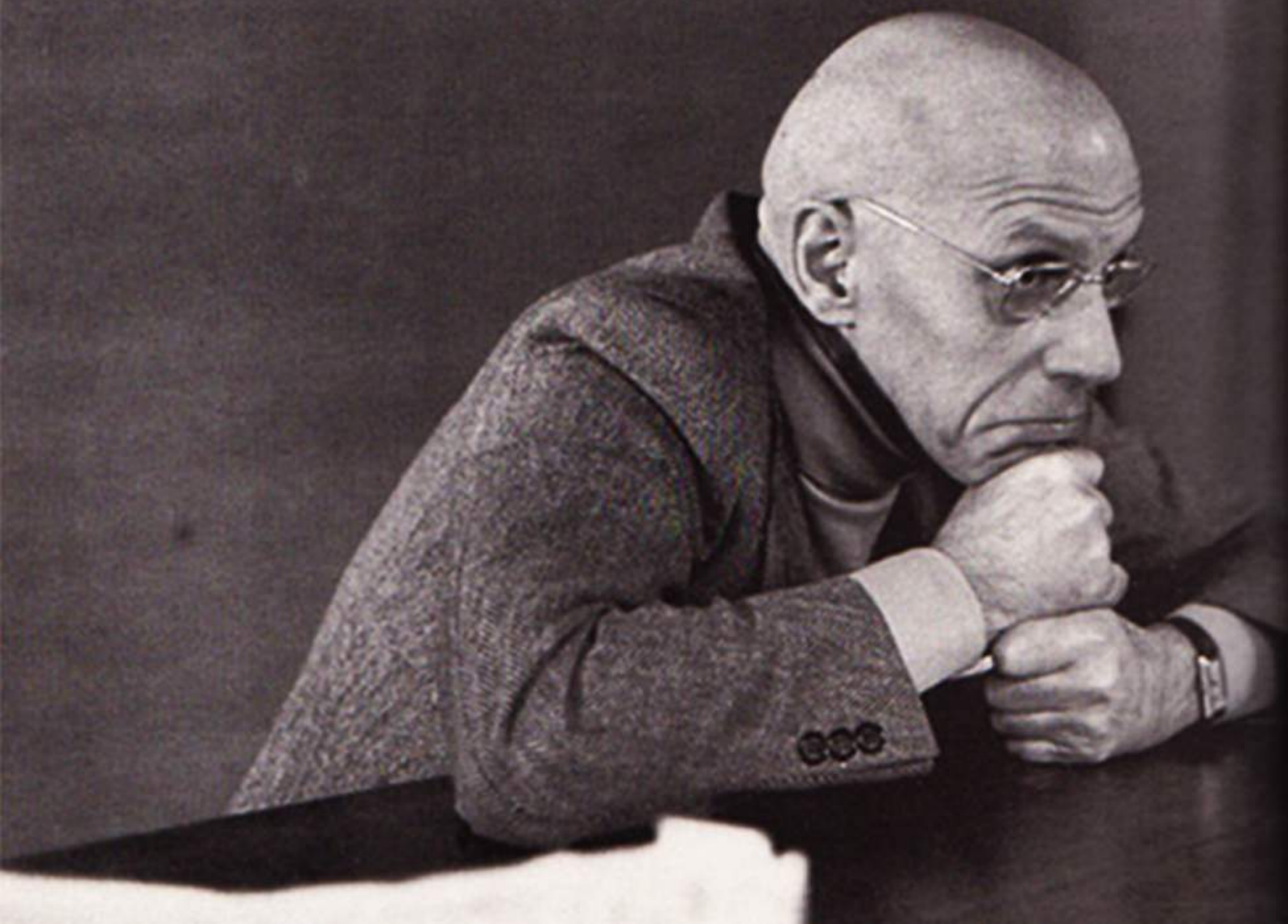
Αντιθέτως, στις μεταγενέστερες ερμηνείες της ετεροτοπίας, επηρεασμένων από τη σύγχρονη ρευστότητα και απεδαφικοποίηση της εξουσίας, το κατώφλι συνδέεται με το μετεωρισμό, ο οποίος επιτρέπει μια διαδικασία μετάπλασης και ανταλλαγής. Διασχίζοντας το, βρίσκεται κανείς εκτεθειμένος σε ένα συνεχή μετασχηματισμό, καθώς προετοιμάζεται για την είσοδο σε μια χωρική και υπαρξιακή πραγματικότητα που όμοιά της δεν έχει ξανασυναντήσει. Βιώνει μια απρόσμενη κατάσταση προσωπικής αναζήτησης, συναντώντας καθ' όλη τη διαδρομή της στοιχεία που απωθούν το γνωστό και ήδη βιωμένο ή το εξυμνούν, ενώ παράλληλα αναγγέλλουν το άγνωστο, το διαφορετικό, το έτερο, στοιχεία που αναστέλλουν ή παραπλανούν (Σταυρίδης, 1998). Πριν τη μετάβαση οι ταυτότητες θεωρούνται κλειστές και απαραβίαστες ολότητες. Ο μεταβατικός χώρος και χρόνος ως χώρος ενδεχομενικοτήτων και χώρος των εν δυνάμει κοινωνικών, πολιτισμικών και φυσικών μεταμορφώσεων, δυνητικοποιεί τις ταυτότητες είτε μέσα από την κυριολεκτική αλλά προσωρινή διάρρηξη των ορίων τους, είτε από τη συμβολική ανατροπή τους, ώστε να επανακτηθεί η συνεκτικότητα της ολότητας (Grosz, 2001).

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΔΟΜΗΣ ΤΟΥ ΨΥΧΙΑΤΡΕΙΟΥ

02

The language of psychiatry is a monologue of reason about madness.

Michel Foucault

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μία σύντομη εξιστόρηση της πορείας της ψυχιατρικής στον δυτικό κόσμο, όπως την παρουσίασε ο Μ.Φουκώ στο βιβλίο του «Η ιστορία της τρέλας». Το έργο του θεωρείται υποχρεωτική αναφορά σε κάθε παρόμοια απόπειρα, καθώς δεν αποτελεί απλά ένα ερμηνευτικό διάβημα, αλλά ιστορικό συμβάν, έναυσμα για την τροποποίηση της εξέλιξης της ψυχιατρικής επιστήμης και τον μετασχηματισμό της έννοιας της ψυχικής ασθένειας (Deleuze, 2005). Ο Φουκώ τοποθετεί το σημείο μηδέν της ιστορίας της τρέλας, στα μέσα του 17ου αιώνα, περίοδο της συστηματοποιημένης ανέγερσης μεγάλων ιδρυμάτων εγκλεισμού, στα οποία εγκλείονται όχι μόνο οι ψυχικά ασθενείς, αλλά το σύνολο του άεργου πληθυσμού, διαδραματίζοντας έτσι διπλό ρόλο. Πρώτον, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η χρονική αυτή στιγμή συμπίπτει με την μετάβαση από τον φεουδαρχικό, στον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της παραγωγής, με απαίτηση «συμπεριφορές και αντιλήψεις που διακατέχονται από ηδονή, απόλαυση, χασομέρι κ.α. να πρέπει να αντικατασταθούν από «αρετές», όπως τακτικότητα, ακρίβεια και εργατικότητα» (Μπαϊράκταρης, 2007:29-30). Δεύτερον, λειτουργούσαν ως ένα μέσο κοινωνικής προφύλαξης από επικείμενες ταραχές και εξεγέρσεις. Μέσα σε αυτούς τους χώρους καταναγκαστικών έργων, ο τρελός θα ξεχωρίσει και θα αποκλειστεί εκ νέου, με στόχο την προστασία των υπόλοιπων τροφίμων και τον γιατρό στο ρόλο του φύλακα.

Στο πλαίσιο μιας υποτιθέμενης απελευθέρωσης των ψυχικά ασθενών από τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και τις απαράδεκτες μεθόδους καταστολής, στις αρχές του 19ου αιώνα, κάνει την εμφάνισή της, η δομή του ασύλου. Η υποταγή του ασθενή στην τάξη και την κανονικότητα που επικρατούσε εκτός του ασύλου, εξασφαλιζόταν πλέον μέσω της εργασίας και του ιατρικού βλέμματος, που εγκαθίδρυσε την αυτοσυγκράτηση και τον αυτοπεριορισμό των ασθενών. Τα στοιχεία αυτά, εκφράζονται και χωρικά, καθώς η αρχιτεκτονική του ασύλου θα έπρεπε να εξασφαλίζει την απόλυτη επιτήρηση και τάξη, ενώ δεδομένη ήταν η χωροθέτησή του μακριά από τα κέντρα των πόλεων με στόχο την προφύλαξη της κοινωνίας.

Στη συνέχεια, η εξέλιξη στην ιατρική επιστήμη στις αρχές του 20ου αιώνα, τροφοδότησε την ψυχιατρική με νέες μεθόδους παρέμβασης στο ανθρώπινο σώμα, οι οποίες αποδείχθηκαν εξίσου αντιθεραπευτικές. Ταυτόχρονα, δύο νέες διαφορετικές προσεγγίσεις, αυτή της ψυχανάλυσης και της κοινωνικής ψυχιατρικής, χάραξαν νέους δρόμους όσον αφορά στην θεραπεία και την αντίληψη γύρω από την ψυχική ασθένεια, καθώς την αποσύνδεσαν από καθαρά βιολογικές και σωματικές αιτίες. Η εξέλιξη της δεύτερης στην ψυχιατρική του τομέα, μέσα από την κριτική που άσκησε το αντιψυχιατρικό κίνημα, οδήγησε σταδιακά στην οριστική ρήξη με το άσυλο και την ένταξη στην κοινότητα, τα οποία παραμένουν τα δύο βασικά προτάγματα της σύγχρονης ψυχιατρικής.

Γ1 Ο Ο «Μεγάλος Εγκλεισμός»

¹² «Οι γαλλικοί θρησκευτικοί πόλεμοι των ετών 1562-1598, ο Ουόδοκονταίτης Πόλεμος στις Κάτω Χώρες των ετών 1568-1648, ο Τρακανταίτης Πόλεμος των ετών 1618-1648, ο αγγλικός εμφύλιος Πόλεμος της περιόδου 1642-1649 και οι δολείς συνέπειές τους οδήγησαν μία μεγάλη μερίδα ανθρώπων της εποχής στην απερίφραστη κατάδειξη κάθε θρησκευτικού και πολιτικού εξτρεισμού, καθώς τα γεγονότα αυτά είχαν επιφέρει την ολοκληρωτική διασάλευση της τάξης και της ασφάλειας των πολιτών.» (Λέκκα, 2012:35)

¹³ Αξίζει να υπογραμμισθεί πως μέχρι εκείνη την περίοδο, στον αντίποδα της σύνδεσης της τρέλας με την μανία και τη παραφροσύνη, συναντάται ταυτόχρονα η σύνδεση της με την ζυμνύση, την ιδιοφρονα και τη δημοκρατικότητα των γυναικών, των ποιητών και των φιλοσόφων. Η πεποίθηση αυτή συναντάται κατά την Αρχαιότητα, αλλά επανέρχεται καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. (Λέκκα, 2012)

¹⁴ Ο Φουκώ, εντοπίζει την σταδιακή μεταστροφή στην περί τρέλας αντίληψη ήδη από τα τέλη 14ου- αρχές 15ου αιώνα, επηρεάζοντας τον πίνακα του Ολλανδού ζωγράφου H.Bosch, «το πλοίο των τρελών» (Idiotenschip), μία λογοτεχνική σύνθεση, δανεισμένη από πολλαπλάσιον από τον αρχαίο οργανωτικό κύκλο. Το συγκεκριμένο πλοίο ωστόσο παρουσιάζει μία σημαντική διαφορά, σε σχέση με την αναβίωση άλλων δημιουργιών μυθικών θεμάτων: «το Naamenschip είναι το μόνο που έχει και πραγματική υπόσταση, γιατί τέτοια πλοία που μετέφεραν από τη μία πόλη στην άλλη το φορτίο τους από τρελούς, υπήρξαν στην πραγματικότητα. Εκένη την εποχή οι τρελοί εύκολα αναγκάζονταν να ζήσουν μια ζωή περιπλανώμενου. Οι πόλεις πρόσλαβαν τους αποδίδονταν έξω από τα τείχη τους, τους άφηναν να τριγυρίζουν σε απόμακρες εσχές... Είναι πιθανό ότι τα καράβια των τρελών που κυκλούσαν την καλλιτεχνική φαντασία στις αρχές της Αναγέννησης, δεν είναι ποτέ καράβια προσκυνημάτων, με εξαιρετική συμβολική σημασία, που κινούν για το ταξίδι, αναζητώντας ένα θαύμα να βρουν το χαμένο λογικό τους... Η αναζήτηση των τρελών αποκτούσε λειτουργική σημασία, ανάλογη με εκείνη άλλων λειτουργικών αποδομοποιών... τα νερά έρχεται να προσθέσει τον σκοτασμό του όγκου και τις δίκτες του αβύσσου, τους παίρνει μακριά, μα κάνουν και κάτι παραπάνω: εξορίζουν... ο τρελός που φεύγει πόνω στο τρέλο καράβι του, κινάει για τον άλλο κόσμο και όταν ξευπαρκάσει είναι σαν να έρχεται από τον άλλο. Το ίδιο το φρενικό του τρελού είναι ο συστηματικός διαχωρισμός, το μέσο στα δύο, η απόσχιση και την ίδια στιγμή το απόλυτο ήπιασμα. Η αποδομοποίησή του, η έξωσή του, πέφτει να τον εσάγει και να τον φυλάξει κι επειδή δεν μπορεί και δεν πρέπει να έχει άλλη φυλακή από το ίδιο το καράβι, τον κρατούν στο χώρο του πρόστατος, στο εσωτερικό του εξωτερικού, και αντίστροφα.» (Foucault, 1975:13-14)

Στο κατώφλι της κλασικής εποχής, από τα μέσα του 17ου αιώνα και μετά, ο Φουκώ τοποθετεί μιας κομβικής σημασίας αλλαγή στη δυτική κοινωνία: γεννιέται ο θεσμός της εγκλείσεως, του εγκλεισμού. Δείγματα αυτού του φαινομένου, σημειώνονται αρχικά κατά το Μεσαίωνα, με τον αποκλεισμό των λεπτρών από την κοινότητα, οι οποίοι καθίστανται εγκλειστοί μέσα σε ειδικά ιδρύματα. Οι δομές αυτές διαχωρισμού και αποκλεισμού θα διατηρηθούν σε λανθάνουσα κατάσταση μέσα στο δυτικό πολιτισμό, για να ενεργοποιηθούν ξανά κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα, η έλευση του οποίου συνοδεύεται από μία σειρά σημαντικών μετασχηματισμών στον κοινωνικοπολιτικό και θρησκευτικό χώρο¹² και ασφαλώς στη σκέψη γενικότερα. Σύμφωνα με την ιστορικό Β. Λέκκα, η ερμηνεία του ανθρώπινου σώματος ως μηχανή και κυρίως η επιρροή της καρτεσιανής φιλοσοφίας με την παραχώρηση πρωτεύουσας θέσης στην αξία του ανθρώπινου νου («cogito ergo sum»), έθεσαν την αυτονομία και τη φύση του υποκειμένου σε άμεση συνάρτηση με την έλλογη σκέψη του (Λέκκα, 2012). Οι θεωρίες αυτές οδήγησαν στην αντιπαράθεση της τρέλας με τη λογική, καθώς η πρώτη μπορούσε να γίνει κατανοητή παρά μόνο ως μία δυσλειτουργία του ανθρώπινου εγκεφάλου, η οποία τον απέτρεπε από το να πράττει και να σκέφτεται λογικά¹³. Αποκτούσε δηλαδή, νόημα και ουσία μόνο ως το αντίθετο του Λόγου¹⁴.

Στο βιβλίο του η Ιστορία της Τρέλας, ο Φουκώ συνδέει τις αλλαγές που επέφερε η καρτεσιανή σκέψη στον τρόπο θέσεως της τρέλας, με τον λεγόμενο «Μεγάλο Εγκλεισμό», δηλαδή την συστηματοποιημένη ανέγερση μεγάλων ιδρυμάτων εγκλεισμού, με σκοπό την εξορία του μη φυσιολογικού σε αυτά (Foucault, 1975). Με ιστορικό πλαίσιο αναφοράς κυρίως το γαλλικό χώρο, και συγκεκριμένα το γαλλικό κράτος του Λουδοβίκου ΙΧ' (1656), εστιάζει στην περίπτωση του Γενικού Νοσοκομείου του Παρισιού, η λειτουργία του οποίου δεν σχετίζεται με την ιατρική θεραπεία, αλλά με την συγκέντρωση όλων των κοινωνικά ανεπιθύμητων, δηλαδή φτωχών, ανάπηρων, περιπλανώμενων, επαιτών και προφανώς ψυχικά ασθενών. Στην ουσία, πρόκειται για όσους δεν ήταν σε θέση να εργαστούν, γεγονός που αντιτίθεται στις απαιτήσεις του νέου τρόπου οργάνωσης της οικονομίας και του νέου κοινωνικού καθεστώτος της πειθαρχίας. Ο έλεγχος των καθημερινών ρυθμών και της χρονικότητας των δραστηριοτήτων μέσω της ώθησης στην εργασία, εξασφάλιζαν αφενός την μετατροπή των σωμάτων σε «όντα εργατικά και χρήσιμα», αφετέρου την πλήρη υποταγή τους, με απώτερο σκοπό μια υποτιθέμενη ηθική αναμόρφωση (Βαΐου, Χατζημιχάλης, 2012).

Αντίστοιχα ιδρύματα κατασκευάζονται σε όλη τη Γαλλία, ενώ η ίδια δομή εξαπλώνεται στην υπόλοιπη Ευρώπη. Στη Γερμανία ιδρύονται τα Zuchthäuser, στην Αγγλία τα houses of correction και στη συνέχεια τα workhouses. Τόσο σε αυτές τις περιπτώσεις, όσο και στα υπόλοιπα ιδρύματα που προστέθηκαν σταδιακά στον ευρωπαϊκό χώρο, η έννοια της θεραπείας δεν έχει εμφανιστεί ακόμη, ενώ μοναδικός στόχος παραμένει η καταστολή και ο περιορισμός των τροφίμων σε μπουντρούμια ή κελιά, με χρήση αλυσίδων και άλλων κατασταλτικών μέσων (Βαβύλη, 2003).

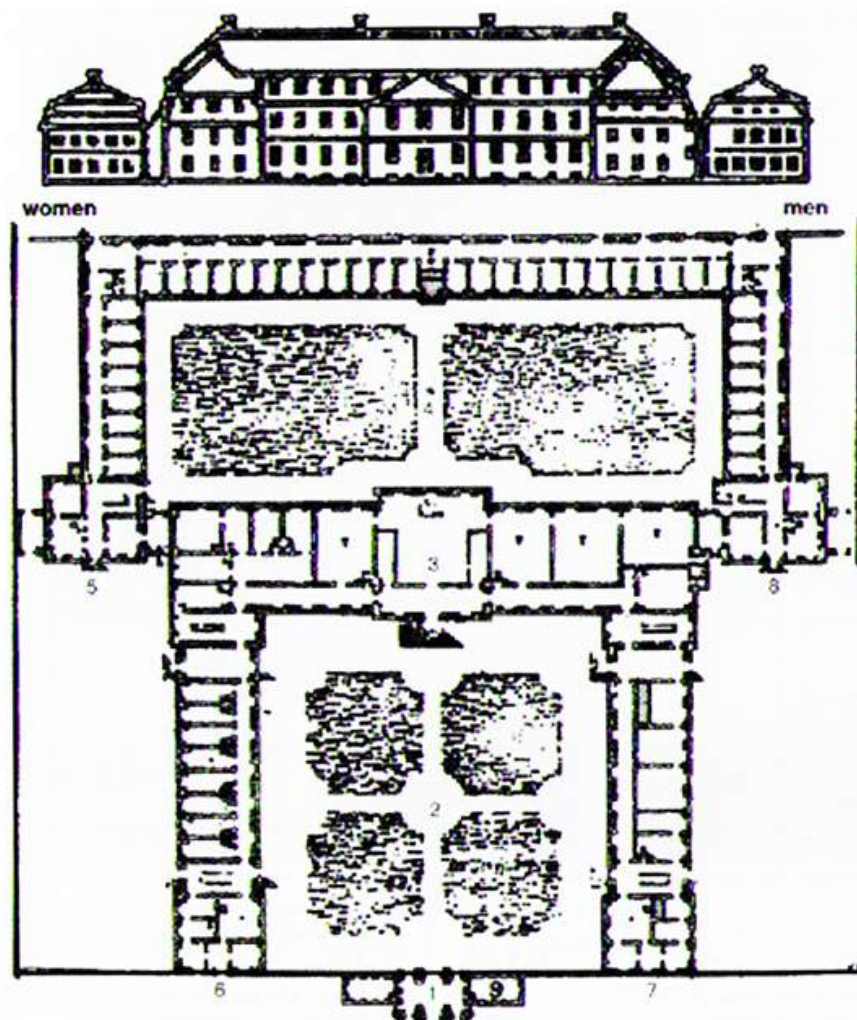
Ο πρώτος μετασχηματισμός στον χαρακτήρα των ιδρυμάτων εγκλεισμού σημειώνεται κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, με τους ψυχικά ασθενείς να διαχωρίζονται από τους υπόλοιπους εγκλείστους και την μορφή του γιατρού να κάνει την εμφάνισή της. Ο Φουκώ, απορρίπτοντας ως πιθανή αιτία τα ανθρωπιστικά αισθήματα γιατρών και διοικούντων, αποδίδει τη μεταστροφή αυτή στον φόβο των ευρωπαϊκών κοινωνιών απέναντι σε μια

Εικ.16_H.Bosch, Το πλοίο των
τρελών(1490-1500)

¹⁵ «...ο homo medicus δεν κλήθηκε στον κόσμο της εγκάθειρξης για να παίξει το ρόλο του δαιμονίου, για να κάνει τη μοίρασιά και να διαχωρίσει τι ήταν έγκλημα και τι τρέλα, αλλά μάλλον σαν φύλακας, για να προστατέψει τους άλλους από τον διάχυτο κίνδυνο που απόπνεαν οι τοίχοι της εγκάθειρξης». (Foucault, 1975)

επικείμενη επιδημία τρέλας, αλλά και στην προστασία των υπόλοιπων έγκλειστων από την υποτιθέμενη επικινδυνότητα και επιθετικότητα των φρενοβλαβών¹⁵. Μέσω της εκ νέου απομόνωσης των τελευταίων, υποστηρίζει την μετατροπή τους σε αντικείμενα μίας νέας μορφής εξουσίας και μίας νέας εξειδικευμένης γνώσης, της αναδυόμενης ψυχιατρικής επιστήμης(Λέκκα, 2012). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραπάνω εξέλιξης της δομής των ιδρυμάτων , αποτελεί αυτό του γερμανικού κρατιδίου Celle, στο οποίο η φυλακή καταλαμβάνει το χώρο αμέσως μετά την είσοδο και το "τρελοκομείο" την πίσω πλευρά του συμμετρικού συγκροτήματος(Βαβύλη, 2003).

1. είσοδος	6. κατοικία ιερέα
2. αυλή φυλακής	7. κατοικία υπεύθυνου
3. εκκλησία	8. προμήθειες
4. αυλή φρενοκομείου	9. φύλακας
5. κτήρια προσωπικού	

Εικ.17_Φυλακή-φρενοκομείο στη Celle, Γερμανία(1710)

Γ2 Η γέννηση του ασύλου

«το άσυλο της εποχής του θετικισμού, που τον φόρο τιμής για τη δημιουργία του αποτίνουν στον Pinel, δεν είναι ένας ελεύθερος χώρος έρευνας, διάγνωσης και θεραπείας, είναι ένας χώρος νομικός»

Στα τέλη του 18ου –αρχές 19ου αιώνα, με τη Γαλλική Επανάσταση πυροδοτείται θύελλα αντιδράσεων ενάντια στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των φρενοβλαβών, και κυρίως στην αναποτελεσματικότητα των μεθόδων. Ταυτόχρονα, η εδραίωση του καπιταλιστικού τρόπου οργάνωσης του κοινωνικού και οικονομικού πεδίου, με την ολοένα αυξανόμενη απαίτηση για πειθάρχηση, αύξηση της παραγωγικότητας των σωμάτων και κατ' επέκταση ομαλοποίηση κάθε απόκλισης, οδήγησε σε μία καινούργια σύλληψη και αντιμετώπιση της ανθρώπινης υγείας και ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, με τα ανθρώπινα σώματα να τίθενται πλέον υπό το ακούραστο βλέμμα της κλινικής παρατήρησης, η ιατρική συγκροτείται ως επιστήμη αλλά και αναπόφευκτα ως εξουσιαστικός μηχανισμός, με τον Φουκώ να την ορίζει ως «ανατομικό-πολιτική του ανθρώπινου σώματος». Στο αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ανθρώπινη ζωή, προστέθηκε και η συστηματική ενασχόληση με την κατάσταση και τη θεραπεία των ψυχικά ασθενών, η οποία συγκροτήθηκε ως το αντίστοιχο γνωστικό πεδίο της ιατρικής, την ψυχιατρική επιστήμη. Τα ιδρύματα μαζικού εγκλεισμού, αντιμετωπίζονται ως δεσποτικό κατάλοιπο, και έτσι αντικαθίστανται από το «θεραπευτικό άσυλο», εντός των οποίων, υπό την ιατρική παρακολούθηση, σκοπός τίθεται η «ηθική θεραπεία».

Πιο αναλυτικά, ο P.Pinell(1745-1826), γιατρός στα άσυλα του Παρισιού, εμπνευσμένος από τα ανθρωπιστικά ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης, κατήργησε τον κτηνώδη σωματικό περιορισμό, ενώ, επηρεασμένος από την σκέψη του J.Locke(1632-1704)¹⁶, υποστήριζε την αντικατάστασή του από «την ηθική θεραπεία», η οποία κινήθηκε γύρω από δύο αλληλένδετους πόλους. Ο πρώτος σχετίζεται με την ώθηση στην εργασία, η οποία σε αντίθεση με τα πρώτα ιδρύματα εγκλεισμού, δεν συνδέεται με οικονομικούς λόγους, αλλά αποκλειστικά με την αυτοσυγκράτηση και την εσωτερική συγκεκριμένων ηθικών αξιών και κωδίκων συμπεριφοράς. Ο δεύτερος αφορά στην εγκαθίδρυση ενός συγκεκριμένου τύπου σχέσης ανάμεσα στον γιατρό και τον ασθενή, καθώς ο πρώτος παύει να επεμβαίνει στο σώμα του τροφίμου με βίαια μέσα καταστολής, αλλά «μέσω του βλέμματος και της γλώσσας»(Βαβύλη, 2003, Λέκκα, 2012). Κατά τον Φουκώ, περνάμε «από έναν κόσμο της αποδοκιμασίας σε ένα Σύμπαν της Κρίσης», στον οποίο «η τρέλα υπάρχει πια μόνο σαν κάτι θεατό. Το πλησίασμα που καθιερώνεται στο άσυλο, και που ούτε αλυσίδες ούτε κάγκελα πια έρχονται να διασπάσουν, δεν είναι διόλου του είδους που θα επιτρέψει την αμοιβαιότητα: είναι απλά ένα γειτόνεμα με το βλέμμα που παρατηρεί, που κατασκοπεύει, που πλησιάζει για να βλέπει καλύτερα. Η επιστήμη των διανοητικών παθήσεων, έτσι όπως διαμορφωνόταν στα άσυλα, δεν μπορούσε να ανήκει, παρά στην τάξη της παρατήρησης και της ταξινόμησης» (Foucault, 1975:273). Με αυτόν τον τρόπο επιχειρείται η εισαγωγή της λογικής από τον έξω κόσμο της τάξης και της πειθαρχίας, στο εσωτερικό του ασύλου, μέσω του γιατρού και της ηθικής θεραπείας, και από εκεί στον ίδιο τον παράφρονα, ο οποίος όφειλε να αναγνωρίσει την «ανωμαλία» του και να συμμορφωθεί με τους κανόνες του ιδρύματος.

Οι παραπάνω ιδέες αναπτύχθηκαν και διαδόθηκαν περαιτέρω από τον μαθητή του Pinel, J.Esquirol, το όνομα του οποίου έχει παραδοσιακά συνδεθεί με την βασική οργάνωση του

¹⁶ «Στο έργο του *An Essay Concerning Human Understanding*(1690), ο Άγγλος στοχαστής, εκκινώντας από το αξίωμα ότι ο άνθρωπος νους ήταν μία *tabula rasa*, που διαμορφωνόταν μέσω της εμπειρίας και των αισθήσεων και άρα δεν περιείχε τις έμφυτες ιδέες του Descartes, αλλά και του Πλάτωνα, απέδιδε την τρέλα σε λανθασμένους συσχετισμούς και συνειρμούς των όσων συνελάμβαναν και αντιλαμβάνονταν οι άνθρωποι αισθήσεις, σε ιδέες, σε γνώση. Μέσα από αυτό το πρίσμα, εμφύσησε έναν ακόμη μεγαλύτερο βαθμό αισιοδοξίας ως προς την ίαση των φρενοβλαβών. Αρκούσε η επανασφαρό μέσω της κατόλληλης εκπαίδευσης και θεραπείας, στην πρωταρχική τους κατάσταση, στο να αφέγονται και να αντιλαμβάνονται, δηλαδή, λογικά». (Λέκκα, 2012: 38)

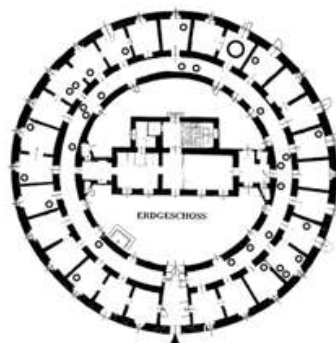
Ex.18_ T.Fleury.Citizen Pinel orders removal of the chains of the mad at the Salpêtrière(1876)

ασύλου. Η τάξη του ιδρύματος, αντιπροσωπεύοντας τον Λόγο, αποτελούσε το βασικό μέσο στην υπηρεσία της θεραπείας, εξ ου και το ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο του Esquirol όσο και άλλων, για την αρχιτεκτονική των ασύλων. Σε αυτήν, ιδιαίτερη επιρροή άσκησε το κυκλικό μοντέλο της αρχιτεκτονικής των φυλακών, στόχος της οποίας ήταν επίσης ο απόλυτος έλεγχος. Τέτοιο παράδειγμα, αποτελεί το Nantertrum του Γενικού Νοσοκομείου της Βιέννης, το επονομαζόμενο και ως ο «πύργος των τρελών» με 18 κελιά ανά όροφο. Ωστόσο, ο επιδιωκόμενος απόλυτος έλεγχος δεν επιτυγχάνονταν, λόγω της δυνατότητας επίβλεψης από το προσωπικό μόνο ενός τμήματος του κυκλικού διαδρόμου. Το πρόβλημα αυτό θεωρήθηκε ότι λύθηκε αποτελεσματικά με την πρόταση του J.Bentham, καθώς το Πανόπτικον εξασφάλιζε την επιτήρηση όλων των κελιών από ένα υπερυψωμένο σημείο (Βαβύλη, 2003).

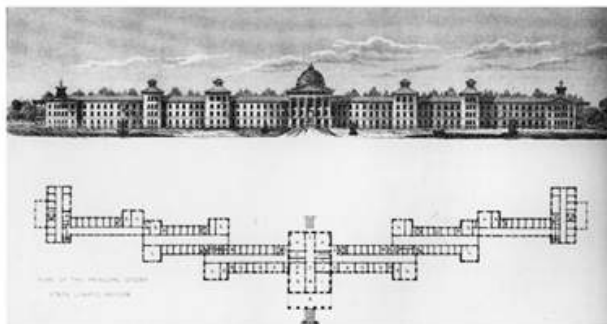
Μία διαφορετική προσέγγιση ως προς το σχεδιασμό του ασύλου, εντοπίζεται στην Αμερική με εκπρόσωπο τον αρχιτέκτονα Samuel Sloan. Βάσει της άποψης του γιατρού T.Kirkbride του ψυχιατρείου της Pennsylvania, για ομαδοποίηση των ασθενών ανάλογα με τη βαρύτητα και την επικινδυνότητα της ασθένειας, η κτηριακή μάζα συντίθεται από την σύνθεση επιμέρους γραμμικών όγκων, οι οποίοι αποτελούν τις ξεχωριστές νοσηλευτικές μονάδες. Η διάταξη αυτή θεωρήθηκε ότι εξασφάλιζε την επεκτατικότητα, αλλά και την απομόνωση των μονάδων σε περιπτώσεις κινδύνου (Βαβύλη, 2003).

Ταυτόχρονα, στις περισσότερες των περιπτώσεων, και ιδίως στα γερμανικά κρατίδια¹⁷, τα άσυλα χωροθετούνται κατά προτίμηση σε απόσταση από το κέντρο των πόλεων και σε άμεση εγγύτητα με το φυσικό περιβάλλον, λόγω της πεποίθησης πως οι ψυχικές διαταραχές μπορούσαν να προκληθούν από την εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση, αλλά και για να προστατευθεί η υπόλοιπη κοινωνία. Ως αντίδοτο στην ένταση της αστικής συνεύρεσης και τον ανθυγιεινό αέρα των αστικών κέντρων, θεωρήθηκε η ευεργετική και καταπραϋντική επίδραση της φύσης, της σωματικής άσκησης και του καθαρού αέρα (Thomson, 2001). Στο πνεύμα αυτό κινήθηκε ο Άγγλος W.Tuke, ιδρύοντας το Ησυχαστήριο στο York (York Retreat, 1796). Το κτήριο βρισκόταν στην εξοχή και έμοιαζε με μια μεγάλη φάρμα. Οι αρχές του ησυχαστηρίου του York ήταν ηθικές και θρησκευτικές, ενώ κομβική ήταν η θέση της εργασίας, που επιβαλλόταν με σκοπό την επαναφορά στην τάξη, την ευθύνη και την κανονικότητα. Το Ησυχαστήριο στο York, αποτέλεσε παράδειγμα προς μίμηση μέχρι και τα τέλη του αιώνα, για αρκετές παλιές εξοχικές κατοικίες που μετατράπηκαν σε ασυλιακές δομές (Βαβύλη, 2003).

¹⁷ Στα γερμανικά κρατίδια, υιοθετήθηκε μια διαφορετική προσέγγιση ως προς τον τρόπο αντιμετώπισης της ψυχικής διαταραχής σε σχέση με την «βιολογική ψυχιατρική», η οποία κυριάρχησε στην εδραίωση της ψυχιατρικής επιστήμης και εντάσσεται στη γαλλική σχολή σκέψης με έμφαση στον ανθρώπινο λόγο. Η βιολογική ψυχιατρική, δηλαδή, η βιολογική προσέγγιση των ψυχικά ασθενών και η αναζήτηση μιας οργανικής βάσης για την αιτιολόγησή τους, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις λειτουργίες του ανθρώπινου εγκεφάλου και της κληρονομικότητας. Στον αντίποδα, βρίσκεται η «ρομαντική ψυχιατρική», η οποία επηρεασμένη από το γερμανικό ρομαντικό κίνημα, δίνει μικρότερη σημασία στην κληρονομικότητα και την παθολογία του εγκεφάλου και επικεντρώνεται στις προσωπικές εμπειρίες των ασθενών, συνδέοντας την ψυχική νόσο με την ψυχή και όχι με το σώμα. (Λέκκα, 2012)

Eik.19,20_Narrenturm, Bièvre(1784)

Eik.21,22_Kirkbride Asylum, Minnesota
(1888-1895)

Eik.23,24_York Retreat(1796)

Γίνεται σαφές πως καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, αντικειμενικός σκοπός της ψυχιατρικής επιστήμης, παρά τον φαινομενικά θεραπευτικό, ήταν η καταστολή των ψυχοπαθολογικών εκδηλώσεων των ασθενών και επιδιώκονταν μέσω του περιορισμού, της επιτήρησης και της καταστολής. Ο ίδιος θα παραμείνει και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, με διαφορά τη χρήση πιο αποτελεσματικών μέσων, τα οποία τροφοδότησε η γενικότερη εξέλιξη της ιατρικής επιστήμης, στο πλαίσιο μιας εκ νέου αποκρουστικής των μυστηρίων του ανθρώπινου σώματος και εγκεφάλου. Με τη συμβολή μιας σειράς νέων τεχνολογικών επιτευγμάτων και καινοτομιών, το ιατρικό βλέμμα ενισχύθηκε από χημικές και βιολογικές θεραπείες, όπως το ηλεκτροσόκ, τις σπασμοθεραπείες και τη λοβοτομή. Ωστόσο, τα νέα μέσα αυτά κρίθηκαν όπως και οι πρόγονοί τους αναποτελεσματικά για τη θεραπεία των ψυχικά ασθενών, χωρίς όμως παράλληλα να εγκαταλείπεται ο προβληματισμός και η έρευνα γύρω από τους βιολογικούς παράγοντες που ορίζουν την ψυχική ασθένεια. Κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, την εμφάνισή τους κάνουν τα σκευάσματα της ψυχοφαρμακολογίας, τα οποία ακόμη και στις μέρες μας αποτελούν τον πρώτο, κατά κανόνα, μέσο αντιμετώπισης της ψυχικής ασθένειας (Λέκκα, 2012, Μπαϊρακτάρης, 2007).

Οι συνθήκες διαβίωσης των ασθενών στο εσωτερικό των ασύλων, παραμένουν άθλιες, ενώ η προστασία του κοινού, του προσωπικού, αλλά και του τροφίμου από τον ίδιο του τον εαυτό παραμένει προτεραιότητα. Ο περιορισμός εξασφαλίζεται από τον ειδικό σχεδιασμό παραθύρων, επικαλυμμένων με πλέγματα, ενώ μικρά ανοίγματα στις πόρτες χρησιμοποιούν για τη διαρκή επιτήρηση από το προσωπικό. Τα μέτρα προστασίας του ασθενούς εξαντλούνται σε κανόνες σχεδιασμού των επίπλων, τα οποία παραμένουν αμετακίνητα, καθώς ο αρχιτέκτονας καλείται να καλύψει τις δύο αντίθετες καταστάσεις του, την ηρεμία και την ξαφνική έκρηξη (Βαβύλη, 2003, Μπαϊρακτάρης, 2007).

Πέρα όμως από τις προσεγγίσεις που συνεχίζουν να εστιάζουν στη θεραπεία μέσω της επέμβασης στο ανθρώπινο σώμα, από τις αρχές του 20ου αιώνα, εμφανίζονται δύο διαφορετικές μέθοδοι θεραπείας για την αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών. Η πρώτη αφορά στην γέννηση της ψυχανάλυσης από τον Sigmund Freud, ο οποίος αντίθετα στη θετικιστική κατεύθυνση της εποχής, σύμφωνα με την οποία η ύπαρξη ή μη λογικής όριζε τη συμπεριφορά του ατόμου και τη σχέση του με τον κόσμο, απέδωσε τα συμπτώματα ψυχικών διαταραχών σε «ψυχικά τραύματα» απωθημένα από τη συνείδηση. Η διάκριση του ψυχικού κόσμου σε συνειδητό και ασυνειδητό αποτέλεσε τη θεμελιώδη προϋπόθεση της ψυχανάλυσης, καθώς «αυτή της δίνει τη δυνατότητα να καταλάβει τις συχνές όσο και σημαντικές παθολογικές διαδικασίες της ψυχικής ζωής» (Freud, 2008). Ο Freud απέδωσε το υστερικό σύμπτωμα στην αποφυγή σκέψεων σχετικών με το «τραυματικό γεγονός», με αποτέλεσμα αυτό να «μη λεχθεί, να μη μπει σε λέξεις». Η ανάδυση του τραύματος από το ασυνειδητό, στο επίπεδο του συνειδητού επιδιώκονταν μέσω τριών μεθόδων: την επεξεργασία των ελεύθερων συνειρμών των ασθενών όπως τις παρουσίαζαν κατά την αναλυτική διαδικασία, την αξιοποίηση του τυχαίου και εσφαλμένου στις ενέργειές τους (σαρδάμ κ.α.) και την ερμηνεία των ονείρων. Κατά τη διάρκεια του αιώνα, η φροϋδική θεωρία συνάντησε τόσο αποστάτες όσο και οπαδούς, με βασικό συνεχιστή της τον J.Lacan, ο οποίος για πολλούς αποτέλεσε το τελευταίο μεγάλο ερμηνευτή της φροϋδικής σκέψης, ενώ η αντίληψή του για την τρέλα θεωρείται κυρίως φιλοσοφική και όχι ιατρική (Λέκκα, 2012). Κατά τον Πλουμπιδή,

Εικ.25,26_ Επεμβάσεις λοβοτομής

Εικ.27,28,29,30_ Το άσυλο του 20ου αιώνα

διαμέσου της στοιχειώδους επαφής με την ψυχανάλυση, πολλοί ψυχίατροι έμαθαν να ακούν την αφήγηση του αρρώστου, πράγμα καθόλου αυτονόητο σε παλαιότερες εποχές, καθώς η αφήγηση του ασθενούς εθεωρείτο ως στοιχείο παραπλάνησης του γιατρού.

Η δεύτερη εναλλακτική μέθοδος αντιμετώπισης της ψυχικής ασθένειας, το «Κίνημα Ψυχικής Ασθένειας», κάνει την εμφάνισή της στις Η.Π.Α με εκπρόσωπο τον C.Beers, πρώην ψυχιατρικό ασθενή, ενώ αργότερα μεταδόθηκε και στην Ευρώπη. Στην προσέγγιση αυτή, κεντρικό ρόλο στην θεραπεία και κυρίως στην πρόληψη των παθήσεων, κατείχε το άμεσο περιβάλλον του ασθενούς, δηλαδή το σπίτι, ο συγγενικός και φιλικός περίγυρος, τα οποία αξιολογούνταν από ειδικούς κοινωνικούς λειτουργούς και ψυχιάτρους. Στο πλαίσιο αυτό, κατά τον β' μισό του 20ου αιώνα, αναπτύχθηκε η λεγόμενη «κοινωνική ψυχιατρική», σύμφωνα με την οποία καθοριστική σημασία στην εκδήλωση των διαταραχών δεν είχε τόσο η κληρονομικότητα ή η πρώιμη παιδική ηλικία του ασθενούς, όσο το περιβάλλον στο οποίο ζούσε. Σε αυτό συνέβαλε η ευρεία αναγνώριση των ψυχικών τραυμάτων τα οποία υπέστησαν οι στρατιώτες κατά τη διάρκεια του πολέμου, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η ψυχική ασθένεια ως εγγενής και ανίατη. Βάσει αυτού η ιδρυματική λογική τίθεται υπό αμφισβήτηση, ενώ υπογραμμίζεται η ανάγκη για τοποθέτηση σε ένα περιβάλλον με σχετική δόμηση, χωρίς ακόμη η αντίληψη αυτή να σημαίνει και ένταξη μέσα στα αστικά κέντρα, το οποίο θα προσομοιάζει στην προσοψωπική δομή του εξωτερικού κόσμου. Το τελευταίο συνδέθηκε με την κατάργηση της ιεραρχίας μεταξύ γιατρού και ασθενούς και την ενεργητική συμμετοχή και των δύο στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, ενώ σημαντική ήταν η εγκαθίδρυση της πολιτικής των ανοικτών θυρών (open door policy), δηλαδή της ελεύθερης μετακίνησης των ασθενών εντός και εκτός της θεραπευτικής κοινότητας (Ξενάκη, 2009).

Η οριστική ρήξη με τον θεσμό του ασύλου επήλθε με την γέννηση του κινήματος της αντιψυχιατρικής κατά τη δεκαετία του 1960. Αφενός λόγω του ιστορικού πλαισίου της εποχής¹⁸, αφετέρου εξαιτίας του απάνθρωπου χαρακτήρα του ηλεκτροσόκ και της λοβοτομής καθώς και των εγκλημάτων των Ναζί, το κίνημα της αντιψυχιατρικής αμφισβήτησε τόσο το θεσμό του ασύλου και τις μεθόδους θεραπείας, όσο και την ίδια την υπόσταση της ψυχικής ασθένειας. Για πολλούς μελετητές, η δημοσίευση της *Ιστορίας της Τρέλας* του Φουκώ, το 1961 έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξη της παραπάνω κριτικής. Το έργο σταθμός, όσο αφορά στον αντιθεραπευτικό χαρακτήρα των ασύλων και στις άθλιες συνθήκες διαβίωσης των ασθενών ήταν τα Άσυλα του E.Goffman, το οποίο ακόμη και σήμερα αποτελεί σημαντικό εργαλείο κατανόησης του γίνεσθαι στο εσωτερικό των ιδρυμάτων (Μπαϊρακτάρης, 2007). Ταυτόχρονα, το κίνημα της αντιψυχιατρικής κατηγόρησε την ψυχική ασθένεια, ως ένα μέσο κοινωνικού φιλτραρίσματος, για την περιθωριοποίηση και το στιγματισμό μιας σειράς μη κοινωνικά αποδεκτών συμπεριφορών και την ιατρική ως έναν εξουσιαστικό μηχανισμό για την επίτευξη αυτού.

Στο πλαίσιο κρίσης του θεσμού του ασύλου, χάρη στην εμφάνιση του κινήματος της αντιψυχιατρικής, αλλά και ως εξέλιξη της κοινωνικής ψυχιατρικής, τη δεκαετία του 1970 γεννήθηκε στη Γαλλία «η ψυχιατρική του τομέα», δηλαδή η παροχή υπηρεσιών ψυχιατρικής περίθαλψης σε πληθυσμιακές ομάδες στη βάση μίας γεωγραφικής διαίρεσης. Η ουσιαστική διαφορά που συντελείται μέσω της ψυχιατρικής του τομέα είναι η οργάνωση της καθημερινότητας του ασθενή όχι πλέον εντός του ιδρύματος, αλλά της κοινότητας. Το

¹⁸ «Στο διάστημα των δεκαετιών '60 και '70, υπήρχε μία έντονη κοινωνική ευαισθητοποίηση και μία άνοδος των αριστερών ιδεολογιών, που συνέδραμεν γύρω από μία γενικότερη αμφισβήτηση των βασικών δομών εξουσίας της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, μία αλληλεγγύη απέναντι σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμών και μία οικονομική και πολιτική δυσφορία που προσωρινά έκανε ανθρώπους από την εργατική τάξη, τον φοιτητικό χώρο, τη διάνοηση και τις κοινωνικές επιστήμες. Σε αυτή την ιστορική συγκυρία η ψυχιατρική έγινε ένα κοινοφύλιο, φέροντας τις προϋποθέσεις για μια ριζική ριζοσπαστικότητα. Οι σχιζοφρενείς μαζί με τις γυναίκες, τους ομοφυλόφιλους, τους χαμηλά αμειβόμενους εργαζόμενους, τους φυλακισμένους έγιναν μέρος των καταπιεσμένων. Ο συνδυασμός των παραπάνω, με την αδυναμία της επικρατούσας ψυχιατρικής να συνδράμει με τις εξελίξεις, την αυξανόμενη δυσασφάλεια απέναντι στους παραδοσιακούς ιδρυματικούς μηχανισμούς, την έλλειψη κοινωνικότητας από πλευράς ψυχανάλυσης και τον έρχομο των νέων φαρμακευτικών θεραπειών οδήγησε στη θεμελιώδη αμφισβήτηση της ψυχιατρικής θεωρίας και πρακτικής και εν μέρει της ψυχανάλυσης μέσα από μία δυναμική συλλογή κριτικών ιδεών, στάσεων και θεωριών, για τον χαρακτηρισμό των οποίων χρησιμοποιείται αρκετά συχνά με κάποια επιφύλαξη, ο όρος αντι-ψυχιατρική». (Ξενάκη, 2009)

γεγονός αυτό, η λεγόμενη απο-ασυλοποίηση αποτελεί πλέον βασικό πρόταγμα της ψυχιατρικής επιστήμης, χωρίς ωστόσο να λείπουν και σε αυτό το εγχείρημα οι αμφισβητήσεις ή κριτικές. Για πολλούς, η θεραπεία μέσω της ένταξης στο κοινωνικό γίνεσθαι, δεν αποτελεί παρά άλλη μία διάχυση των πειθαρχικών μηχανισμών στο εσωτερικό της κοινωνίας, στο πλαίσιο της μετάβασης από την πειθαρχική στην κοινωνία του ελέγχου, καθώς το πεδίο εξέτασης και γνώσης των ψυχιάτρων επεκτείνεται από το μεμονωμένο σώμα του ασθενούς, στην οικογένεια και τον ευρύτερο περίγυρό του, με αποτέλεσμα τη διεύρυνση των ανθρώπινων συμπεριφορών που αποτελούν αντικείμενο της ψυχιατρικής επιστήμης (Jervis, 1978).

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται, μέσω υλοποιημένων παραδειγμάτων, οι σύγχρονες τάσεις και αρχές σχεδιασμού των ψυχιατρικών δομών, καθώς και άλλων ιδρυματικών κέντρων, όπως διαμορφώθηκαν με την επικράτηση του μοντέλου της κοινοτικής ψυχιατρικής και της αποϊδρυματοποίησης αντίστοιχα. Σύμφωνα με αυτά, μέσα στο άσυλο η ψυχιατρική θεραπευτική πράξη ακυρώνεται λόγω των ενδογενών αρνητικών χαρακτηριστικών του ιδρυματικού πλαισίου. Πιο συγκεκριμένα, ο ιδρυματικός θεσμός φυλακίζει το πάσχον υποκείμενο έξω από το φυσικό του χώρο, τον ιστορικό του χρόνο και το στερεί τη δυνατότητα για την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων, τη στιγμή μάλιστα που παρουσιάζει διαταραγμένες ακριβώς αυτές τις ψυχικές παραμέτρους: του χώρου, του χρόνου και της επικοινωνίας. Αντίθετα, το κοινοτικό μοντέλο ψυχιατρικής περίθαλψης βασίζεται σε ένα δίκτυο ενδιάμεσων δομών, το οποίο μέσω της ένταξης του στο δημόσιο βίο και χώρο και της μετατροπής του πάσχοντα από αντικείμενο παρατήρησης σε ανεξάρτητο υποκείμενο, στοχεύει στην πρόληψη, τη θεραπεία και τη ψυχοκοινωνική αποκατάσταση του.

Δ1 Η αποϊδρυματοποίηση και η ένταξη στην κοινότητα

Η αποϊδρυματοποίηση και η ανάπτυξη της κοινοτικής ψυχιατρικής αρχίζουν να λαμβάνουν χώρα μεταπολεμικά, έχοντας τις ρίζες τους στην φιλοσοφία της αντιψυχιατρικής κίνησης του 1950 και 1960, και αποτελούν μέχρι και σήμερα τις δύο βασικές επιταγές της ευρωπαϊκής ψυχιατρικής μεταρρύθμισης. Ο καθηγητής ψυχιατρικής Μ.Μαδιανός, την ορίζει «ως μια διαδικασία κοινωνικής αλλαγής, από τον προσανατολισμό της φροντίδας των ψυχικά αρρώστων που βασίζεται στον εγκλεισμό σε ψυχιατρικά ιδρύματα (άσυλα), προς την μέριμνα των αρρώστων στην κοινότητα σε συνθήκες ισότητας»(Μαδιανός, 2005:487). Προς αυτή την κατεύθυνση, η εν λόγω αμφισβήτηση πραγματοποιείται σε τρία επίπεδα, και συγκεκριμένα ως προς την έννοια της ψυχικής ασθένειας, το ρόλο του ασύλου και τον ίδιο τον ψυχιατρικό θεσμό. Ειδικότερα, η ασθένεια νοείται ως απόκλιση από την κοινωνική νόρμα, ενώ η διαχείρισή της από την παραδοσιακή ψυχιατρική, ερμηνεύεται ως βία που αποκλείει τη διαφορετικότητα, νομιμοποιώντας τον κοινωνικό κομφορμισμό. Όσον αφορά στον ασυλιακό θεσμό, αποτελεί ένα σύστημα διαχείρισης, με αποκλειστικό ρόλο την φύλαξη των αποκλινόντων. Ο αντιθεραπευτικός του χαρακτήρας αποδεικνύεται από τη σταδιακή απώλεια της λειτουργικότητας των ψυχωσικών αρρώστων, καθώς λόγω της έλλειψης εξωτερικών ερεθισμάτων, ενισχύεται η ψυχωσική τους ομογενοποίηση, δηλαδή η **αδυναμία διάκρισης ανάμεσα σε ανθρώπους, πράγματα και χώρους**, με αποτέλεσμα την προαγωγή των συμπτωμάτων της ψύχωσης(Μαδιανός, 1994).

Αντιθέτως, η κοινοτική ψυχιατρική κατανοήθηκε στο εσωτερικό της ψυχιατρικής, ως νίκη της «δημόσιας υγείας», ενάντια στην μονόπλευρη θεώρηση της ψυχικής ασθένειας ως ατομικού, βιολογικού φαινομένου, η αντιμετώπιση του οποίου έχρηζε ασυλιακών πρακτικών. Απαιτείται μια διαφορετική θεσμική διάρθρωση, μέσω της δημιουργίας **ενδιάμεσων(ή εναλλακτικών) δομών**, υπηρεσιών, πρακτικών και αντιλήψεων στο άμεσο φυσικό-κοινωνικό περιβάλλον¹⁹, η οποία αντιτίθεται στην απόρριψη της διαφορετικότητας, ως αντίφασης της κοινωνικής πραγματικότητας. Οι ενδιάμεσες δομές αντιστοιχούν «σε οποιοδήποτε κοινοτικό χώρο μικρής κλίμακας, ενσωματωμένο στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό στην κοινωνική ζωή, ο οποίος μπορεί να χρησιμεύσει ως ενδιάμεσος σε όλες τις καταστάσεις αποκοπής από αυτή, δηλαδή ως διέξοδος σε πρώιμο οικογενειακό ξεριζώμα, σε κοινωνική ή ψυχιατρική αναπηρία ή σε οποιαδήποτε κατάσταση κρίσης»(Βαβύλη, 2003:40). Πρόκειται για χώρους διαβίωσης ή εργασίας, όπου το άτομο δεν αντιμετωπίζεται ως φορέας ψυχικών διαταραχών, αλλά ως κοινωνικό άτομο με οποιαδήποτε κοινωνικά προβλήματα, τα οποία θεωρείται ότι εμπίπτουν στη δικαιοδοσία των επαγγελματιών ψυχικής υγείας(Τζανάκης, 1994, Μπαϊρακτάρης, 2007, Βαβύλη, 2003).

Ωστόσο, ο κοινωνιολόγος Μ.Τζανάκης καταλήγει στο συμπέρασμα πως η λεγόμενη «μετάβαση από το άσυλο στην κοινότητα» δεν ταυτίζεται αποκλειστικά με μία χειρονομία απελευθέρωσης των ψυχικά ασθενών ή έναν μετασχηματισμό της ψυχιατρικής εξουσίας. Βασίζόμενος στην ύστερη οπτική του Φουκώ υποστηρίζει ότι η ουσιαστική διαφορά, έγκειται στην μετατροπή του ψυχιατρικού θεσμού σε ένα καθεστώς, στο οποίο ολόένα και περισσότερο **αναδεικνύεται η υποκειμενικότητα του πάσχοντα**, με την κλινική πρακτική και τη θεραπεία να συνδέονται με την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου τύπου τεχνολογίας του εαυτού (Τζανάκης, 2006α). Πιο συγκεκριμένα, στον δεύτερο και τρίτο τόμο της Ιστορίας της Σεξουαλικότητας, ο Φουκώ αναπτύσσει την προβληματική των διαδικασιών

¹⁹ Ωστόσο, το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο, ως πτέρυγα του Γενικού Νοσοκομείου, διατηρείται στις περισσότερες των περιπτώσεων ως βασικό κρίκος της αλυσίδας των κοινοτικών υπηρεσιών. Στην καλύτερη εκδοχή, αλλάζει η μορφή του, ενώ οι θεραπευτικοί προσανατολισμοί δεν είναι προσκολλημένοι σε ένα στενό ιατρικό βλέμμα, αλλά εμπλουτίζονται με ψυχοδυναμικές θεωρήσεις και με κοινωνικούς προβληματισμούς σχετικά με το χαρακτήρα της ασθένειας και το ρόλο του κοινωνικού περιβάλλοντος. Πλέον έχω ως στόχο την περιστασιακή αντιμετώπιση των «οξέων φάσεων» με σταθερό το μέλημα της επιστροφής τους στους «ευσταθείς» χώρους διαβίωσης(Τζανάκης,2003, Λεβαδίτης, 1994).

υποκειμενοποίησης, θέτοντας στο επίκεντρο το ζήτημα του υποκειμένου, όχι σε σχέση με ένα αντικείμενο, ούτε αποκλειστικά με όρους γενεαλογίας της εξουσίας, αλλά κυρίως ως πρακτικής και τεχνικών του εαυτού²⁰, βάσει των οποίων το υποκείμενο συγκροτεί τον εαυτό του σε ηθικό υποκείμενο(Foucault, 1989).

Στη νέα ψυχιατρική εποχή, με τη κλινική πρακτική να ασκείται εκτός των τειχών του ασύλου, «η φροντίδα του εαυτού ανάγεται σε πρώτιστο ηθικό καθήκον και σε βασική καθημερινή μέριμνα»(Τζανάκης, 2006α:6). Ο ψυχικά πάσχων μαθητεύει στην αξιοποίηση μέσων παραγωγής του εαυτού, όπως η αυτοπαρατήρηση, η ορθολογική χρήση φαρμάκων, η επιλεκτική χρήση των υπηρεσιών ψυχικής υγείας έπειτα από προσωπική επιλογή, ο έλεγχος των συναισθημάτων μέσω της αποφυγής συναναστροφών που διεγείρουν υπερβολικά τις αισθήσεις, ο χειρισμός των διαπροσωπικών σχέσεων. Αυτές αποτελούν τεχνικές, στις οποίες το άτομο καταλήγει προκειμένου να τροποποιήσει το ίδιο, επεμβαίνοντας στον πυρήνα της υποκειμενικότητας και στις δομές του εαυτού. Στο πλαίσιο αυτό, η σχέση με τον εαυτό ηθικοποιείται, καθώς τίθενται συγκεκριμένα κριτήρια για τον τρόπο με τον οποίο το άτομο δύναται να τροποποιήσει τη δομή της υποκειμενικότητάς του(Τζανάκης 2006α, 2006β).

²⁰ «...έλλογες και θελημένες πρακτικές, που επιτρέπουν στον άνθρωπο όχι μόνο να ορίσει κανόνες διαγωγής, αλλά και να μεταμορφώνει τον εαυτό του, να τροποποιεί την ιδιαιτερότητά του και να καθιστά τη ζωή του έργο που είναι φορέας συγκεκριμένων αισθητικών αξιών και ανταποκρίνεται σε ορισμένα κριτήρια τρόπου ζωής. Αυτή η τέχνη του ζην, αυτή η τεχνική του εαυτού μας έχασε αναμφίβολα ένα μέρος τη σημασίας της και της αυτονομίας της όταν ενσωματώθηκε –με το χριστιανισμό- στην άσκηση μια ποιμαντορικής εξουσίας και αργότερα σε πρακτικές παιδαγωγικού, ιατρικού και ψυχολογικού τύπου. Παρ' όλα αυτά, είναι απαραίτητο να επανεξεταστεί η μακριά ιστορία αυτής της αισθητικής της ύπαρξης και αυτής της τεχνολογίας του εαυτού μας.»(Foucault, 1989:19)

Δ2 Εναλλακτικές δομές και πρακτικές ψυχικής φροντίδας

Το κοινοτικό μοντέλο ψυχιατρικής περίθαλψης βασίζεται σε ένα δίκτυο εναλλακτικών δομών και υπηρεσιών για την πρόληψη, την θεραπεία και την ψυχοκοινωνική αποκατάσταση των ψυχικά ασθενών. Σε αυτές περιλαμβάνονται τα ψυχιατρικά νοσοκομεία σε έναν διαφοροποιημένο ρόλο από αυτόν του ασύλου, τα νοσοκομεία ημέρας και νύχτας, τα κέντρα ψυχικής υγείας, οι κοινοτικές στεγαστικές δομές, οι κινητές μονάδες, κοινωνικοί συνεταιρισμοί κ.α. Παρακάτω παρουσιάζονται εν συντομία τρεις εναλλακτικές δομές, τα κέντρα ψυχικής υγείας, τα κέντρα ημέρας, οι ξενώνες και διαμερίσματα ημιαυτόνομης διαβίωσης, τα οποία προσανατολίζονται αντίστοιχα, στην κοινωνική επανένταξη, επαγγελματική αποκατάσταση και κατάκτηση της αυτονομίας των ασθενών. Η επιλογή και ανάλυση των συγκεκριμένων δομών προέκυψε από την αναγκαιότητα **σύνδεσής τους με τον δημόσιο αστικό χώρο και το κοινωνικό γίγνεσθαι**, σε αντίθεση με άλλες που παραμένουν συσχετισμένες με το κλειστό νοσοκομειακό περιβάλλον.

Το Κέντρο Ψυχικής Υγείας ανταποκρίνεται στις ανάγκες μίας συγκεκριμένης γεωγραφικής ενότητας, ενώ στο εσωτερικό του ισχύει η ιεραρχική δομή του παραδοσιακού ψυχιατρικού νοσοκομείου, με επικεφαλής την ειδικότητα του ψυχιάτρου. Ωστόσο, η δομή του και λειτουργία του ξεφεύγουν από τον στενά ιατρικό προσανατολισμό, καθώς μία ποικιλία από νέα μέλη της ψυχιατρικής διεπιστημονικής ομάδας, όπως εθελοντές, επαγγελματίες με κοινωνικό προσανατολισμό, τοπικές κοινωνικές υπηρεσίες κ.α., αναλαμβάνουν καθοριστικό ρόλο στην θεραπευτική διαδικασία. Οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται δεν είναι αποκλειστικά συνυφασμένες με την ιατρική πρακτική, αλλά παρέχονται και άλλου είδους, ψυχοκοινωνικές ή φαρμακευτικές, παρεμβάσεις (συμβουλευτική, ατομικές και ομαδικές ψυχοθεραπείες, επαγγελματική κατάρτιση μέσω εργαστηρίων κ.α.). Τέλος ειδική είναι η μέριμνα για την λεγόμενη «αγωγή της κοινότητας», δηλαδή η συσχέτιση των ψυχιατρικών ζητημάτων με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Στο τελευταίο, ιδιαίτερη είναι η συμβολή της οργάνωσης «ομάδων αυτοβοήθειας» και «κοινωνικών λεσχών» πρώην νοσηλευόμενων ατόμων ή ατόμων με ψυχιατρικές διαγνώσεις, οι οποίες βρίσκουν, στο Κέντρο Ψυχικής Υγείας, ένα προνομιακό χώρο ανάπτυξης σε μια ολοκληρωμένη όσο και αποκεντρωμένη ψυχιατρική υπηρεσία (Τζανάκης, 2003, Κατσαρός, 2009).

Η βέλτιστη θέση του είναι εντός του αστικού ιστού και σε άμεση σύνδεση με δημόσιες χρήσεις και χώρους, ενώ αρκετά σημαντική θεωρείται και η γειννίαση με το γενικό νοσοκομείο. Ωστόσο, οι ομοιότητες στον εργασιακό τομέα, γενικού νοσοκομείου και κέντρου ψυχικής υγείας και η ανταλλαγή γνώσεων ανάμεσα στις διάφορες ειδικότητες δεν είναι τόσο καθοριστικές, όσο **η ένταξη του τελευταίου στον κοινοτικό πυρήνα.** Το κέντρο ψυχικής υγείας εκφράζει, περισσότερο από όλες τις άλλες εγκαταστάσεις για την ψυχική υγεία, τη μεταβολή της παραδοσιακής αντίληψης για την απόκρυψη της ψυχιατρικής περίθαλψης και την απόκτηση μιας νέας ορατής ταυτότητας (Βαβύλη, 2003).

Το κέντρο ημέρας καλύπτει τις καθημερινές άμεσες ανάγκες του ασθενή για απασχόληση και κοινωνική δραστηριότητα, με στόχο την ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της ανεξαρτησίας του, μέσω της ενθάρρυνσης της συμμετοχής του στην οργάνωση και τη λειτουργία του κέντρου. Τα προγράμματα που ακολουθούνται δεν είναι όμοια και εξαρτώνται από τη θεραπευτική ομάδα και τις ιδιαιτερότητες του πληθυσμού της κάθε περιοχής. Επιδιώκεται μία συνεχής διατήρηση και ανάπτυξη των σχέσεων των κέντρων ημέρας με την κοινότητα που δεν εξαντλείται μόνο σε κάποιες επισκέψεις, αλλά και στη χρησιμοποίηση από την κοινότητα του χώρου του κέντρου και την ανάμειξη της στην καθημερινή του λειτουργία (Βαβύλη, 2003).

Δ.2.3 Ξενώνες και ημιαυτόνομες μονάδες διαβίωσης

Πρόκειται για στεγαστικές δομές, κυρίως μετανοσοκομειακού χαρακτήρα και εντάσσονται στο πλαίσιο ενός προγράμματος αποκατάστασης κι επανένταξης. Έχουν περιορισμένο χρονικό ορίζοντα παροχής υπηρεσιών, εφόσον αποσκοπούν είτε στη σταδιακή μαθητεία της αυτόνομης διαβίωσης, όταν πρόκειται για άτομα που έχουν ζήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κλειστές ψυχιατρικές υπηρεσίες, είτε στην περιστασιακή διαμονή των ατόμων που βρίσκονται σε οξεία φάση ή χρήζουν συστηματικής υποστήριξης. Συνήθως επιδιώκεται να λειτουργήσουν ως «υποκατάστατο» του οικογενειακού περιβάλλοντος, κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα άτομα που φιλοξενούνται να μαθητεύουν στην αυτονομία και στις κοινωνικές δεξιότητες, με στόχο να ξεπεραστούν οι δυσκολίες διαβίωσης και επιβίωσης που αντιμετωπίζουν (έλλειψη μόνιμης κατοικίας, έλλειψη εργασίας, οικογενειακές συγκρούσεις κ.λπ.).

Διακρίνονται μεταξύ τους από το μέγεθός τους και από το βαθμό και το είδος της επίβλεψης και της υποστήριξης. Πιο συγκεκριμένα, οι ξενώνες φιλοξενούν άτομα με ψυχικές διαταραχές που δεν έχουν οικογενειακό περιβάλλον ή άτομα που κρίνεται ότι είναι θεραπευτική ή προσωρινή η απομάκρυνσή τους από το περιβάλλον της οικογένειάς τους ή που χρειάζονται μια περίοδο προσαρμογής κι επανεκπαίδευσης για τη ζωή στη κοινότητα. Ανάλογα με το χώρο εγκατάστασής τους χωρίζονται σε ενδονοσοκομειακούς ξενώνες, οι οποίοι βρίσκονται μέσα στο χώρο του νοσοκομείου και εξωνοσοκομειακούς ξενώνες μέσα στον αστικό ιστό. Από τη άλλη, το διαμέρισμα είναι χώρος στέγασης σε πολυκατοικίες ή μονοκατοικίες, ατόμων με ψυχικές διαταραχές ή νοητική στέρηση με δευτερογενείς ψυχικές διαταραχές τα οποία έχουν αυξημένες, αλλά όχι πλήρεις ικανότητες αυτοφροντίδας και αυτοεξυπηρέτησης. Η ψυχοκοινωνική φροντίδα που παρέχεται στα άτομα που διαμένουν στα προστατευόμενα διαμερίσματα έχει σκοπό την επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής ανεξαρτησίας, αυτονομίας και αποτελεσματικότητας τους, ώστε να λειτουργήσουν στην κοινότητα με επιτυχία και στόχο την πλήρη αυτόνομη διαβίωση (Τζανάκης, 2003).

Δ3 Σύγχρονες παράμετροι σχεδιασμού δομών ψυχικής υγείας

Για τον ψυχίατρο Κ. Μπαϊρακτάρη, η ιστορία της ψυχιατρικής αποτελεί από την εμφάνισή της, μία κριτική των ασυλιακών δομών, χώρων που εξ' αρχής κλήθηκαν να αποκλείσουν την διαφορετικότητα στο εσωτερικό τους. Στον αντίποδα αυτών, οι ενταγμένες στον αστικό ιστό, σύγχρονες εναλλακτικές δομές ψυχικής υγείας συνιστούν τη χωρική, υλική έκφραση του μοντέλου της κοινοτικής ψυχιατρικής πρακτικής. Στο πλαίσιο της σύγχρονης αρχιτεκτονικής και αστικής συνθήκης, ο σχεδιασμός τους παύει να υπακούει σε έτοιμους τυπολογικούς κανόνες, ενώ ταυτόχρονα απεγκλωβίζονται από μία πρότερη ταυτότητα συγκεντρωτικής ιδρυματοποίησης. Η παραδοσιακή εικόνα της κλειστής, αυστηρά οριοθετημένης και εσωστρεφούς ασυλιακής εγκατάστασης παραχωρεί τη θέση της σε ένα ανοιχτό, ευέλικτο περιβάλλον, κατάλληλο για την ομαλή επανένταξη των ασθενών στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά και την άρση του στίγματος που συνοδεύει την ψυχική ασθένεια. Για την επίτευξη αυτών, ως κοινός τόπος στις ποικίλες σχεδιαστικές προτάσεις, εντοπίζεται η αποφυγή της ενσωμάτωσης ιδρυματικών χαρακτηριστικών, μέσω της αποσύνδεσης των νέων δομών από τον εγκλεισμό, τον κοινωνικό αποκλεισμό, την επιτήρηση και το συνωστισμό.

Καταρχάς, ως κατάλληλοι για την ευρύτερη περιοχή χωροθέτησης των ενδιάμεσων κοινοτικών δομών, παύουν να θεωρούνται αγροτικές, απομονωμένες περιοχές, αποκομμένες από τη σύνθετη πραγματικότητα της πόλης, αλλά κεντρικά σημεία της, που θα εξασφαλίσουν την εμπλοκή των ασθενών στην κοινωνική ζωή. Άλλωστε, η αποϊδρυματοποίηση συνιστά μία «συνεχή διεργασία, που απαιτεί τη συμμετοχή ενός ευρύτερου φάσματος πρωταγωνιστών που ξεκινά από τους ίδιους τους ασθενείς και φτάνει μέχρι τους πολίτες ή τους κοινωνικούς, πολιτισμικούς και πολιτικούς φορείς» (Μπαϊρακτάρης, 2007:27). Με σκοπό λοιπόν την επαφή και την ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ αυτών και των ασθενών, επιδιώκεται η συσχέτιση των δομών ψυχικής υγείας με ήδη υπάρχοντες και νέους δημόσιους χώρους και χρήσεις. Ταυτόχρονα, ενθαρρύνεται η επέκταση αυτών στο εσωτερικό τους, με τη δημιουργία νέων προγραμμάτων και δραστηριοτήτων που εισάγουν στο κτήριο το σύνολο της κοινωνίας. Τα αυστηρά καθορισμένα, κλειστά όρια του ασύλου γίνονται ευμετάβλητα και πορώδη, με αποτέλεσμα αυτό να μετατρέπεται από ένα περιφραγμένο, ιδρυματικό χώρο, σε ένα ανοιχτό δημόσιο κτήριο. Ο ψυχίατρος Μ.Τζανάκης, θίγοντας το ζήτημα της ανάγκης τοποθέτησης του πάσχοντα στο δημόσιο βίο και χώρο, θεωρεί την ψυχική ασθένεια, έναν ευαίσθητο δείκτη καταγραφής των δυσλειτουργιών σε όλα τα επίπεδα της ατομικής και κοινωνικής ζωής, με το πάσχον υποκείμενο να τις βιώνει με το πιο τραγικό τρόπο, αλλά και ταυτόχρονα να τις αναδεικνύει. Κοινοποιεί στο δημόσιο χώρο τις κρυμμένες πτυχές και αλήθειες της συλλογικότητας, τους ανταγωνισμούς, τις κοινωνικές ανισότητες, τη βία του στιγματισμού. Βέβαια, ακόμη και στις περιπτώσεις που επιλέγεται η εσωστρέφεια έναντι της άμεσης αλληλεπίδρασης με το υπόλοιπο σύνολο, η κοινωνική συναναστροφή συνιστά προϋπόθεση και πραγματοποιείται σε εσωτερικευμένους κλειστούς και υπαίθριους κοινόχρηστους χώρους.

Μέσα από αφαιρετικές χειρονομίες, επιχειρείται η αποσύνδεση των μορφών από προϋπάρχοντες κώδικες και πρότυπα σχεδιασμού, που εφαρμόζονταν στο άσυλο. Πιο συγκεκριμένα, ως προς την οργάνωση και τη σύνθεση της κτηριακής δομής, οι

περισσότερες αρχιτεκτονικές επιλύσεις, ενταγμένες στην κλίμακα της ευρύτερης περιοχής χωροθέτησης, καταφεύγουν σε απλές φόρμες και καθαρά γεωμετρικά στερεά ή στη διάσπαση της αυτόνομης ιδρυματικής φιγούρας σε επιμέρους, κατά κύριο λόγο διαφανείς και ημιδιαφανείς, όγκους. Η χρήση των υλικών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην διαχείριση των ορίων, καθώς ανάλογα με τις ιδιότητές τους μπορούν να λειτουργήσουν ως φίλτρα ή σύνδεσμοι, επιτρέποντας την οπτική επαφή και ενισχύοντας το στοιχείο της συνήθειας στο υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Εναλλακτικά, σημαντικά πλεονεκτήματα παρουσιάζει η στέγασση των ενδιάμεσων δομών σε υφιστάμενα κελύφη, καθώς έχουν ήδη ενσωματωθεί οπτικά στην περιοχή, ενώ λόγω της προηγούμενης χρήσης τους δεν διαθέτουν ιδρυματικά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να ευνοείται η αποδοχή τους (Βαβύλη, 2003).

Η αναθεώρηση της σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου στο εσωτερικό των δομών ψυχικής υγείας, με την αποπαθητικοποίηση και τη δραστηριοποίηση του πάσχοντα σε όλα τα επίπεδα, οδήγησε στον σχεδιασμό του χώρου, που δεν εξαναγκάζει σε μία προκαθορισμένη χρήση και δεν μετατρέπει κάθε οργανισμό σε ένα κανονικοποιημένο σώμα, αλλά προκύπτει βάσει των αναγκών και των ελάχιστων κινήσεων του συγκεκριμένου χρήστη. Το επίκεντρο μεταφέρεται από την ορθολογική οργάνωση και παράθεση λειτουργικών χώρων, στην αλληλοδιείσδυση των λειτουργιών και στην πολλαπλότητα των χρήσεων. Αυτές επιτυγχάνονται με τη δημιουργία ενδιάμεσων, δηλαδή όχι λειτουργικά προσδιορισμένων, χώρων, στους οποίους συνδέονται και συνυπάρχουν οι αντίθετοι όροι των παραδοσιακών διπόλων (δημόσιο-ιδιωτικό, μέσα-έξω κ.α.). Μπορούν επίσης, να λειτουργήσουν ως χώροι συνάντησης και επικοινωνίας, καθώς η πλειονότητα των ασθενών, λόγω της μακροχρόνιας παραμονής τους σε ψυχιατρεία ή νοσοκομεία, έχει συνηθίσει ή προτιμά να ζει με άλλους. Ωστόσο, η κατάκτηση της ανεξαρτησίας και της αυτονομίας τους, απαιτεί και ιδιωτικούς χώρους, οι οποίοι να παρέχουν τη δυνατότητα για προσωπική έκφραση και απομόνωση.

Τέλος, η διαχείριση του φωτός, η εισαγωγή του στοιχείου της φύσης στο εσωτερικό τεχνητό περιβάλλον, η εκφραστική χρήση των υλικών, οι χειρισμοί της μικρής κλίμακας αποτελούν σημαντικές παραμέτρους σχεδιασμού, ικανές να επιτείνουν την χωρική οικειοποίηση. Οι σχέσεις φωτός-σκιάς, πλήρους-κενού και ο ρυθμός του τελικού αρχιτεκτονικού αποτελέσματος, μπορούν να δημιουργήσουν αφενός μία αίσθηση εξαύλωσης της βαριάς μάζας, με την οποία έχουν παραδοσιακά συνδεθεί οι ιδρυματικές εγκαταστάσεις, αφετέρου ατμοσφαιρικούς χώρους, αντιληπτούς μέσω των αισθήσεων, εξασφαλίζοντας για τους χρήστες μία ξεχωριστή βιωματική, χωρική εμπειρία.

Παρακάτω παρουσιάζονται παραδείγματα εναλλακτικών δομών ψυχικής υγείας, αλλά και άλλων τύπων ιδρυματικών χώρων, οι οποίοι εντάσσονται στο πλαίσιο της γενικότερης κίνησης της αποϊδρυματοποίησης. Η αρχιτεκτονική αντιμετώπιση των εν λόγω κτηρίων δε συνίσταται στη διευθέτηση ενός λειτουργικού προγράμματος ή στη διεκπεραίωση του σχεδιασμού μιας αυτόνομης, αυτοαναφορικής μορφής, αλλά δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάδειξη και την ενσωμάτωση του διαφορετικού στους κοινωνικούς σχηματισμούς, ενώ παρέχει ταυτότητα στην εμπειρία του συγκεκριμένου χρήστη.

Δ4 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

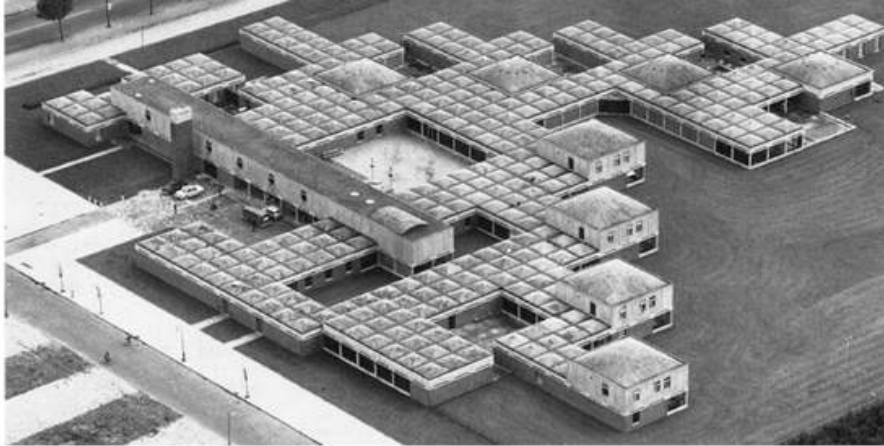
Δ.4.1 Ορφανοτροφείο

Aldo Van Eyck
Άμστερνταμ, 1960

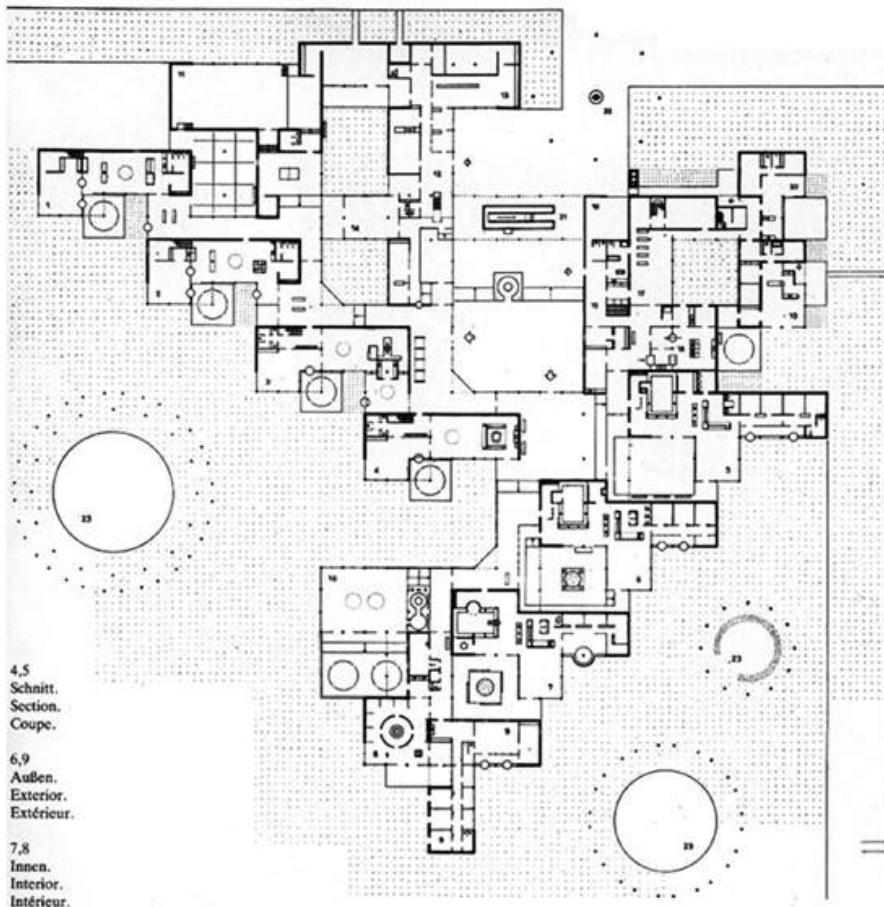
Το συγκεκριμένο κτήριο αποτελεί έργο του Ολλανδού αρχιτέκτονα Aldo Van Eyck και κατασκευάστηκε στα περίχωρα του Άμστερνταμ το 1960. Η συνολική αντιμετώπιση του κτηρίου προέκυψε μέσα από το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που ανέπτυξε ο Van Eyck, ως μέλος της αρχιτεκτονικής ομάδας του Team X. Η συγκεκριμένη ομάδα ενώ συμμερίζεται τις γενικές αρχές του μοντερνισμού, ασκεί έντονη κριτική στην προσκόλλησή του στον φονξιοναλισμό και στην απλουστευμένη αντιμετώπιση του σχεδιασμού της πόλης μέσω του zoning, παροτρύνοντας στην αναζήτηση μιας αρχιτεκτονικής, ικανής να ανταποκριθεί στις συγκεκριμένες συγκινησιακές ανάγκες του ανθρώπου. Με αυτό τον στόχο, στρέφονται στα αρχέτυπα του παρελθόντος, ανακτώντας την ανθρώπινη, την πολιτισμική και συμβολική διάσταση των αρχιτεκτονικών πρωταρχικών μορφών, προσπαθώντας να ανασύρουν εκείνο που είναι κοινό σε ό,τι έχει κατασκευάσει και κατοικήσει ο άνθρωπος. Λαμβάνοντας υπόψη τη συμπεριφορά και τις ανάγκες των επιμέρους κοινωνικών ομάδων, υποκαθιστούν τον φονξιοναλιστικό χώρο του μοντέρνου κινήματος με έρευνες για τον «ενδιάμεσο» χώρο, τους χώρους μετάβασης και άρθρωσης ανάμεσα σε στοιχειώδεις δομές (Montaner, 2014, Χατζησάββα, 2009).

Ο Van Eyck, εξ αρχής, απορρίπτει την καταφυγή σε τυποποιημένες σχεδιαστικές λύσεις, που αντιμετώπιζαν τον συγκεκριμένο κτηριακό τύπο σαν ένα κλειστό, αυστηρά οριοθετημένο ίδρυμα, όπως συνέβαινε στα κτήρια εκπαίδευσης, υγείας κ.λπ. Αντίθετα, στην οπτική του, πρόκειται για τον σχεδιασμό μίας κατοικίας για παιδιά, ο οποίος ισοδυναμεί με τον αντίστοιχο μιας μικρής αυτόνομης πόλης (Van Eyck, 1962). Στον αστικό σχεδιασμό, υποστήριξε τη σημασία των σχέσεων μεταξύ των διαφορετικών αστικών λειτουργιών και την ενοποίησή τους μέσω του δρόμου, ως κριτική στην απομονωτική αντίληψη του μοντερνισμού ανάμεσα στην αρχιτεκτονική και το αστικό περιβάλλον. Αντίστοιχα, στο σχεδιασμό του ορφανοτροφείου, πρόθεσή του είναι η εισαγωγή της πολυπλοκότητας της πόλης, οργανωμένης όμως σε κάρναβο, με τη σαφήνιά του να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την προστασία. Πρόκειται για την έννοια της «λαβυρινθώδους καθαρότητας», την ενοποιητική αντίληψη με την οποία ο ολλανδικός στρουκτουραλισμός είχε την ελπίδα ότι θα μπορούσε να υπερβεί το οργανωμένο, αλλά μη κατοικήσιμο χάος της λειτουργικής πόλης... και να ανταποκριθεί με μεγαλύτερη συνέπεια στην ανάγκη για ταυτότητα (Frampton, 2009:265, 247). Στο ορφανοτροφείο εφαρμόζει αυτή την ιδέα, μέσω της αρθρωμένης διαδοχής θολωτών μονάδων ως ενδιάμεσων μεταβατικών χώρων.

Πιο συγκεκριμένα, η κτηριακή μάζα οργανώνεται στη βάση ενός ορθοκανονικού καννάβου, μέσω της επανάληψης μιας στοιχειώδους θολωτής δομής 3.36x3.36 μ. Οι συγκεκριμένες διαστάσεις προέκυψαν από τις αντίστοιχες ενός υπνωδωματίου προσαρμοσμένου στις ανάγκες του παιδιού, ενώ η θολωτή στέγη παραπέμπει στην αρχετυπική ιδέα της στέγασσης (Montaner, 2014). Οι δομές αυτές οργανώθηκαν σε δύο ευρύτερες ενότητες, σύμφωνα με τις δύο βασικές ηλικιακές κατηγορίες του ορφανοτροφείου.

Εικ.31_ Το ορφανοτροφείο

Εικ.32_ Κάτοψη ισογείου

Καθεμία συντίθεται από τους χώρους των υπνοδωματίων και τους υπαίθριους δημόσιους χώρους, ενώ ιδιαίτερη σημασία δόθηκε σε αυτόν που μεσολαβεί μεταξύ τους. Ο Van Eyck, διαφωνώντας με την επιταγή της χωρικής συνέχειας του μοντέρνου κινήματος, αρθρώνει τον κλειστό και τον ανοιχτό χώρο μέσω του «ενδιάμεσου», ενός τρίτου κόσμου, ικανού να συμφιλιώσει τα αντιθετικά ζεύγη χωρικών και κοινωνικών εννοιών, όπως το μέσα-έξω, δημόσιο-ιδιωτικό, επιμέρους-σύνολο, ατομικό-συλλογικό, μόνιμο-μεταβαλλόμενο, ενθαρρύνοντας την προσωπική οικειοποίηση του χώρου από το χρήστη.

Με εξαίρεση ένα μικρό αριθμό δομών που αναπτύσσονται και στο δεύτερο όροφο, η οργάνωση του κτηρίου πραγματοποιείται στο επίπεδο του ισογείου, με σκοπό την ενθάρρυνση της επικοινωνίας των παιδιών με το εξωτερικό περιβάλλον. Βασικός χώρος κίνησης στο εσωτερικό αποτελεί ο ενδιάμεσος, ο οποίος επιτρέπει πολλαπλές διαδρομές και μεταβάσεις στους επιμέρους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους, χωρίς όμως να ταυτίζεται με συγκεκριμένους ευθύγραμμους άξονες. Όσον αφορά στο σχεδιασμό τόσο του εσωτερικού όσο και του εξωτερικού χώρου, δόθηκε έμφαση στην αμεσότητα της έκφρασης και της σωματικής εμπειρίας. Απλές αρχετυπικές φόρμες (αψίδα, θόλος, κολώνα) και κατασκευές, στην κλίμακα του παιδιού, συνθέτουν ένα ουδέτερο περιβάλλον, που καθιστά δυνατή την προσωπική ερμηνεία και την εσωτερική αναζήτηση.

Εικ.33-37_ Απόψεις του εσωτερικού
και εξωτερικού χώρου του
ορφανοτροφείου

Δ4 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

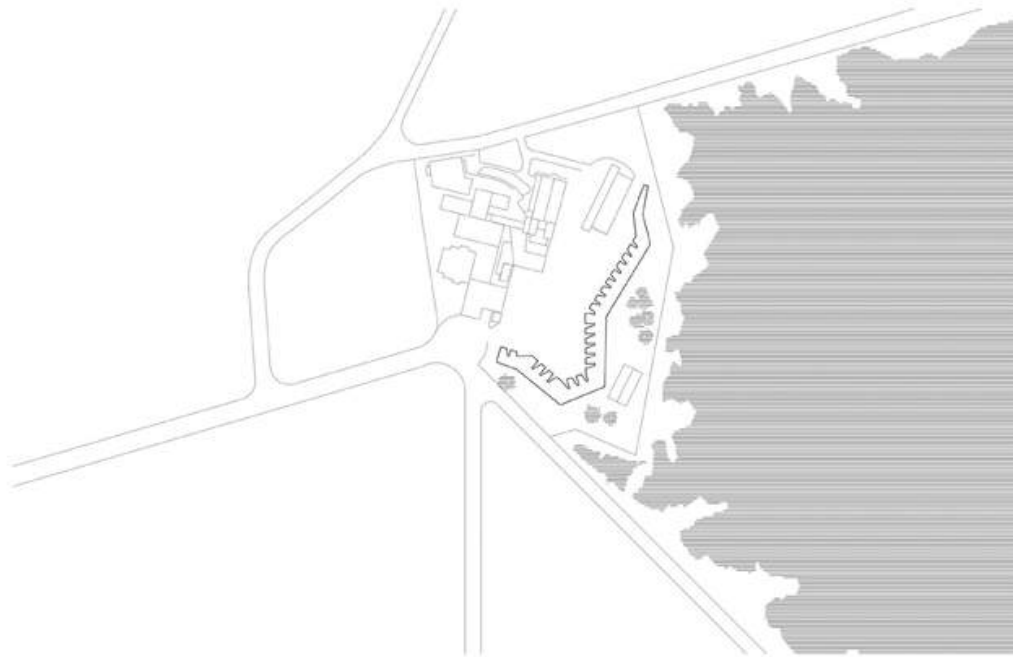
Δ.4.2 Γηροκομείο

F.&M. Aires Mateus
Alcacer do Sal, Πορτογαλία, 2010

Το συγκεκριμένο γηροκομείο αποτελεί έργο των Πορτογάλων αρχιτεκτόνων Aires Mateus και ολοκληρώθηκε το 2010 στο Alcacer do Sal, ένα μικρό ιστορικό μεσαιωνικό οικισμό στα νοτιοανατολικά της Λισαβόνας. Ταυτόχρονα, στα πλαίσια μίας συνολικής επέμβασης στην ευρύτερη περιοχή χωροθέτησής του, ζητούμενο του σχεδιασμού αποτελούσε η ανάκτηση της ισορροπίας μεταξύ του δομημένου και του αδόμητου χώρου της, μέσω της κατεδάφισης ορισμένων κελυφών και της διαμόρφωσης νέων υπαίθριων δημόσιων χώρων. Προχωρώντας σε μία προσεκτική ανάγνωση της ζωής αυτού του συγκεκριμένου είδους κοινότητας οι αρχιτέκτονες θέτουν υπό αμφισβήτηση το υπάρχον μοντέλο του συμβατικού οίκου ευγηρίας, με σκοπό το σχεδιασμό ενός, που να απευθύνεται όχι μόνο σε υπερήλικες που χρήζουν νοσοκομειακής περίθαλψης, αλλά σε οποιονδήποτε κάτοικο τρίτης ηλικίας επιζητά να επανακτήσει τον κοινωνικό του ρόλο. Από την αρχιτεκτονική ομάδα αντιμετωπίζεται σαν «ένα πρόγραμμα που κινείται μεταξύ ξενοδοχείου και νοσοκομείου», θέτοντας ως βασική της επιδίωξη την διαχείριση του διπόλου δημόσιο/ιδιωτικό, δηλαδή την ανταπόκριση στις ανάγκες της κοινωνικής ζωής αλλά και της απομόνωσης (Carvalho, 2010, Aires Mateus, 2010).

Την τελική συνθετική πρόταση συνιστά μία «γραμμική, λευκή μονοκοντυλιά», εκφράζοντας τη λιτή, λακωνική γραφή των αρχιτεκτόνων. Ειδικότερα, πρόκειται για έναν γραμμικό, επιμήκη όγκο, τοποθετημένο στα νοτιοανατολικά της περιοχής μελέτης, ο οποίος, βάσει της τοπογραφίας του εδάφους «ελίσσεται», με τρόπο ώστε να οριοθετηθεί μία κοινόχρηστη αυλή, να διατηρήσει την ήδη υπάρχουσα φύτευση και να ορίσει νέους υπαίθριους χώρους μικρότερης κλίμακας, ως σημεία συσχέτισης με τις γειτονικές εγκαταστάσεις υγείας. Παρά το μέγεθος του, εκμεταλλευόμενος την υψομετρική διαφορά, ο κτηριακός όγκος κατορθώνει να ενταχθεί ήπια στο τοπίο, μέσω της ενσωμάτωσης τμήματος του στη γεωμορφολογία του εδάφους, εκπληρώνοντας την πρόθεση των αρχιτεκτόνων για την χάραξη ενός νέου, οριοθετημένου μονοπατιού.

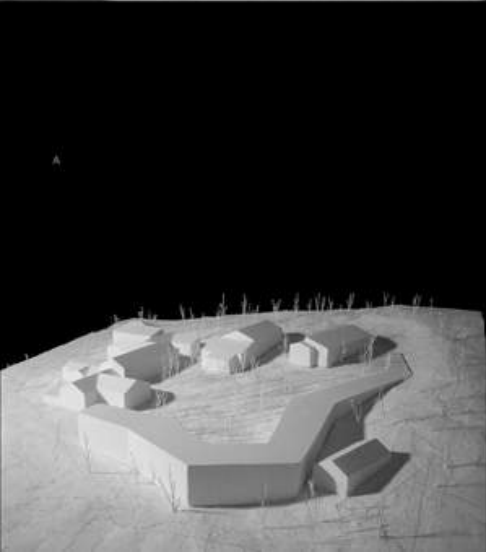
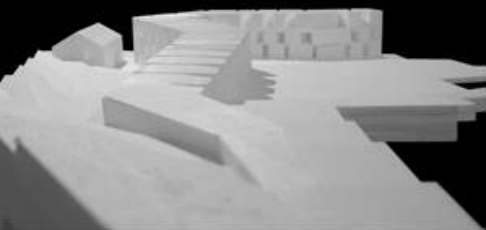
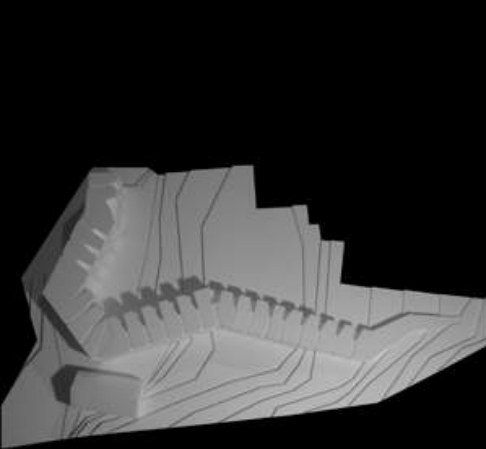
Από τον αρχικό όγκο αφαιρούνται επιμέρους τμήματα, τα οποία αντιστοιχούν στους υπαίθριους χώρους του κτηρίου. Ο ογκοπλαστικός αυτός χειρισμός αποτυπώνεται με διαφορετικό τρόπο στην όψη και στην κάτοψη του κτηρίου. Στην πρώτη περίπτωση, την όψη διαμορφώνει ένας ορθοκανονικός κήρυκος, αποτελούμενος από μια ανομοιόμορφη αλληλοδιαδοχή πλήρων-κενών, που αντιστοιχούν στην μονάδα του υπνωδωματίου και ιδιωτικό υπαίθριο χώρο του. Αυτή η ρυθμική εναλλαγή ανάμεσα στο πλήρες και στο κενό, στο λευκό και στο μαύρο της σκιάς, στο κλειστό και στο ανοιχτό κατορθώνει να διασπάσει τον αρχικό μονολιθικό όγκο. Αντίθετα, η αλληλουχία αυτή εγγράφεται σαν μία «οδοντωτή», συνεχής γραμμή στην κάτοψη, με τους υπαίθριους χώρους να σχηματίζονται σαν σφηνοειδή κενά, καθώς τα ανοίγματα κάθε ιδιωτικής μονάδας τοποθετούνται λοξά, με σκοπό αφενός τη στροφή προς τη θέα του οικισμού και της κοινόχρηστης αυλής, αφετέρου την προστασία

Εικ.38_Τοπογραφικό σχέδιο

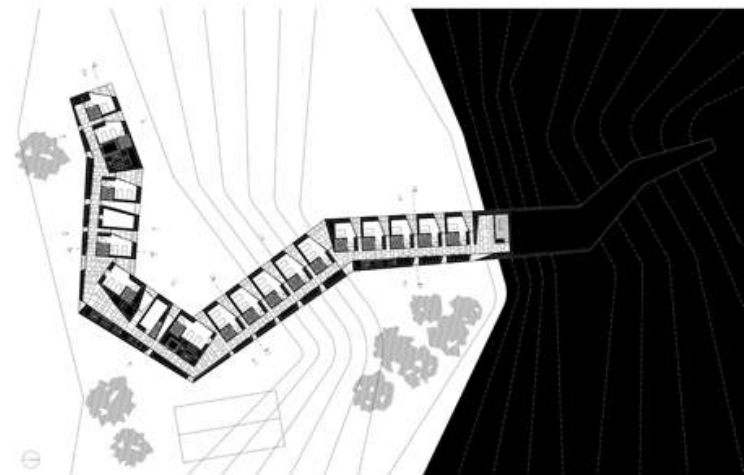
Εικ.39_Γηροκομείο στο Alcacer do Sal

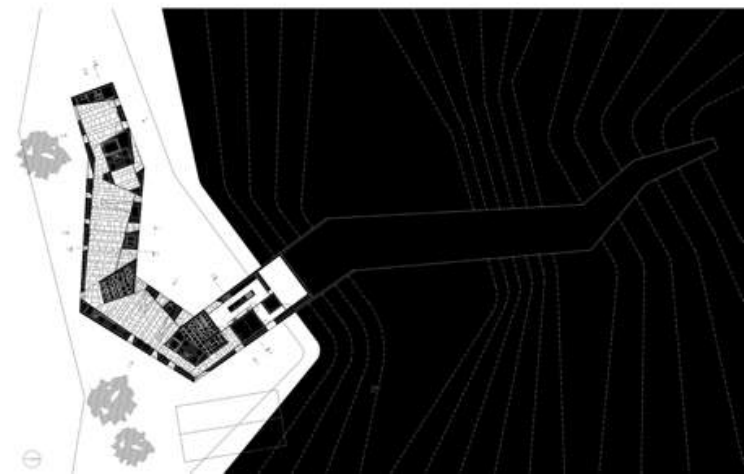
ΚΑΤΩΦΗ 2^η ΕΠΙΠΕΔΟΥ

ΚΑΤΩΦΗ 1^η ΕΠΙΠΕΔΟΥ

ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

από τον ήλιο.

Οι λειτουργίες του γηροκομείου οργανώνονται σε τρία επίπεδα, με τις κοινόχρηστες (την τραπεζαρία, το καθιστικό, έναν χώρο συναντήσεων-ομαδικών δραστηριοτήτων και ένα μικρό ιατρικό κέντρο) να τοποθετούνται στο ισόγειο και τα δωμάτια στους ορόφους. Στα τελευταία, η πρόσβαση πραγματοποιείται άμεσα, μέσω ενός συνεχούς γραμμικού άξονα κίνησης που ακολουθεί την γεωμετρία του κτηριακού όγκου. Οι αρχιτέκτονες δικαιολογούν αυτή «την οικονομία κινήσεων» στο εσωτερικό του γηροκομείου, με την δυσκολία των, μεγάλης ηλικίας, χρηστών, διάνυσης μεγάλων αποστάσεων και την ανάγκη τους για άμεση μετακίνηση στους χώρους. Στον σχεδιασμό του εσωτερικού, οι αρχιτέκτονες επιμένουν συνειδητά σε μία λευκή απλότητα, προωθώντας την προσωπική ερμηνεία του χώρου από τους χρήστες. Πεποίθησή τους είναι πως «η κίνηση και η ζωή των ίδιων των χρηστών θα μεταλλάξουν τον αδρανή τόπο, ενώ τα ενδιαφέροντα και οι επιθυμίες τους θα εμπλουτίσουν τον κενό χώρο και θα τον μετατρέψουν σε ένα ολοζώντανο περιβάλλον». Η οριακή αυτή απόφαση μεταξύ υποβάθρου οικειοποίησης και έλλειψης σημείων αναφοράς και προσανατολισμού για ηλικιωμένους μένει να κριθεί.

Στον υπαίθριο χώρο του γηροκομείου, διαμορφώθηκαν επιμέρους χώροι κίνησης και στάσης, ενώ οι ήδη υπάρχουσες φυτεύσεις συμπληρώθηκαν με νέες. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρουν παρουσιάζει η ενσωμάτωση στον σχεδιασμό του εξωτερικού χώρου, καλλιεργήσιμων εκτάσεων, προσφέροντας έναν τρόπο απασχόλησης στους χρήστες, η πλειοψηφία των οποίων αποτελείται από πρώην γεωργούς.

Εικ.41-43_ Απόψεις του εξωτερικού χώρου

Εικ.44-46_ Η διαμόρφωση του εσωτερικού

Δ4 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

Δ.4.3 Βιβλιοθήκη και κέντρο ημέρας ηλικιωμένων

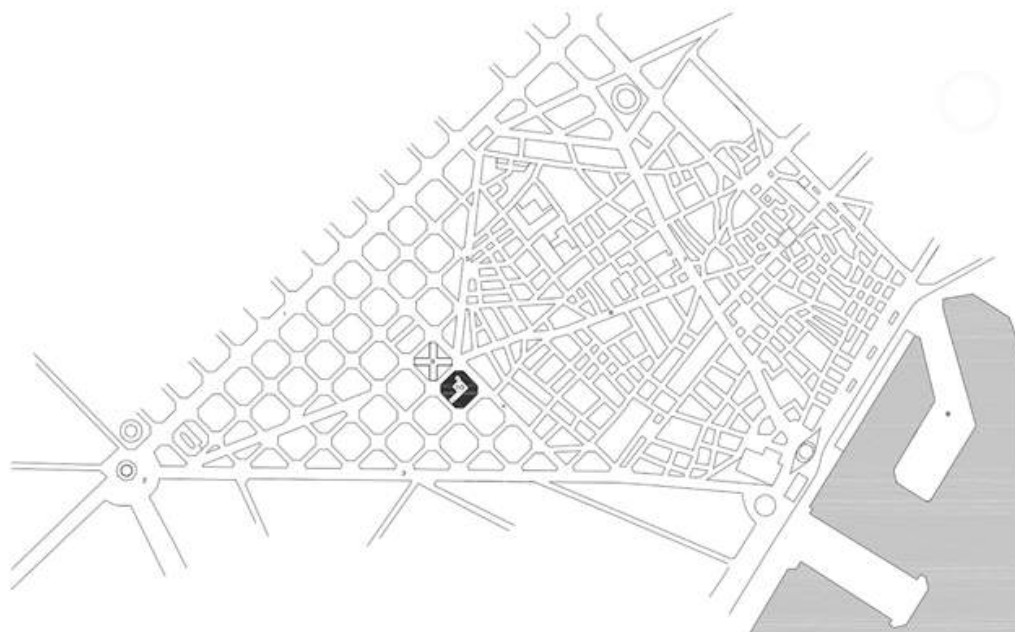
RCR
Βαρκελώνη, 2007

Η επέμβαση αυτή δεν εμπίπτει άμεσα σε κάποια ιδρυματική τυπολογία, ωστόσο εκκινεί από μία απόπειρα βελτίωσης της ζωής μίας συγκεκριμένη κοινωνικής ομάδας, των ηλικιωμένων, μέσω της αστικής ένταξης και της συνύπαρξης διαφορετικών δημόσιων λειτουργιών. Αποτελεί το πρώτο βραβείο αρχιτεκτονικού διαγωνισμού, ο οποίος ανακηρύχθηκε στα πλαίσια της προσπάθειας ενεργοποίησης του εσωτερικού ακάλυπτου χώρου των οικοδομικών τετραγώνων στην πρώην βιομηχανική περιοχή Cerda, της Βαρκελώνης. Ζητούμενο του διαγωνισμού ήταν, στον υπολειμματικό χώρο συγκεκριμένου τετραγώνου, ο σχεδιασμός ενός εσωτερικευμένου δημόσιου θύλακα και η ενσωμάτωση ενός κτηριολογικού προγράμματος, αποτελούμενου από μία δημόσια βιβλιοθήκη και ένα κέντρο ημέρας για ηλικιωμένους. Η επιλογή του συγκεκριμένου προγράμματος δεν ήταν τυχαία και στόχευε στην επίλυση προβλημάτων που αφορούσαν τόσο το συγκεκριμένο τόπο όσο και γενικότερα την σύγχρονη κοινωνία. Το κτήριο της βιβλιοθήκης με τον κοινόχρηστο υπαίθριο χώρο λειτουργούν σαν ένα σημείο αναφοράς και συνάντησης για την περιοχή, ενώ ο συνδυασμός τους με μία χρήση, κατά κανόνα ιδρυματικού χαρακτήρα, δρα ανασταλτικά στην απομόνωση και τον αποκλεισμό των ηλικιωμένων, ευνοώντας την αλληλεπίδρασή τους με διαφορετικές κοινωνικές και ηλικιακές ομάδες και οδηγώντας κατ' επέκταση στην ανάκτηση της κοινωνικής τους ταυτότητας.

Αναταποκρινόμενη στις δύο παραπάνω ανάγκες, η τελική αρχιτεκτονική πρόταση συντίθεται από την άρθρωση δύο, απλών γεωμετρικά, κτηριακών δομών, της βιβλιοθήκης και του κέντρου ημέρας, που μαζί με την ψηλή, πυκνή φύτευση, οργανώνονται περιμετρικά του υπαίθριου κοινόχρηστου χώρου. Η πρώτη λειτουργεί σαν «κτήριο- είσοδος», επιτρέποντας την μετάβαση από τη δημόσια σφαίρα στον εσωτερικό χώρο του τετραγώνου, ενώ η δεύτερη τον οριοθετεί. Η περιμετρική οργάνωση του κτηριακού οργανισμού, τον μετατρέπει σε ένα σύνδεσμο μεταξύ των διαφορετικών χωρικών καταστάσεων, σε έναν οργανωμένο δημόσιο θύλακα, που εκθέτει τη δράση, καθοδηγεί τις θεάσεις και τις κινήσεις, διαμορφώνοντας τρόπους αντίληψης του χώρου, προσέγγισης και κατανόησης του διαφορετικού, καθώς και δημόσιας έκφρασης του προσωπικού.

Πιο συγκεκριμένα, ο τετραώροφος όγκος της βιβλιοθήκης, ένα ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο, συσχετισμένο με την κλίμακα της ευρύτερης περιοχής, τοποθετείται σε άμεση επαφή με τον δρόμο, συμπληρώνοντας το μέτωπο του οικοδομικού τετραγώνου. Στο επίπεδο του ισόγειου, τμήμα της κτηριακής μάζας αφαιρείται, με αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας στοάς, ενός ενδιάμεσου, μεταβατικού τόπου και χρόνου, που συνδέει τις διαφορετικές καταστάσεις, τόσο οπτικά όσο και χωρικά.

Το ισόγειο κτήριο του κέντρου ημέρας συντίθεται από τη συνάρθρωση ενός γραμμικού, επιμήκους όγκου, ο οποίος αποτελεί προέκταση τμήματος της βιβλιοθήκης, και ενός αντίστοιχου κυβικού, μεγαλύτερου ύψους. Η τελική ογκοπλασία της κτηριακής δομής

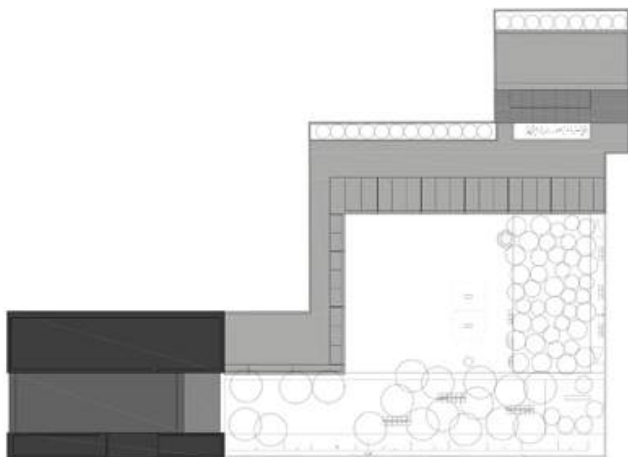
Εικ.47_Τοπογραφικό σχέδιο

SITUACION 0 30m

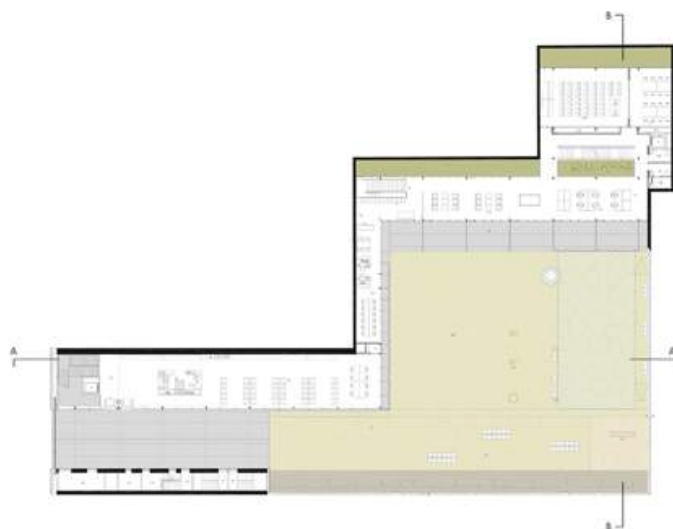
Εικ.48_Άποψη από την εσωτερική αυλή

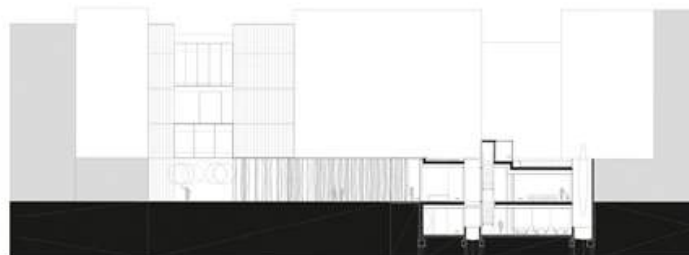
ΚΑΤΩΦΗ ΔΩΜΑΤΩΝ

TOMH AA

ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

TOMH BB

διαμορφώνει το βορειοδυτικό όριο της περιοχής επέμβασης, ενώ οριοθετεί στο κέντρο της τον κοινόχρηστο υπαίθριο χώρο. Μεταξύ του τελευταίου και του κέντρου ημέρας, μεσολαβεί ένας ημιυπαίθριος χώρος, που λειτουργεί ως περιοχή μετάβασης από το δημόσιο στο ιδιωτικό, από το μέσα στο έξω. Στην πρόσοψή του τοποθετούνται κάθετα μεταλλικά στοιχεία (palisades) σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, τα οποία, μέσα από την αλληλουχία πλήρους-κενού, λειτουργούν για το κτήριο αφενός σαν ένα διάτρητο, ηχητικό και οπτικό φράγμα, αφετέρου φιλτράρουν το εισερχόμενο φως και τον αέρα. Στη διαμόρφωση του εσωτερικού οι αρχιτέκτονες αποφεύγουν τον κατακερματισμό του σε επιμέρους κλειστά δωμάτια, καταφεύγοντας στον σχεδιασμό του ως ενιαίου χώρου, που περιλαμβάνει καθιστικούς χώρους και αντίστοιχους μελέτης, ένα μικρό καφέ και μία αίθουσα προβολών. Ταυτόχρονα, με την ενσωμάτωση γραμμικών αίθριων, η φύση εισχωρεί στο τεχνητό περιβάλλον, δημιουργώντας ατμοσφαιρικές επιδράσεις στον χώρο αλλά και μία αίσθηση εξαύλωσης του βάρους της μάζας του κτηρίου. Αυτές οι διαρκείς εναλλαγές ανάμεσα στο κλειστό και το ανοιχτό, στο φως και τη σκιά, το φυσικό και το τεχνητό, σε συνδυασμό με την διαχείριση των υλικών και της μικρής κλίμακας, καταφέρνουν να δημιουργήσουν έναν ρυθμό όρασης και αφής, καθιστώντας την εμπειρία των χρηστών του κέντρου ημέρας, μία βιωματική χωρική εμπειρία.

Εικ.50,51_ Κατώφλια

Εικ.52,53_ Το εσωτερικό του κέντρου
ημέρας

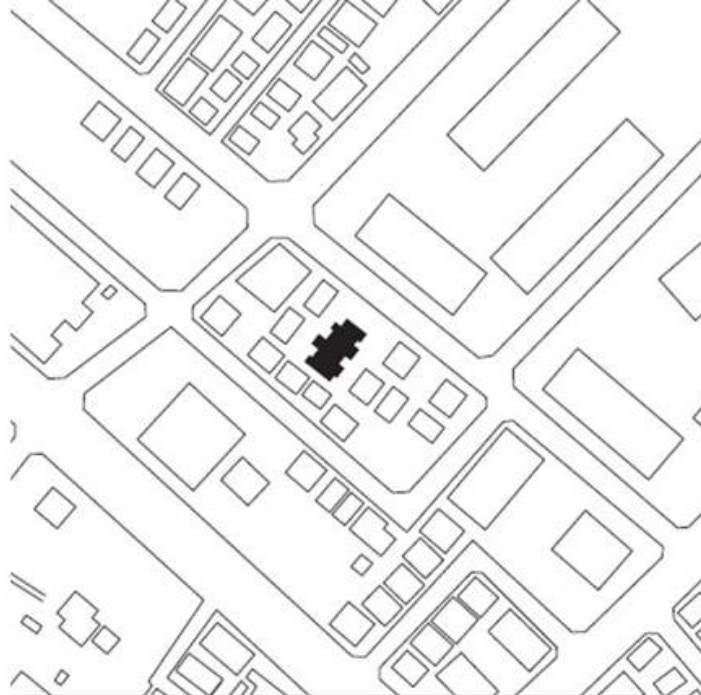
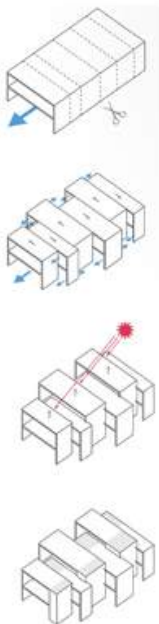
Δ.5.1 Κέντρο Ψυχικής Υγείας Sowa Unit

Kensuke Watanabe Architecture Studio
Τόκυο, 2010

Πρόκειται για ένα Κέντρο Ημέρας Ψυχικής Υγείας, το οποίο ολοκληρώθηκε το 2010, στα προάστια του Τόκυο της Ιαπωνίας. Απευθύνεται σε ψυχικά ασθενείς, οι οποίοι χρήζουν περιορισμένης ψυχιατρικής παρακολούθησης και στοχεύουν στην επανένταξή τους στην κοινωνική ζωή. Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα δύο είναι η προσεγγίσεις για τον σχεδιασμό δομών ψυχικής υγείας: η πρώτη αφορά στην δημιουργία ενός εσωστρεφούς, προστατευμένου θύλακα, ενώ η δεύτερη προσβλέπει στην ενθάρρυνσή τους για κοινωνική συναναστροφή και συνύπαρξη. Ο ίδιος, θεωρώντας τη δεύτερη, ως κατάλληλη και θεραπευτική, θέτει ως βασική προτεραιότητα τον σχεδιασμό ενός ανοιχτού περιβάλλοντος, απαλλαγμένου από τα ιδρυματικά χαρακτηριστικά και ικανού για την χωρική και οπτική σύνδεση των ασθενών με την υπόλοιπη κοινότητα.

Η τελική αρχιτεκτονική πρόταση αποτελείται από την ολίσθηση έξι παράλληλων μπαρών, διαφορετικών διαστάσεων και εναλλάξ ίδιου ύψους. Η επανάληψη μιας συγκεκριμένης δομής και η ρυθμική εναλλαγή στα ύψη, διασπούν την παραδοσιακή, αυτόνομη, ιδρυματική χωρική τυπολογία ενώ δημιουργούν συσχετίσεις με την κλίμακα των κατοικιών της ευρύτερης περιοχής. Η κίνηση των γραμμικών όγκων διαμορφώνεται βάσει της επιθυμητής οπτικής και χωρικής συσχέτισης μεταξύ των επιμέρους χώρων, ενώ δημιουργεί υπαίθριους χώρους μικρότερης κλίμακας, μέσω των οποίων είναι δυνατή η προσπέλαση από τον έναν όγκο στον άλλο. Σε αντίθεση με τους συμπαγείς τοίχους των πλαϊνών όψεων, που δημιουργούν ένα ισχυρό όριο σε σχέση με τις κατοικίες, οι άλλες δύο όψεις των γραμμικών όγκων είναι εξ ολοκλήρου γυάλινες. Οι γυάλινοι εξωτερικοί τοίχοι του κέντρου ημέρας καθιστούν ευμετάβλητα τα όριά του σε σχέση με το δημόσιο χώρο, εξασφαλίζοντας αμοιβαίες οπτικέςφυγές και ενισχύοντας την επικοινωνία τους. Ταυτόχρονα, μέσω της διαρκούς οπτικής επαφής ο αρχιτέκτονας προσπαθεί, αφενός να αναδείξει την νέα ορατή ταυτότητα των δομών ψυχικής υγείας, αφετέρου να εντάξει το στοιχείο της οικείας συνήθειας στους κατοίκους της περιοχής, έναντι της αίσθησης του ανοίκειου που προκαλούσαν τα αυστηρά, κλειστά όρια του ασύλου.

Η διάρθρωση του εσωτερικού δεν προέκυψε από την ιεράρχηση λειτουργιών και κινήσεων. Για την οργάνωσή του, ο αρχιτέκτονας, βασιζόμενος στη συνολική συνθετική αντιμετώπιση, χρησιμοποίησε τις διαδικασίες της επανάληψης και της παράθεσης. Πιο συγκεκριμένα, ο χώρος που ορίζει κάθε μπάρα χωρίζεται εγκάρσια σε μικρότερους, με αποτέλεσμα τον κατακερματισμό του εσωτερικού χώρου σε κλειστά δωμάτια, με προτεινόμενες λειτουργίες. Μεταξύ τους οριοθετούνται με κατακόρυφα συμπαγή στοιχεία, αφήνοντας μόνο τα απαραίτητα ανοίγματα για τη διέλευση από τον ένα χώρο στον άλλο. Κατά συνέπεια, δε διαμορφώνονται δρομικοί άξονες για την κυκλοφορία και τη διανομή στους επιμέρους χώρους, όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιπτώσεις νοσοκομείων ή άλλων ιδρυμάτων. Αντίθετα, η κίνηση ταυτίζεται με τη μετάβαση από τον ένα χώρο στον άλλο, με πρόθεση να προσομοιάζει περισσότερο με την αντίστοιχη στο εσωτερικό μίας κατοικίας.

Εικ.54_ Διαγράμματα ιδέας

Εικ.55_ Τοπογραφικό σχέδιο

Εικ.55_ Sowa Unit

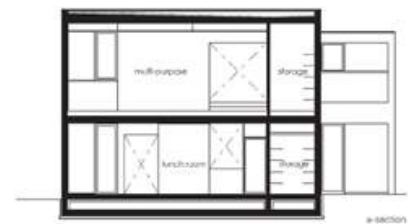
ΚΑΤΩΦΗ ΟΡΟΦΟΥ

ΤΟΜΗ ΑΑ

ΚΑΤΩΦΗ ΓΕΩΓΕΙΟΥ

ΤΟΜΗ ΒΒ

Το λειτουργικό πρόγραμμα του κτηρίου οργανώθηκε σε δύο επίπεδα και είναι διαιρεμένο σε τρεις ενότητες: τους κοινόχρηστους χώρους (καφέ, εστιατόριο, καθιστικούς χώρους, χώροι ψυχοθεραπείας), τους ιδιωτικούς χώρους του προσωπικού και τους αντίστοιχους βοηθητικούς(αποθήκες, τουαλέτες, κλιμακοστάσια). Οι κοινόχρηστες λειτουργίες τοποθετήθηκαν τόσο στο ισόγειο όσο και στον όροφο, βάσει του επιθυμητού βαθμού ορατότητας/επικοινωνίας με το δημόσιο χώρο της κοινότητας ή απομόνωσης από αυτόν. Τα γραφεία του προσωπικού καταλαμβάνουν το νότιο τμήμα του ορόφου, με σκοπό την απόλυτη ιδιωτικότητα και την αυτονομία τους, ενώ οι κλειστοί βοηθητικοί χώροι μεσολαβούν ως κλειστά όρια μεταξύ των κύριων λειτουργιών.

Τέλος, οι επιλογές για το σχεδιασμό του εσωτερικού, όπως η χρήση των υλικών και ο σχεδιασμός του εσωτερικού εξοπλισμού, διαμόρφωσαν ένα ουδέτερο περιβάλλον, ικανό για προσαρμογή στις διαφορετικές δράσεις και τις σχέσεις μεταξύ των χρηστών. Με αυτόν τον τρόπο, ενισχύονται η μη-ιεραρχία και η απροσδιοριστία του χώρου, ο οποίος παραμένει ανοιχτός στην προσωπική αυτενέργεια και μετάφραση του χρήστη.

Εικ.57,58,59_ Διαμόρφωση του εσωτερικού

Δ.5.2 INTRAS Center for the mentally disabled

Amas4arquitectura
Ζαμόρα, Ισπανία, 2009

Το συγκεκριμένο Κέντρο Ημέρας βρίσκεται, στην πόλη Ζαμόρα της Ισπανίας, χωροθετημένο σε ένα περιβάλλον αποτελούμενο κυρίως από κατοικίες. Σε αυτό, τμήμα του προσωπικού αποτελείται από τους ίδιους τους ψυχικά πάσχοντες, ικανοποιώντας τις ανάγκες τους για απασχόληση και ανεξαρτησία. Πέρα από την δομή ψυχικής υγείας, ένα ακόμη ζητούμενο του προγράμματος ήταν η συσχέτισή της με τη δημόσια χρήση μιας αθλητικής εγκατάστασης, προκειμένου να αποτελέσει αφορμή για τη συνάντηση και την εμπλοκή των ασθενών με την υπόλοιπη κοινότητα. Ενδιαφέρον σε αυτό το παράδειγμα παρουσιάζουν τόσο η γειτνίασή του με έναν ήδη υπάρχων δημόσιο θύλακα, μία παιδική χαρά, όσο και ο τρόπος με τον οποίο το κτήριο οργανώνει τη δομή του οικοδομικού τετραγώνου, ορίζοντας στο αχανές αδόμητο τμήμα του, ιεραρχημένους δημόσιους χώρους και συνδέσεις με το υπόλοιπο σύστημα της πόλης. Με αυτόν τον τρόπο, η αρχιτεκτονική ομάδα επιδιώκει την μέγιστη δυνατή ενσωμάτωση των ασθενών στην κοινωνική ζωή, αλλά και την χωρική οικειοποίησή τους.

Όσον αφορά πιο αναλυτικά στα αστικά χαρακτηριστικά του, ο κτηριακός όγκος, μία δώροφη μπάρα, δεν τοποθετείται στο μέτωπο του οικοδομικού τετραγώνου, όπως τα υφιστάμενα κτήρια, αλλά στο εσωτερικό του. Σκοπό αυτού αποτελεί η ενθάρρυνση της ανάπτυξης μιας πιο προσωπικής σχέσης ανάμεσα στους κατοίκους και τους χρήστες του κέντρου, μέσω της μέγιστης δυνατής οπτικής και χωρικής σύνδεσης μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο, κατορθώνει να ξεχωρίσει σαν αντικείμενο, φανερώνοντας τη σημασία του ως δημόσιο κτήριο, αλλά και να λειτουργήσει ως ένα σημείο προσανατολισμού στο ομοιογενές δομημένο σύνολο των συγκροτημάτων των κατοικιών. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός πως οριοθετεί και ιεραρχεί δύο διαφορετικούς υπαίθριους δημόσιους χώρους, ενώ διαμορφώνει εισόδους στο οικοδομικό τετράγωνο, καθώς και κύριες και δευτερεύουσες εσωτερικές πορείες σύνδεσης με κεντρική αρτηρία της περιοχής. Η συσχέτιση του κέντρου ημέρας με τους δύο αυτούς δημόσιους χώρους, επαναφέρει τους ασθενείς στην κοινωνική πραγματικότητα των ανθρώπινων συναντήσεων και συναναστροφών και ωθεί τους υπόλοιπους κατοίκους στην κατανόηση και την προσέγγιση του «ανοίκιου» της ψυχικής ασθένειας.

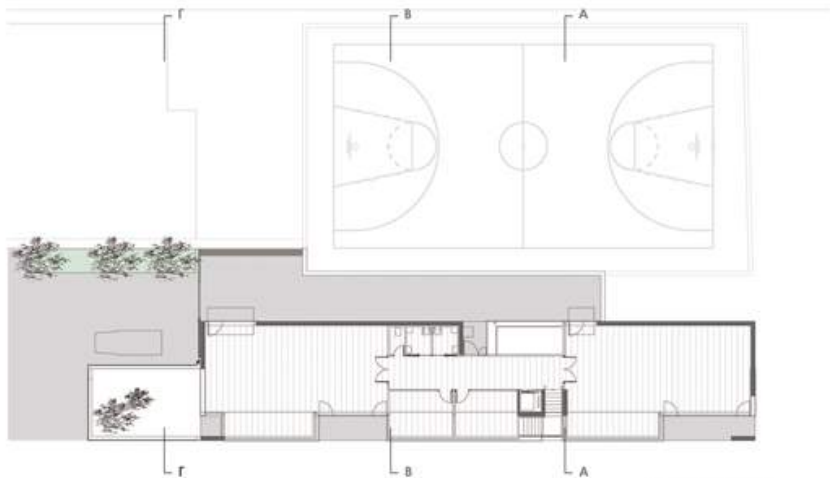
Ως προς την αρχιτεκτονική αντιμετώπιση του κτηρίου ημέρας, η αρχική μπάρα επιμερίζεται σε τμήματα, μέσω της διαφοροποίησης του υλικού και της δημιουργίας εσοχών στις όψεις του, που λειτουργούν ως ημιυπαίθριοι, αλλά και ενδιάμεσοι σε σχέση με τον δημόσιο χώρο της παιδικής χαράς. Με τις εναλλαγές ανάμεσα στα υλικά, στο πλήρες και το κενό, το μέσα και το έξω, η αρχιτεκτονική ομάδα επιδιώκει τη διαίρεση του μονολιθικού όγκου σε επιμέρους χωρικές ενότητες, ανάλογα με την λειτουργία ή τον επιθυμητό βαθμό ιδιωτικότητας, ενώ ο ρυθμός που δημιουργεί η επεξεργασία της λεπτομέρειας στα υλικά δίνει μια αίσθηση εξαϋλωσης της βαριάς μάζας του κτηρίου.

Εικ.60_Ένταξη στον αστικό ιστό

Εικ.61_ INTRAS Centre

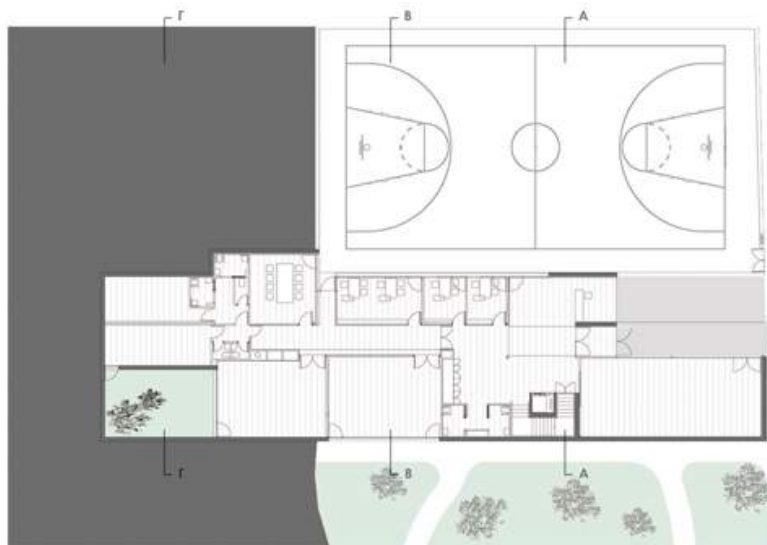
ΚΑΤΩΦΗ ΟΡΟΦΟΥ

ΤΟΜΗ ΑΑ

ΤΟΜΗ ΒΒ

ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

ΤΟΜΗ ΓΓ

Λόγω της υψομετρικής διαφοράς διαμορφώνονται δύο είσοδοι στο κτήριο, στα ανατολικά και στα δυτικά αντίστοιχα. Από την πρώτη, πραγματοποιείται η μετάβαση στο πρώτο επίπεδο, στο οποίο τοποθετούνται ένα καφέ, τα γραφεία του προσωπικού και της ψυχοθεραπείας, ενώ στο υπόσκαφο τμήμα του κτηρίου οργανώνονται οι βοηθητικές λειτουργίες του κτηρίου. Η δυτική είσοδος, οδηγεί σε έναν ιδιωτικό υπαίθριο χώρο, και από εκεί στο δεύτερο επίπεδο, στο οποίο βρίσκονται δύο μεγάλα εργαστήρια για την ενασχόληση των ασθενών με την τέχνη. Η επιλογή της συγκεκριμένης λειτουργίας πραγματοποιήθηκε λόγω της σημασίας που δίνει η ψυχιατρική κοινότητα στην ενασχόληση των ασθενών με την τέχνη. Όπως υποστηρίζει, η καλλιτεχνική δημιουργία αποτελεί εκ των πραγμάτων ένα εγχείρημα έκφρασης, ενώ συνιστά την αναγνώριση της δυνατότητας του πάσχοντος υποκειμένου για εξωτερίκευση του προσωπικού του κόσμου. Η ενσωμάτωση των εργαστηρίων αυτών στο κέντρο ημέρας, λειτουργεί σαν ένας πρόσθετος σύνδεσμος με την κοινότητα, στην οποία οι ασθενείς μπορούν να εκθέτουν, να χαρίζουν ή να πουλούν τα δημιουργήματά τους, επικοινωνώντας τη σκέψη και τα συναισθήματά τους.

Εικ.62,63_ Το καφέ και η αθλητική εγκατάσταση

Εικ.64,65_ Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια

Δ.5.3 Residence and Day Center for the Mentally Handicapped

Aldayjover Arquitectura y Paisaje
Βαρκελώνη, 2010

Η επέμβαση αυτή αποτελεί το πρώτο βραβείο διαγωνισμού για τη συστέγαση ενός κέντρου ημέρας και ενός ξενώνα διαβίωσης, σε ένα εσωστρεφές κτήριο τεσσάρων επιπέδων, στο κέντρο της Βαρκελώνης. Η απαίτηση του κτηριολογικού προγράμματος για το χαμηλό ύψος είχε ως επακόλουθο την έντονη διαφοροποίησή του, σε σχέση με τη μεγάλη κλίμακα τόσο των ορόφων όσο και των γύρω κτηρίων. Με αφετηρία τον παραπάνω προβληματισμό, πρόθεση του αρχιτέκτονα ήταν να τονίσει το δημόσιο χαρακτήρα του κτηρίου, προσδίδοντας ένταση στην, λόγω της κλίμακας και της ζητούμενης εσωστρέφειας, διακριτική παρουσία του. Αυτό επιδιώκεται, μέσω της χωρικής οργάνωσης, της ένταξης στοιχείων φύσης, της υλικότητας, τα οποία ταυτόχρονα αποτελούν τα εργαλεία για τον προσδιορισμό ενδιάμεσων διαβαθμίσεων διαφόρων διπλόων, όπως το δημόσιο-ιδιωτικό ή το μέσα-έξω. Σε αυτό, ιδιαίτερο ρόλο διαδραματίζει η επιλογή των υλικών, καθώς οι ιδιότητές τους μπορούν να μετατρέψουν τα όρια, από σύνορα σε φίλτρα ή συνδέσμους, επιτρέποντας εν τέλει την επαφή αλλά και διαμορφώνοντας πολλές διαφορετικές αντιλήψεις του χώρου.

Προκειμένου να συνδυαστούν οι παραπάνω ιδέες, η τελική πρόταση αποτελείται από έναν όγκο, σχήματος σχεδόν κυβικού, ο οποίος σφηνώνει μεταξύ των κυρίαρχων δομών, συμπληρώνοντας το συνεχές μέτωπο του οικοδομικού τετραγώνου. Από το κέντρο του αφαιρείται τμήμα της κτηριακής μάζας με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας εσωτερικής αυλής. Το υλικό της επιδερμίδας του, αδιαφανή πλαστικά πανέλα, προσδίδει μία ψευδαίσθηση ορατότητας σε συμβάντα και καταστάσεις που κατά κανόνα διατηρούνταν κρυμμένα, ενώ δημιουργεί μια «παραφωνία» στις βαριές μάζες των κτηρίων και των ευρύτερης περιοχής. Παράλληλα, τα ελάχιστα ανοίγματα των όψεών του και η δυσκολία διάκρισης της εισόδου, προσδίδουν στο κτήριο έναν αινιγματικό χαρακτήρα. Την αίσθηση αυτή του άγνωστου και ανοίκειου, ο αρχιτέκτονας προσπαθεί να αντιστρέψει με τη φύτευση του αιθρίου που εξέχει της οροφής, παραπέμποντας στην βασική τυπολογία του περικλειστού οικοδομικού τετραγώνου, που χαρακτηρίζει την πόλη της Βαρκελώνης.

Η εσωτερική αυλή λειτουργεί σαν σημείο αναφοράς και προσανατολισμού για τους χρήστες, ενώ αποτελεί το βασικό στοιχείο για την εσωτερική και λειτουργική οργάνωση του κτηρίου. Επίσης, φυτεμένα δώματα χρησιμοποιούνται σαν κοινόχρηστοι κήποι για τους ξενώνες, ευνοώντας τόσο την συνάντησή και την επαφή μεταξύ των χρηστών όσο και την οπτική σύνδεση με την πόλη. Η σχέση των εξωτερικών και των εσωτερικών χώρων, σε συνδυασμό με τις ιδιότητες των υλικών, παράγουν ατμοσφαιρικές επιδράσεις στους χώρους, ευνοώντας τη χωρική οικειοποίηση. Διαφανή, ημιδιαφανή και αδιαφανή υλικά συνδυάζονται στις εσωτερικές όψεις του αιθρίου, ενώ η επιλογή τους συνοδεύτηκε από μεταλλικά και υφασμάτινα σκίαστρα για την προστασία από τον ήλιο, αλλά και ως φίλτρο στην άμεση ορατότητα μεταξύ των χώρων. Τα παραπάνω υλικά χρησιμοποιούνται και στην εσωτερική διαρρύθμιση, με αποτέλεσμα τη δυνατότητα όρασης και αντίληψης του χώρου μέσα από

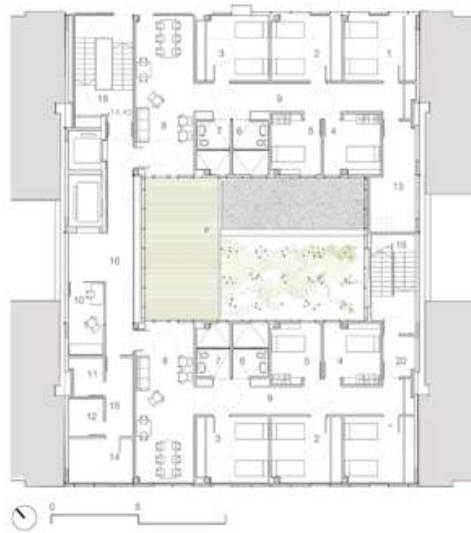
Εικ.66_ Η ένταξη στον αστικό ιστό

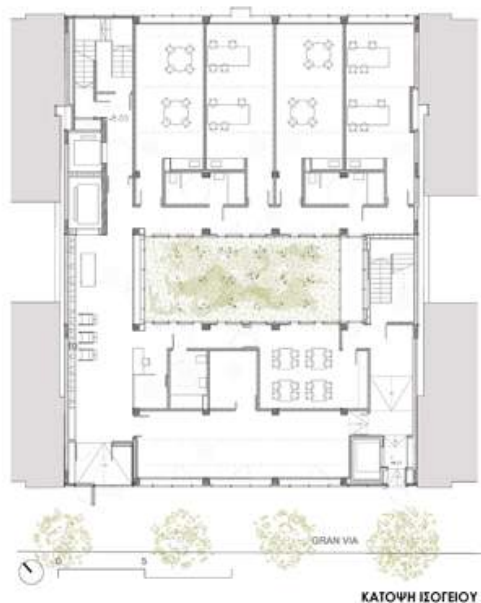
Εικ.67,68_ Η πρόσοψη

ΚΑΤΩΦΗ 1^η ΕΠΙΠΕΔΟΥ

ΚΑΤΩΦΗ 3^η ΕΠΙΠΕΔΟΥ

ΚΑΤΩΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ

ΕΓΚΑΡΣΙΑ ΤΟΜΗ

διαφορετικά πλαίσια και φίλτρα.

Ως προς την λειτουργική δομή του κτηρίου, στα δύο πρώτα επίπεδα τοποθετούνται οι χρήσεις του κέντρου ημέρας (γυμναστήριο, εστιατόριο, εργαστήρια απασχόλησης, αίθουσες ψυχοθεραπείας, γραφεία προσωπικού), ενώ στα δύο τελευταία οι ξενώνες. Οι επιμέρους χώροι, οργανώνονται σε κλειστά δωμάτια και εφάπτονται στο αίθριο ή διαχωρίζονται από αυτό με περιμετρικούς άξονες κίνησης, ανάλογα με τον επιθυμητό βαθμό ιδιωτικότητας. Οι ξενώνες είναι χωρισμένοι σε τρεις ενότητες των 5 υπνοδωματίων με καθεμία να διαθέτει κοινόχρηστους, καθιστικούς χώρους, οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με υπαίθριους χώρους, στραμμένους στο αίθριο. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο διαχωρισμός των επιμέρους χώρων δεν εξασφαλίζεται με την τοποθέτηση κατακόρυφων συμπαγών στοιχείων αλλά, όπως αναφέρθηκε, με ημιδιαφανή και αδιαφανή πανέλα, τα οποία παρέχουν τη δυνατότητα της μεταβλητότητας και την ανταλλαγή βλεμμάτων ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες.

(αριστερά) Εικ.70_ Οι εσωτερικές όψεις του αιθρίου

(κάτω) Εικ.71,72,73_ Φίλτρα

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

03

Η επικράτηση του μεταρρυθμιστικού μοντέλου της κοινοτικής ψυχιατρικής, με βασικό πρόταγμα την οριστική έξοδο από τα μεγάλα ψυχιατρικά ιδρύματα, κατόρθωσε να ανατρέψει τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την ψυχική ασθένεια και τη θεραπεία της. Η ακαταλληλότητα του ασύλου, ως θεραπευτικού τόπου για τους ψυχικά πάσχοντες, δεν προκύπτει αποκλειστικά από τα ακραία παραδείγματα του παρελθόντος, όπως αυτό του Ψυχιατρείου της Λέρου. Ακόμη και η εγκατάσταση μιας σημαντικής δυαδικής σχέσης ανάμεσα στο γιατρό και τον ασθενή, αδυνατεί να ισοσταθμίσει τα ενδογενή αρνητικά χαρακτηριστικά του ιδρυματικού πλαισίου, ως χώρου αποκλεισμού και απομόνωσης. Η αντικατάσταση του βιοϊατρικού μοντέλου από το βιοψυχοκοινωνικό, όσον αφορά στην ερμηνεία και την προσέγγιση της ψυχικής ασθένειας, επιβεβαιώνει την αποσύνδεσή της από, αποκλειστικά, βιολογικούς παράγοντες. Πλέον η θεραπεία αναζητάται μέσω της ενσωμάτωσης στους κοινωνικούς σχηματισμούς, καθώς διευκολύνει τον πάσχοντα «στη δημιουργία νέων θετικών ταυτίσεων, στην ανάπτυξη νέων πιο ώριμων αμυντικών μηχανισμών και κυρίως στην συνειδητοποίηση της πραγματικότητας, με αποτέλεσμα να λειτουργεί πιο εναρμονισμένα απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους.»(Γιαννακούλας, 2008:205)

Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται σαφές πως η σχέση της ψυχικής νόσου με το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο δεν αφορά μόνο στη θεραπεία, αλλά και στην εμφάνισή της, γεγονός, ιδιαίτερα αντιληπτό, στη σημερινή εποχή της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η νοηματοδότηση της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εργασία και την οικονομική του αξιοπρέπεια, καθώς βάσει αυτών προσδιορίζονται η ταυτότητα και ο βαθμός αυτοεκτίμησής του. Η ανεργία, η μετανάστευση, η αλλαγή εργασίας, απότοκοι της οικονομικής ύφεσης, συνιστούν στρεσογόνους παράγοντες, με άμεσες συνέπειες την εμφάνιση ή την επιδείνωση ψυχικών διαταραχών. «Είναι αξιοσημείωτο ότι αν κάποτε ο ασυλιακός ψυχίατρος αντιμετώπιζε κυρίως τις σχιζοφρενικές ψυχώσεις, τώρα βρίσκεται σε ένα πολύ πιο ευρύ φάσμα πολυσύνθετων μορφών ψυχοκοινωνικής οδύνης, που δύσκολα εντάσσονται στην κατηγορία «νόσους»(Τζανάκης, 2006β:7).

Η αποφυγή της θεραπευτικής αντιμετώπισης μίας ψυχικής διαταραχής σχετίζεται, πέραν του στιγματισμού, και με την κατάσταση που επικρατεί στο εσωτερικό των περισσότερων κοινοτικών δομών ψυχικής φροντίδας. Ο ψυχίατρος Θ.Μεγαλοοικονόμου, κάνει λόγο για φαινόμενα αναγκαστικού εγκλεισμού, εργασιακής εκμετάλλευσης, χημικής και μηχανικής καθήλωσης των ασθενών. Στις περιπτώσεις που οι δομές δεν επαρκούν, οι ασθενείς είτε εισάγονται, κυρίως ακούσια, στις ψυχιατρικές κλινικές των γενικών νοσοκομείων, είτε εγκαταλείπονται πλήρως. Γίνεται επομένως κατανοητό, πως η μετάθεση στο κοινωνικό περιβάλλον δεν αρκεί, όταν βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις, επιμένουν να αντιστοιχούν τον ψυχικά ασθενή στην κατηγορία ενός ζώου, κυριευμένου από ένστικτα. Η πολιτική ασημαντότητα της ζωής του προκύπτει αβίαστα από τη στιγμή που «δεν υπακούει, δεν απαντά στις προσμονές του φιλελεύθερου λόγου περί ζωής»(Biehl 2005:60). Ισως έπαψε να αντιμετωπίζεται μέσω της επιβίβασης στα «πλοία των τρελών», αλλά εξακολουθεί να περιθωριοποιείται μαζί. Η μετατροπή του ψυχικά πάσχοντα σε αυτό που η J.Kristeva ορίζει ως αποκείμενο (abject), έχει ολέθριες συνέπειες στον ψυχισμό του, καθώς οι δυσχερείς συνθήκες που διαμορφώνουν την καθημερινότητά του, διαβρώνουν την αυτοεικόνα του με αμφιβολίες και ενοχές, οδηγώντας στον αυτοστιγματισμό του.

Η αρχιτεκτονική και η πόλη συνιστούν τον υλικό χώρο, στον οποίο αποτυπώνεται η

διαμόρφωση ή η υπέρβαση κοινωνικών και χωρικών οριοθετήσεων. Τα συμπαγή όρια και η εσωστρέφεια του ασύλου, από την πρώτη εμφάνισή του, αντανakλούσαν τον εγκλωβισμό της ψυχικής ασθένειας σε διπολικά διλήμματα (όπως κανονικό-μη κανονικό, λογικό-παράλογο), την ετεροφοβία και την αποφυγή της ανάμιξης. Ακόμη, συνδέθηκαν με την καταστολή και τη μαζικοποίηση της ψυχικής ασθένειας, χωρίς την απαραίτητη κατά περίπτωση εξατομικευμένη θεραπεία. Κυρίαρχη επιδίωξη στον σχεδιασμό των νέων δομών ψυχικής φροντίδας, τίθεται η διάνοιξη τους στο βλέμμα της πόλης και της κοινωνίας, όχι με την έννοια μιας βίαιης απόπειρας αφομοίωσης του διαφορετικού, αλλά ως έκφραση της νέας ορατής ταυτότητας της ψυχικής ασθένειας και κινητήρια συνθήκη για την συνάντηση των αντιθέτων.

Στο πνεύμα αυτό, οι σχεδιαστικές προτάσεις επιδιώκουν την επαναδιαπραγμάτευση των ορίων των δομών ψυχικής υγείας σε σχέση με το αστικό περιβάλλον. Η θεραπευτική διαδικασία απαιτεί την χωροθέτηση σε κεντρικά σημεία των πόλεων και όχι σε απομακρυσμένες, αχανείς, αγροτικές κατά κύριο λόγο, εκτάσεις. Η σύνδεση των νέων δομών με το δημόσιο χώρο, καθώς και ο συνδυασμός τους με άλλες δημόσιες χρήσεις και δραστηριότητες συνιστούν προϋπόθεση για την ενθάρρυνση της συνδιαλλαγής των ασθενών με την υπόλοιπη κοινωνία, προκειμένου να ανακτήσουν την κοινωνική τους ταυτότητα και να απαλλαχθούν από το στίγμα περιθωριοποίησης. Μέσω των ημιδιαπερατών ορίων, οι αρχιτεκτονικές επιλύσεις ενισχύουν την συσχέτιση αυτών των δύο «αντίθετων κόσμων», που τίθενται διακριτοί για να ορίσουν την κανονικότητα. Η διαχείριση των ιδιοτήτων των υλικών, οι επιμέρους διαβαθμίσεις της διαφάνειάς τους, οι ενδιάμεσοι χώροι, η σταδιακή μετάβαση από το δημόσιο στο ιδιωτικό εγκαθιστούν στο χώρο διαφορετικές σχέσεις επαφής και φίλτρα αμοιβαίας ορατότητας ανάμεσα στο βλέμμα της πόλης και, το μέχρι πρώτινος, άγνωστο και ανοίκειο της ψυχικής ασθένειας. Στο σχεδιασμό του εσωτερικού, επιλέγονται η μη ιεραρχία και απροσδιοριστία του χώρου, ως αναγνώριση της δυνατότητας των ασθενών για προσωπική επιλογή και αυτενέργεια. Άλλωστε, ο ίδιος ο πάσχων, ως αυτόνομο υποκείμενο, καλείται να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στον καθορισμό της κατάλληλης για τον εαυτό του, θεραπευτικής πράξης. Τέλος, το σύνολο των συνθετικών χειρισμών και αποφάσεων επιδιώκουν την παραγωγή ατμοσφαιρικών επιδράσεων, ώστε να προαχθεί η χωρική οικειοποίησή του.

Εν κατακλείδι, γίνεται σαφές πως οι σύγχρονες μορφές βίου αναγκάζουν τα υποκείμενα να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους ως ευμετάβλητο πεδίο δράσης πολλαπλών δυνάμεων. Βάσει αυτού, η ψυχική υγεία δεν κρίνεται από την ύπαρξη της λογικής ή της τρέλας, ως δύο αντιθετικών, αμετάκλητων ιδιοτήτων του ανθρώπινου μυαλού. Το κλειστό περίβλημα των ψυχικών νόσων συνεχώς διευρύνεται, περιλαμβάνοντας πλέον πολλές νέες εκδοχές μιας βαθύτατα διαφοροποιημένης ψυχοκοινωνικής οδύνης. Οι κοινοτικές δομές ψυχικής φροντίδας αντανakλούν την νέα αλληλένδετη σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ κοινωνίας και ψυχικής ασθένειας. Η χωρική έκφρασή της δεν αναζητάται με όρους κοινωνικής άμυνας, απομόνωσης, οριοθέτησης και κλειστής ταυτότητας αλλά ανοίγματος της ψυχικής νόσου στα γίνεσθαι της πραγματικότητας, που ίσως εξαρχής την προκάλεσαν, αλλά μπορούν να τη θεραπεύσουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

04

- Βαβύλη Φ., *Σχεδιάζοντας για την ψυχική υγεία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2003
- Βαΐου Ν., Χατζημιχάλης Κ., *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλάντζας/Νήσος, Αθήνα, 2012
- Γιαννακούλας Α., *Το ψυχοδυναμικό counselling*, Εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2007
- Γιαννούδης Σ., *Προσαρμόσιμη αρχιτεκτονική*, Ίων, Αθήνα, 2012
- Λέκκα Β., *Ιστορία και θεωρία της ψυχιατρικής*, Futura, Αθήνα, 2012
- Μαδιανός Μ., *Η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση και η ανάπτυξή της*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, 1994
- Μπαϊράκταρης Κ., *Ψυχική υγεία και κοινωνική παρέμβαση*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2007
- Σαματάς Μ., *Όψεις της νέας παρακολούθησης. Διεθνείς και ελληνικές προσεγγίσεις*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2010
- Σταυρίδης Σ., *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010
- Συλλογικός τόμος, *Ψυχική υγεία. Σύγχρονες προσεγγίσεις*, Εθνικό ίδρυμα ερευνών, Αθήνα, 2011
- Συλλογικό έργο, *Η συμβολή της ψυχανάλυσης στην ελληνική ψυχιατρική μεταρρύθμιση*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2009
- Τζανάκης Μ., *Πέραν του ασύλου*, Ταξιδευτής, Αθήνα, 2007
- Aldo Van Eyck, *The child, the city and the artist*, SUN, Amsterdam, 2008
- Ascher F., *Metapolis ou l' Avenir des Villes*, Odile Jacob, Paris, 1995
- Bauman Z., *City of fears, city of hopes*, Goldsmiths College, London 2003
- Biehl J., *Vita: A life in a zone of social abandonment*, University of California Press, Berkley, 2005
- Castells M., *The Internet Galaxy. Reflections on the internet, business and society*, Oxford University Press, New York, 2002
- Castells M., *The informational city*, Blackwell Ltd, Oxford, 1991

Deleuze G., *Η κοινωνία του ελέγχου*, μτφρ. Καλαμαράς Π., Ελευθεριακή κουλτούρα, Αθήνα, 2001

Deleuze G., Φουκώ, μτφρ. Μπέτζελος Τ., Πλέθρον, Αθήνα, 2005

Foucault M., *Η ιστορία της τρέλας*, μτφρ. Αμπατζοπούλου Φ., Ηριδανός, Αθήνα, 1975

Foucault M., *Εξουσία, γνώση και ηθική*, μτφρ. Σαρίκας Ζ., Ύψιλον, Αθήνα, 1987

Foucault M., *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, μτφρ. Χατζηδήμου Κ., Ράλλη Ι., Ράππα, Αθήνα, 1989

Foucault M., *Ιστορία της σεξουαλικότητας Ι*, μτφρ. Ροζάκη Γ., Ράππα, Αθήνα, 2003

Foucault M., *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Τρουλινού Λ., Ύψιλον, Αθήνα, 2005

Foucault M., *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφρ. Μπέτζελος Τ., Πλέθρον, Αθήνα, 2012F

Freud S., *Το ανοίκειο*, μτφρ. Έ. Βαϊκούρη, Πλέθρον, Αθήνα, 2009

Freud S., *Το εγώ και το αυτό*, μτφρ. Παναγιωτοπούλου Δ., Πλέθρον, Αθήνα, 2008

Grosz E., *Architecture from the outside. Essays on virtual and real space*, MIT Press, Cambridge, 2001

Hetherington K., *The badlands of modernity: Heterotopia and social ordering*, Routledge, Λονδίνο, 1997

Jervis G., *Εργάτης και νεύρωση. Ο μύθος της αντιψυχιατρικής*, μτφρ. Τσοσκούνογλου, Στοχαστής, Αθήνα, 1978

Frampton K., *Μοντέρνα αρχιτεκτονική*, μτφρ. Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., Θεμέλιο, Αθήνα, 2009

Levy P., *Πραγματικότητα, η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου*, μτφρ. Π.Καραχάλιος Εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1999

Lyon D., *Surveillance Society: Monitoring Everyday life*, Open University Press, USA, 2001

Montaner J., *Ιστορία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής*, μτφρ. Γιακουμακάτος Α., Παλαιολόγος Μ., Νεφέλη, Αθήνα, 2014

Reebs W., *Φυλακές και αρχιτεκτονική. Η αναζήτηση για τον ιδανικό τρόπο εξόντωσης*, μτφρ. Πικραμένος Π., Εκδόσεις Αμνηχανία, Αθήνα, 1988

Soja E., *Thirdspaces. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell, Οξφόρδη, 1996

Thomson M., *The problem of mental deficiency. Eugenics, Democracy, and Social Policy in Britain, c. 1870-1959*, Oxford University Press, Oxford, 2001

Urry J., *Global Complexity*, Oxford Polity Press, Cambridge, 2004

Wearing B., *Leisure and feminist theory*, Sage Publications, Λονδίνο, 1998

κεφάλαιο βιβλίου

Αίσωπος Γ., «Η διάχυτη πόλη», Α. Γοσποδίνη, Η. Μπεριάτος (επιμ.), *Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2006

Βασενχόφεν Λ., Κουρλιούρος Η., «Κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις του σχεδιασμού του χώρου», Θ.Τενκερλή, Θ.Ιωσηφίδης, Ι.Χωριανόπουλος(επιμ.), *Ανθρωπογεωγραφία. Άνθρωπος, Κοινωνία και Χώρος*, Κριτική, Αθήνα, 2007

Γιαννακόπουλος Κ., Γιαννιτσιώτης Γ., «Εξουσία, αντίσταση και χωρικές υλικότητες», Κ.Γιαννακόπουλος, Γ.Γιαννιτσιώτης(επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010

Allen J., «Μεταβιομηχανισμός και μεταφορντισμός», Hall S., Held D., McGrew A. (επιμ.), *Η Νεωτερικότητα Σήμερα*, μτφρ. Τσακίρης Θ., Τσακίρης Β., Σαββάλας, Αθήνα, 2003

Castells M., «The Space of Flows», Ida Susser(επιμ.), *The Castells Reader on Cities and Social Theory*, Blackwell Publishers, Oxford, 2002

Cros S., «Threshold», M.Gausa (επιμ.), *The metapolis dictionary of advanced architecture*, Actar, Barcelona, 2003

άρθρα

Κατσαρός Α., «Η μετάθεση της ψυχιατρικής θεραπευτικής πράξης από το κλειστό σύστημα στο ανοιχτό κοινωνικό περιβάλλον», *Ιατρικά χρονικά Βορειοδυτικής Ελλάδος*, Κέρκυρα, 2/2009

Σταυρίδης Σ., «Οι χώροι της ουτοπίας και η ετεροτοπία: Στο κατώφλι της σχέσης με το διαφορετικό», *Ουτοπία*, Αθήνα, 31/1998

Σταυρίδης Σ., «Ο χώρος της τάξης και οι ετεροτοπίες: ο Φουκώ ως γεωγράφος της ετερότητας», *Ουτοπία*, Αθήνα, 72/2006

Τζανάκης Μ., «Εαυτός και κλινική πρακτική: ρυθμίσεις της μετά-ασυλιακής ψυχιατρικής», *Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Ιστορία, θεωρία, πράξη*, Πανελλήνιο Επιστημονικό Συνέδριο, Αλεξανδρούπολη 7-9 Ιουνίου 2006

Χατζησάββα Δ., «Χώρος, ταυτότητα, ετερότητα και η ευθύνη της μετάφρασης», *Η αρχιτεκτονική ως τέχνη*, Θεσσαλονίκη, 10/2004

Sola Morales I., "Colonization, Violence, Resistance" στο *Any-Way*, Rizzoli, Ν.Υόρκη, 1994

Ανδρεοπούλου Ρ., Μόλλα Ε., «Χώρος και περιθώριο», Ερευνητική εργασία Πολυτεχνείου Κρήτης, 2013

Θέμελη Α., Καραμπέλας Γ., «Επιτηρούμενος Χώρος. Από το πανόπτικον στον κυβερνοχώρο», Διάλεξη ΕΜΠ, 2011

Κυριάκου Κ., «Σχήμα μεταβατικό», Διάλεξη ΕΜΠ, 2008

Μάνος Α., «Ξυζιτώντας για την ετεροτοπία. Οι χωροχρονικές εμπειρίες των τεράτων», Διάλεξη ΕΜΠ, 2012

Μασσαλά Ε., «Από το πειθαρχικό διάγραμμα στα διαγράμματα ροών: Το παράδειγμα του σχολικού χώρου», Ερευνητική εργασία Πολυτεχνείου Κρήτης, 2014

Μετάφας Π., «Η πολιτική του Μ. Foucault», Διδακτορική διατριβή ΕΚΠΑ, Αθήνα, 2010

Σαραφίδης Θ., «Η δικτυακή θέσμιση του ελέγχου της πολυπλοκότητας: Η περίπτωση της εταιρείας λογισμικού ασφαλείας "Surf Control"», Διδακτορική διατριβή Πάντειου Πανεπιστημίου, Αθήνα, 2009

Τζανάκης Μ., «Μετασχηματισμοί της υποκειμενικότητας και καθημερινότητα. Μια κοινωνιολογική προσέγγιση της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα», Διδακτορική διατριβή Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο, 2003

Ξανάκη Λ., «Αφετηρίες της ευρωπαϊκής ψυχιατρικής μεταρρύθμισης», Διδακτορική διατριβή ΔΠΘ, Ξάνθη, 2009

Χατζησάββα Δ., «Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές: σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής τον 20ο αιώνα», Διδακτορική διατριβή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2009

ερευνητικές εργασίες

διδακτορικές διατριβές

<http://www.athensvoice.gr/article/design-home/architecture/%CE%B4%CE%B9%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%B7-%CF%84%CE%B-F%CF%85-%CF%80%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AC%CE%BB%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%84%CE%AD%CE%BA%CF%84%CE%BF%CE%BD%CE%B1-manuel-aires-mateus>

<http://www.archdaily.com/368694/intras-center-for-the-mentally-disabled-amas4arquitectura/>

<http://www.archdaily.com/342719/residence-and-day-center-for-the-mentally-handicapped-aldayjover-arquitectura-y-paisaje>

<http://www.archdaily.com/310197/sowa-unit-kensuke-watanabe-architecture-studio>

<http://www.freedommag.org/greek/issue015/page03.htm>

<http://www.eglimatologia.gr/%CE%BF-%CE%B-C%CE%B5%CE%B3%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CF%83-%CE%B5%CE%B3%CE%BA%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CF%83%CE%BC%CE%BF%CF%83/>

<https://zenithmag.word-press.com/2012/07/31/%CF%84%CF%81%CE%B5%CE%BB%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%88%CF%85%CF%87%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B7/>

<http://www.grivas.info/psixiatriki/217-33-1982>

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

05

- Εικ.1** <http://rehinge.com/there-are-10-times-more-mentally-ill-people-behind-bars-than-in-state-hospitals/>
- Εικ.2** <https://anticap.wordpress.com/2011/04/29/technophysio-evolution-or-capitalist-bio-power/>
- Εικ.3** <https://www.litencyc.com/php/sworks.php?rec=true&UID=10390>
- Εικ.4** <http://terrapapers.com/?p=28393>
- Εικ.5** <http://zabou.me/tag/surveillance/>
- Εικ.6** http://www.europarl.europa.eu/committees/en/libe/subject_files.html?id=201309_23
- Εικ.7** <https://www.privacyinternational.org/node/392>
- Εικ.8** <http://www.dailydino.com/blog/?p=112>
- Εικ. 9,10** https://ilesxi.wordpress.com/2011/04/03/pagosmia_poli/
- Εικ. 11** <http://foucault.info/doc/documents/heterotopia/foucault-heterotopia-en.html>
- Εικ.12** <http://www.designboom.com/design/yaara-derkel-coppelius-freud-the-uncanny-furniture-09-27-2014/>
- Εικ.13** <http://www.tate.org.uk/art/artworks/edmier-beverly-edmier-1967-t07747>
- Εικ.14** https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Gober
- Εικ.15** <https://www.pinterest.com/paweborkowski/hans-bellmer/>
- Εικ.16** <https://xartografos.wordpress.com/2011/10/28/294-%CF%80%CF%81%CE%B-%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CE%B3%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%84%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%B9%CE%B1-%CE%BF%CE%B9-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B5/>
- Εικ.17** http://okeanis.lib.teipir.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/159/pol_00512.pdf?sequence=1
- Εικ.18** http://www.allposters.com/-sp/Philippe-Pinel-Releasing-Lunatics-from-Their-Chains-at-the-Salpetriere-Asylum-in-Paris-in-1795-Posters_i1587287_.htm
- Εικ.19** https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_Narrenturm_2012.jpg

Εικ.20 <http://cpruscha.com/1974-1988/15-2/>

Εικ.21,22 <http://kati-rose.com/2015/01/07/minnesotas-fergus-falls-kirkbride/>

Εικ.23 https://en.wikipedia.org/wiki/The_Retreat

Εικ.24 <https://www.sandersofoxford.com/shop/product/the-friends-retreat-york/>

Εικ.25,26 <https://maskofreason.wordpress.com/the-book-of-mysteries/eerie-ohio/lunatic-asylum-of-ohio/>

Εικ.27,28,29,30 <http://www.slightlywarped.com/crapfactory/curiosities/2014/february/disturbing-asylum.htm>

Εικ.31 <http://centuryofthechild.tumblr.com/post/31334011346/aldo-van-eyck-aerial-view-of-amsterdam-municipal>

Εικ.32 <http://jikmagno.blogspot.gr/>

Εικ.33 <https://www.flickr.com/photos/burciny/3090041089>

Εικ.34,35 <http://fuckyeahbrutalism.tumblr.com/page/147>

Εικ.36 <https://thesleepofrigour.wordpress.com/2013/01/06/the-orphanage-amsterdam-1960-aldo-van-eyck/>

Εικ.37 <http://fuckyeahbrutalism.tumblr.com/page/147>

Εικ.38-46 <http://www.archdaily.com/328516/alcacer-do-sal-residences-aires-mateus>

Εικ.47-53 <http://www.archdaily.com/536548/sant-antoni-joan-oliver-library-rcr-arquitectes>

Εικ.54 http://issuu.com/myuji/docs/150612_portfolio_yujimukaiyama_s_93bae01401cd97

Εικ.55-59 <http://www.archdaily.com/310197/sowa-unit-kensuke-watanabe-architecture-studio>

Εικ.60 Προσωπικό αρχείο

Εικ.61-65 <http://www.archdaily.com/368694/intras-center-for-the-mentally-disabled-amas4arquitectura>

Εικ.66 Προσωπικό αρχείο

Εικ.67-73 <http://www.archdaily.com/office/aldayjover-arquitectura-y-paisaje>

